

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
KORMOS ISTVÁNNAL

CSUKÁS ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
KORMOS ISTVÁN RÓL

KORMOS ISTVÁN:
EGY RÁKVADÁSZAT
EMLÉKÉRE

*

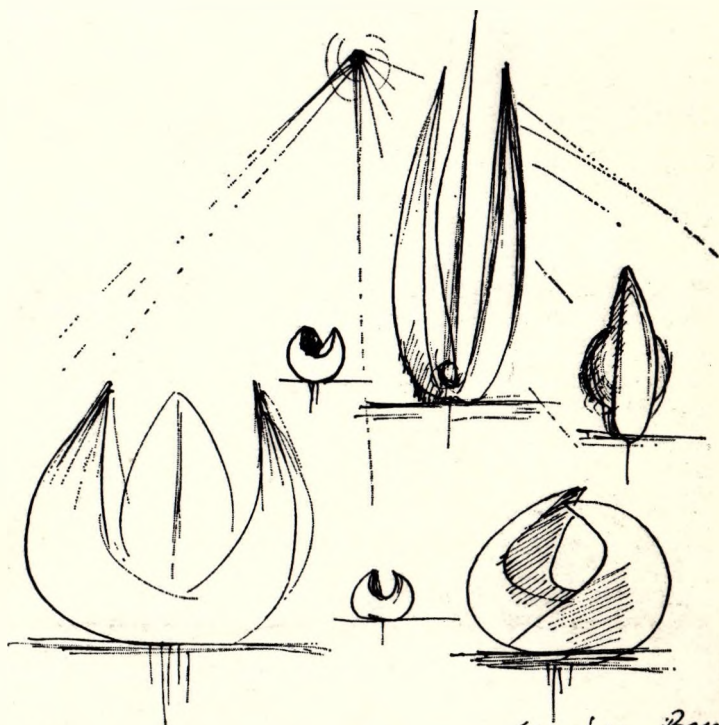
CZINE MIHÁLY:
BALOGH EDGÁR
KÖSZÖNTÉSE

KOVACS SÁNDOR IVÁN:
WEÖRES SÁNDOR
ANTOLÓGIÁJA

PANDI PALLAL
BESZÉLGET
ERKI EDIT

*

BARTA GÁBOR
FARAGÓ VILMOS
KERESZTURY DEZSŐ
NEMESKURTY ISTVÁN:
VITA MOHÁCS RÓL

10

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

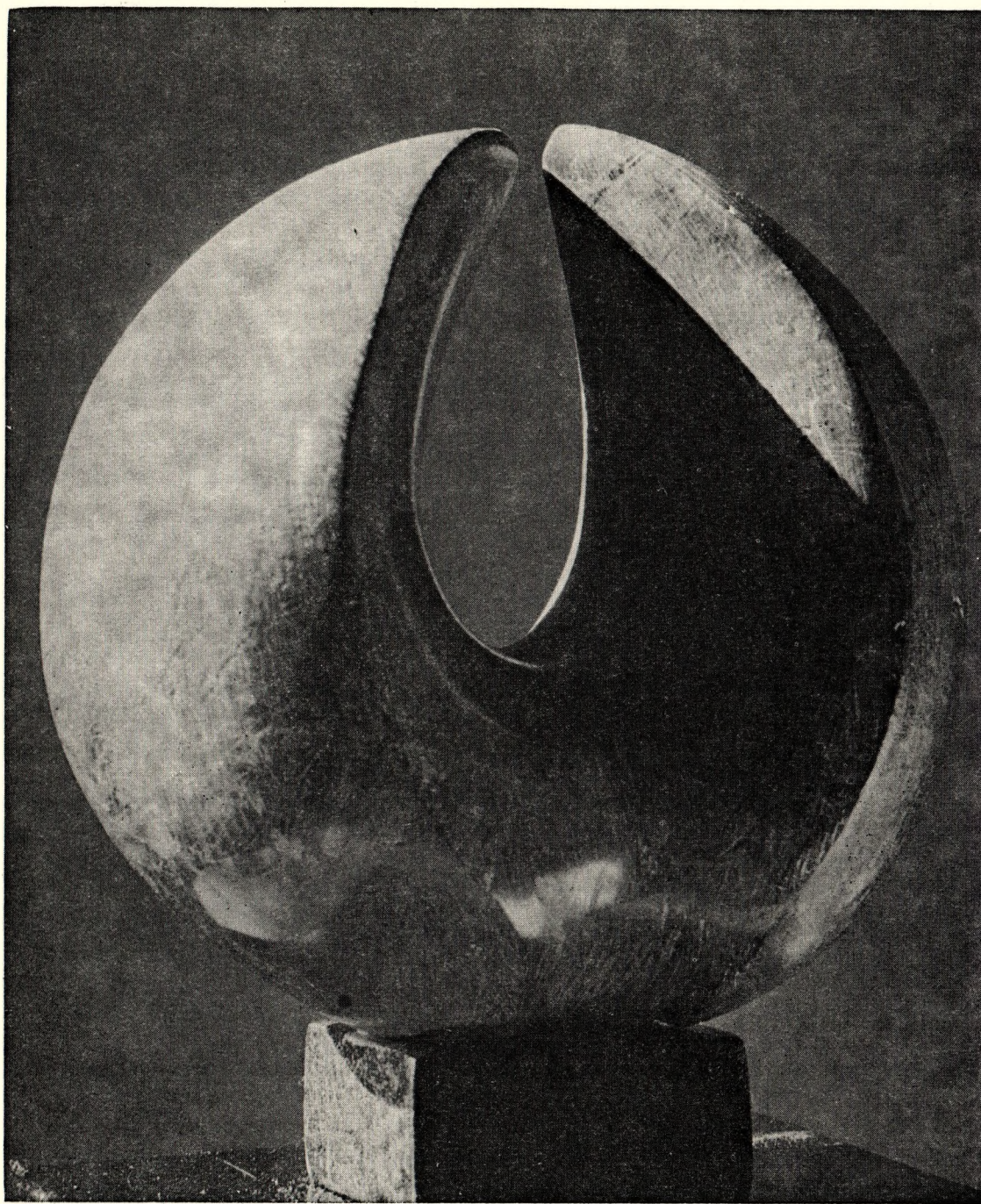
BARTA GÁBOR
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
CZINE MIHÁLY
CSUKÁS ISTVÁN
ERKI EDIT
FARAGÓ VILMOS
FRIED ISTVÁN
GYURKOVICS TIBOR
KAMPIS PÉTER
KELEMEN LAJOS
KERESZTURY DEZSŐ
KERÉK IMRE
KORMOS ISTVÁN
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN
LANCZ SÁNDOR
MELIORISZ BÉLA
NEMESKURTY ISTVÁN
ORSÓVAI EMIL
PÁNDI PÁL
POMOGÁTS BÉLA
SZAVAI JÁNOS
TAMÁS MENYHÉRT
TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

BORSOS MIKLÓS
KÖ PÁL
SOMOGYI JÓZSEF

BM

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1976. OKTÓBER

TARTALOM

KORMOS ISTVÁN: Egy rákvadászat emlékére (vers) - -	867
BERTHA BULCSU: Interjú Kormos Istvánnal - - -	869
POMOGÁTS BÉLA: Lébénytől Párizsig - - - -	879
CSUKÁS ISTVÁN: A halál és a halhatatlanság között (<i>Kormos István: Ház Normandiában</i>) - - - -	883

•

GYURKOVICS TIBOR: Időnként (vers) - - - -	885
TAMÁS MENYHÉRT: Küszöbök (vers) - - - -	886
KERÉK IMRE: Átváltozások (vers) - - - -	887
MELIORISZ BÉLA versei: Hazaérnek-e, Banális, Archaikus torzó - - - -	888
KAMPIS PÉTER: Beremend (riport, I. rész) - - - -	889
KELEMEN LAJOS versei: Testnek a test, Miért? - - -	897
ORSOVAI EMIL: A Biokovo-hegyen (vers) - - - -	898
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika (<i>Borsos Miklós gyűjteményes kiállítása, A „Művészet” tárlata Siófokon</i>)	899

•

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig (<i>Weöres Sándor antológiája a magyar költészet rejtett értékeiről és furcsaságairól</i>)	
II. rész - - - -	903

•

Nekünk Mohács kell?

BARTA GÁBOR: Mohács ürügyén (<i>Szaktudomány és ismeretterjesztés</i>) - - - -	918
NEMESKÜRTY ISTVÁN: Magam mentsége Mohács után	928
KERESZTURY DEZSŐ: Csak néhány kérdés - - - -	938
FARAGÓ VILMOS: Egy vitacikk ürügyén - az illetékeségről - - - -	941

•

Irodalomtudósaink fóruma

PANDI PÁLLAL beszélget ERKI EDIT - - - - -	943
•	
CZINE MIHÁLY: A helytálló ember (<i>Balogh Edgár köszönetése</i>) - - - - -	949
SZAVAI JÁNOS: Különös ajándék (<i>Jugoszláviai magyar elbeszélők</i>) - - - - -	952
FRIED ISTVÁN: Adriai tengernek műzsája (<i>A dalmát tengerpart költészete</i>) - - - - -	954
TÜSKÉS TIBOR: Takáts Gyula: Hódolat Berzsenyi szellemének - - - - -	955
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Csányi László: Vörösmarty szerelmei - - - - -	957
A Jelenkor krónikája - - - - -	960

K É P E K

BORSOS MIKLÓS rajzai - - - - -	896, 948, 959
--------------------------------	---------------

Műmellékleten

- 1-2. KORMOS ISTVÁN-portrék
(*Móser Zoltán fotói*)
3. BORSOS MIKLÓS: Napbanéző, 1962-63.
4. BORSOS MIKLÓS: Csillagnéző, 1962-63.
5. SOMOGYI JÓZSEF: Fáradt bohóc
(*Kovács Ferenc fotója*)
6. KŐ PÁL: Nagy kék madár
(*Kovács Ferenc fotója*)

A b o r i t ó n

BORSOS MIKLÓS művei

- 1-2. Csirázás (rajz és szobor)
- 3-4. Orfeusz (szobor és rajz)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Iradánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72 Ft.

76-3560 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

Egy rákvadászat emlékére

*Szárcsák libegtek torz rikácsolással
alá a tus-menny bolyhaiból, égett
a lábuk szára, valamint a csőrük,
világvégi Nap lángoltatta kék
tollukat is; csiki-csekk, csiki-csékk
moraja fúlt a tűhegyű kövek
alagútjába, s jött cidris hideg
normandiai legelők felől,
nem Óceánium túlpartja felől,
mivel ott a mulaták édeni
fenekén érdemes még fényleni,
ikrásan önteni a fényesőt,
míg hasálnak a hullámok előtt,
s homok csiklándja didikéjüket;
a szárcsanép a szépségre süket,
vak és süket, azért evezte át
a tengert; hülye kölykök csuzliját
itt kapja csak, e kavics-abrakot,
csároghat, fele hipphoppra halott,
és nem zokog gyászt Flamanville miattuk,
csak engem ehét a fene miattuk.*

*Nem szárcsasíratás, szárcsahalál
elégiája ez, csak a való
rajzához kellenek e madarak,
mert Flamanville sirályfelhőket küldött
különben mindig biciklim elé,
ha Ertot útra eresztett, gumi-
csizmásan, kézben kosár, piszkavas;
ott gázoltam a vízbe éhesen,
s az Óceánium vize nem selyem,
potonjaitól kapkodtam fejem;
szikláira rákot vadászni másztam,
a homlokomon sógyöngykoszorú,
borostáimat kaszálta a só,
hogy lángolt a pofám, ahogy a szárcsák
lába s csőre bukseggelő napon.*

*Aj, rákvadászat! Atlanti özön!
Sercegve tört ágyából a köröm,
a vízalatti tüerdő közé
lenyúlva, vérem a sziklákat öntözé;
piszkavasam aluvó rákokat
lőtt agyon a homályló víz alatt,
előbillegetek az alagutakból,
s nem iszkolhattak el a kosaramból.*

*Biciklim partra omolva feküdt,
egy idegen lány nyaggatta a csöngetyűt,
túlhidrogénezett haját a szél
szemembe fújta, bánta a fene!
Azt kotyogta, hogy amerikai,
térdelve is hosszúak voltak lábai,
fektében is eveztek mint a szárcsák
a homok fölött kitárt karjai;
utolsó erőm is magába itta,
utolsó rákom is a víz elvitte.*

*Most puszta fehér falam bámulom,
az aa-bb rimelést unom,
emlékem a papíron epikus,
Homér s Juhász közben aszongya Kuss!
Tehát: a fal! és lenn az udvaron
püspöki autók áznak az esőben,
és Luther Márton szobra nézeget
az Üllői út rokkant kapujára;
hányszor eshetett a dagály előtt
térdre azóta Flamanville homokja,
hányszor fúlhattak sziklatű közé
utódaim: gyanútlan rákvadászok,
sógyöngyöt ivó csuzlis kölykeim
cirkuszba hordják kisbabáikat,
isszák a ledugaszolt almabort,
s benyelte mind a közeli Atomgyár;
amerikai szeretőm alatt
hányszor vetett az ágy mohó tüzet,
tű-ágy, homok-ágy, vagy rugóra ringó –
Szemem lehányom, elmozdul a fal,
fejem körül ríkoltoznak a szárcsák,
és hánytorog a roppant Óceánium.*

Interjú Kormos Istvánnal

Kormos István a nyerő vesztes. Születése pillanatától vesztesre áll, és veszít. Nagy tételekben veszít. Mindent, szülőket, családot, biztonságot, pénzt, könyvet, lakást, munkakedvet. Most, hogy elmúlt ötven éves, már ünnepelhetnénk is, mint a legnagyobb vesztt, ha nem állna közben nyerésre. Mindig veszített, most mégis nyerésben van. Úgy vesztett, hogy nyert. Az oltalomban felnőtt szerencsés vetélytársak közül sokan eltávoztak már, megölték magukat, vagy belehaltak valamibe. Kormosnak viszont komoly tartalékai vannak. Tehetséges, ír, humora van, belső békéje, élvezzi a játékot, az italt, a szerelmet is.

Szerkesztőségi folyosókon szoktunk találkozni, futólag a kávéházban, irodalmi matinékon. Soha nem tartoztam Kormos baráti köréhez, nem is tartozhattam. Ha most behunyom a szememet, egy szürkepulóveros, mosolygós férfit látok magam előtt, aki talán szégyenli az elesettségét. Ironizál, anekdotákat mesél három barátjának, akik gondterhelten állnak körülötte, úgy tesznek, mintha figyelnének, de közben lázasan törik a fejüket, hol lehetne albréletet szerezni Kormosnak, mivel ismét nincs lakása. Napok óta állva alszik a Blaha Lujza téren, arccal a lebontott Nemzeti Színház felé fordulva. Mindenki szereti, elfogadja, örül ha találkozik vele. Mesélnek róla: „Találkoztam Kormos Pistával, állt ott szegény... Kormos is mondja... Épp Kormos mesélte tegnap... Szegény Kormosnak megint nincs lakása... Réz Pali mondja, hogy Kormos... Képzeld, Kormos írt egy verset...”

Kormos nekem nem ilyen. Kormos számomra udvari ember. Nem úgy értem, hogy bejáratos az udvarhoz, inkább úgy mondanám, nélkülözhetetlen az udvarnál. Ott a helye. Nem kell feltétlenül királyi udvarra gondolnunk, lehet az egy távoli fejedelemség, vagy egy kopott körúti szerkesztőség is. De aulák, termek, előcsarnokok, folyosók feltétlenül kellenek hozzá. És titkárok, titkárnők, hercegek, udvarmesterek, lovagok, szóval emberek. Kormos áll köztük, beszélget velük és ezáltal hitelessé teszi őket. Mindez nem kerül nagy erőfeszítésébe, nem is tudja, hogy mit csinál. Megy a folyosón, cigarettázik, és ettől a kívülálló szemében a szerkesztőség valódi, hiteles szerkesztőség lesz. Sokadmagával áll a fenséges Tükörteremben, s a hercegek, grófok, méltóságos udvari emberek között a király belépésére várakozik. Kormos nélkül a látvány megrendezett is lehetne, akár egy beállított filmjelenet, de ahogy a kamaráshoz fordul, s tűnékeny mosollyal a szája körül újra és újra a királyi lakosztályból nyíló aranyozott ajtó felé tekintve mesél valamit, nyilvánvaló, hogy pillanatok múlva belép a király, tehát Versailles-ban vagyunk, valódi a palota, a főurak, a kor és a király. Kormos lenyűgözően tud hitelesíteni egy helyzetet, kort, közeget, személyiséget, vagy hatalmat. Észrevétlenül, önkénytelenül, de ez nem azt jelenti, hogy a hercegek között untermann. Észre sem veszi a király, hogy az udvarban van, mivel annyira természetes a jelenléte, mint a falaké, bútoroké. De ha egyszer mégis megkérdi a véleményét valamilyen államügyben, a beszélgetés nyomán né-

hány hitványabb hercegi fej porba hull. Hamarosan a király bizalmasa lesz, s amikor XIV. Lajosnak megtetszik egy Susanne nevű szolgálólány, aki az éjjeliedényeket szokta a hálótermekből kihordani, Kormos adja kölcsön a szenespince kulcsát. Két csallánzságot is terít a szénre, nehogy a felség bekoszolja a térdét. Mindezt könnyedén, mellékesen, mintha Csurkáról lenne szó. Ezt nem lehet megtanulni, ez képesség, a személyiség kisugárzása.

Kormos jó költő, és azok közé tartozik, akik a forrásból, vagy közvetlenül a forrás közelében merítettek a csermely vizéből és kulacsokban magukkal vitték hosszú vándorútjukra. Így szerencsésebb a lapályon és a delta-vidéken élő társaknál, akik tiszta forrásvizet soha nem kortyolhattak. Kormos István Mosonszentmiklóson született 1923. október 28-án. Művei: Az égigérő fa (verses mesék, 1946); Dülöngélünk (versek, 1947); A tréfás mackók (verses mesék, 1954); Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról (1956); A repülő kastély (verses mesék, 1957); A muzsikás kismalac (verses mesék, 1960); Vackor világot lát (1961); Szegény Yorick (versek, 1971); Ejhaj, csibekas (verses mesék, 1973); Fehér mágia (válogatott versfordítások, 1974); N. N. bolyongásai (versek, 1975). Sokat fordított, többek között Chaucer, Burns, Puskin, Tu Fu, Max Jacob, André Frénaud, Vuorela verseiből. Kétszer, 1955-ben és 1972-ben József Attila-díjjal tüntették ki. Jelenleg a Móra Ferenc Könyvkiadó főszerkesztője.

Kormos István egy 2,20-szor 4,60-as csőben lakik az Üllői úton. Az ablakon vasrács. A rácson át az Egyetemes Evangélikus Egyház imatermére látni. Az udvaron Luther szobor áll. A körfolyosón cserfes, evangélikus szomszédasszonyok sietnek ide-oda. A rácson át megvillan színes ruhájuk. Az ablak nyitva, így a szélesebb mozdulatok nyomán bizonyos illatfelhők is bekeverednek a szobába. A cső valamikor a lakás leválasztása előtt talán folyosó volt. Kormos családtag az evangélikus házban. Az ajtón túl vannak még szobák, de ott a megértő szülők engedelmével inkább Luca lánya és Márta asszony rendezkedett be. Kormos Pista világa a cső. A cső tele van Kormos kincseivel. Ágya van, íróasztala, sok szép könyve, franciák is, képei, egy zöld árnyalatú Bálint Endre, Gross Arnold, Nagy István gyönyörű szénrajza a falujáról, Fajó János kompozíció és egy Hantai Simon. Ah heverő és az íróasztal felett metszetek, Párizs és környéke a XVIII. század elején, Magyarország térképe ugyancsak a XVIII. századból. A polcon cseréptál, a földön torontáli szőnyeg. A könyvespolc oldalán József Attila vers függ bekeretezve. Eredeti, saját kézzel írt vers, még a nyomdai jelek is rajt vannak. A *Lassan, tűnődve* feledhetetlen sorai. Már sárga a papír. Összeszorul a szívem.

Amikor érkeztem, Kormos kint állt a gangon. Piros-fehér kockás inget és szürke nadrágot viselt. Integtetett. Nézttem őket, Luthert és Kormost. Én is integtettem. Bent a lakásban olyan érzésem támadt, mintha rokonokhoz érkeztem volna. Márta asszony azonnal bort ígért, Luca, Kormos Pista három éves kislánya elmesélte, hogy az almásrétesből nem engedett a nagypapának enni, mert azt nekem kell majd felfalnom. Megérkezett a bor, egy üveg Beaujolais, COQ Rouge. Kormos kibontotta, közben halkan beszélt:

– Ez a nagy francia forradalmat idézi, de ne írd meg, mert illet ittál Illés Endrénél, s most úgy érzem, hogy egy fontos tanulmányát loptam el Bandinak.

– Jó, nem írom meg, de hát akkor mit írok?

– Írd azt, hogy Pusztamérgesi kadarkával kínáltalak, az Ilia Miska kedvenc bora, mindig azzal kínált, ha Szegeden jártam. És csak miatta mentem

mindig Szegedre. Ő szerkesztette a legjobb lapot, ami az utolsó tíz évben megjelent; a Tiszatájából remek lapot faragott, csodákra volt képes. Nemcsak a teljes magyar irodalmat aktivizálta, beleértve a legfiatalabb erdélyi költőket is, hanem a szomszéd népek és a rokonnyelvűek irodalmát is. Lengyel és finn számot csinált, ő ismertetett meg, legalábbis engem, a kolozsvári Szilágyi Domokossal és a sepsiszentgyörgyi Farkas Árpáddal, ő hívta fel a figyelmet Sütő Andrássra...

Belekortyolok a Pusztamérgesivé változott Beaujolais-ba, aztán Kormosra nézek, aki nem bír leülni. Járkál a csőben.

– *Evangelikus vagy?*

– Nem, katolikus. De a katolicizmus egész életemben csak mint emberi produktum érdekelt.

– *Szereted a franciákat?*

– Kamaszkorom óta, mióta Villon és Rimbaud verseit olvasom. Aztán úgy adódott, hogy 63-ban egy évre kimentem Párizsba. Visszajöttem néhány hónapra, majd újra kimentem két évre.

– *Hivatalosan?*

– Nem, egy szerelem miatt. De az a francia lány nem akart Pestre települni velem. Azt mondta, hogy akár az Északi Sarkon is élne velem, de itt nem. Csakhogy egy magyar költő nem élheti le az életét se Párizsban, se az Északi Sarkon, akármilyen nyavalyás az élete és a műve, itthon a helye.

– *Miből éltél?*

– Szerencséből. Gara Laci összeismerkedtetett néhány francia költővel, akik az ő magyar antológiájába fordítottak. Jean Rousselottal, aki a Halotti beszédőtől Csoóri Sándorig sok költőnköt lefordította, engem is, sőt Az ember tragédiáját is, Pierre Emmanuellel, André Frénaud-val, aki igen jó barátom lett. A költők barátsága biztosította párizsi éveimet, mert az ő révükön lektorálhattam a Seuil és a Gallimard kiadóknak. Persze, nem szakadtam bele a munkába, úgy emlékszem párizsi éveimre, mint hosszú láblógatásra. Még pókereztem is, kemény valutában.

Valahonnan előkerül egy üveg whisky. Kormos töltöget magának. Én vörösbort iszom.

– *Beszélgetésünk ügyében elég késői órában hívtalak. Nem voltál itthon. Éjszakázó életformád van?*

– Nem vagyok éjszakázó. De éppen tegnap éjjel is kártyáztam, Csukás Pistáéknál, Csukással és Réz Palival...

– *Meddig?*

– Háromig. De reggel fél hétkor keltem. Nem bánám, ha ebből a kártyázásból kiderülne, hogy semmiféle értelemben nem vagyok példakép. De kinek is lehetnék példaképe?

– *Keveset irtál.*

– Nem az egyéb szenvedélyek miatt, mert azért az írás a legnagyobb szenvedélyem. Egyszer ugyan Párizsban együtt ültem Frénauddal és Nemes Nagy Ágnessel, arról volt szó, hogy kinek-kinek hány verse van a társaságban. Frénaud azt mondta 250. Ágnes százat mondott, nekem csak öt versem

volt még abban az időben, legalábbis annyit tartottam versnek az addig írtakból.

– *Jól érzed magad ebben az életformában, vagy nosztalgiád van egy másik után?*

– Nézd, az én életformám sokaké. Szeretek játszani, tulajdonképpen csak játékon veszem össze emberekkel. Majdnem minden sport érdekel. De huszonöt éve múlt, hogy ugyanaz a munkahelyem, a Móra kiadó. Volt olyan évem, hogy tíz különféle albérletben is laktam, emiatt kellett a személyi igazolványomat kicseréltetnem, mivel betelt a lakcímváltozásoknak fenntartott rovat, a munkaviszonyom 1950 óta változatlan. Az általános bizalmatlanság éveiben se rúgtak ki, s nem volt fegyelmi ügyem, bár voltak idők, amikor kifogásolható lehetett a munkamorálom.

– *Az írói munkában nem zavaró kötöttség ez?*

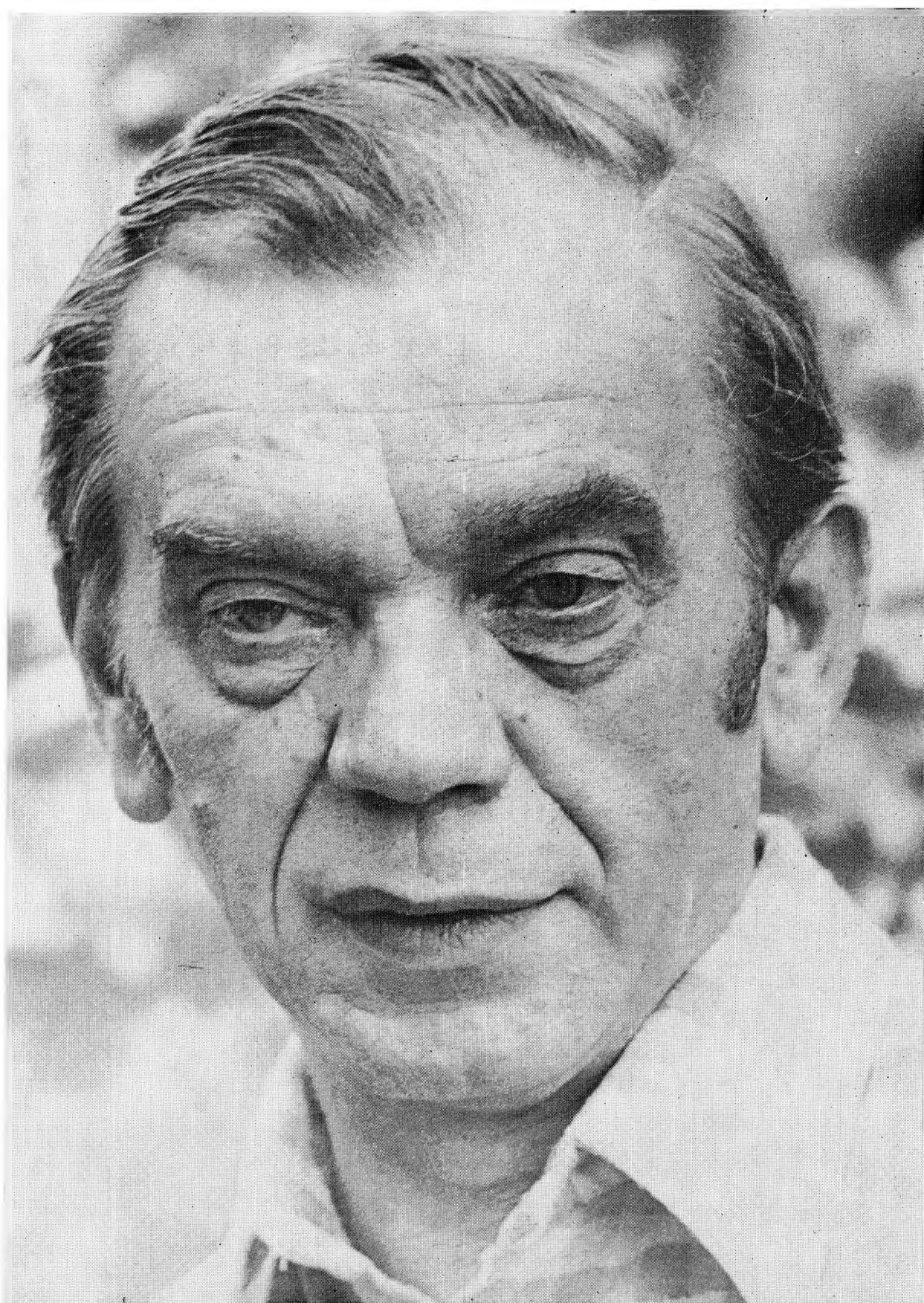
– Nem. Lehet hogy kiröhögsz, de nekem kell a kötöttség.

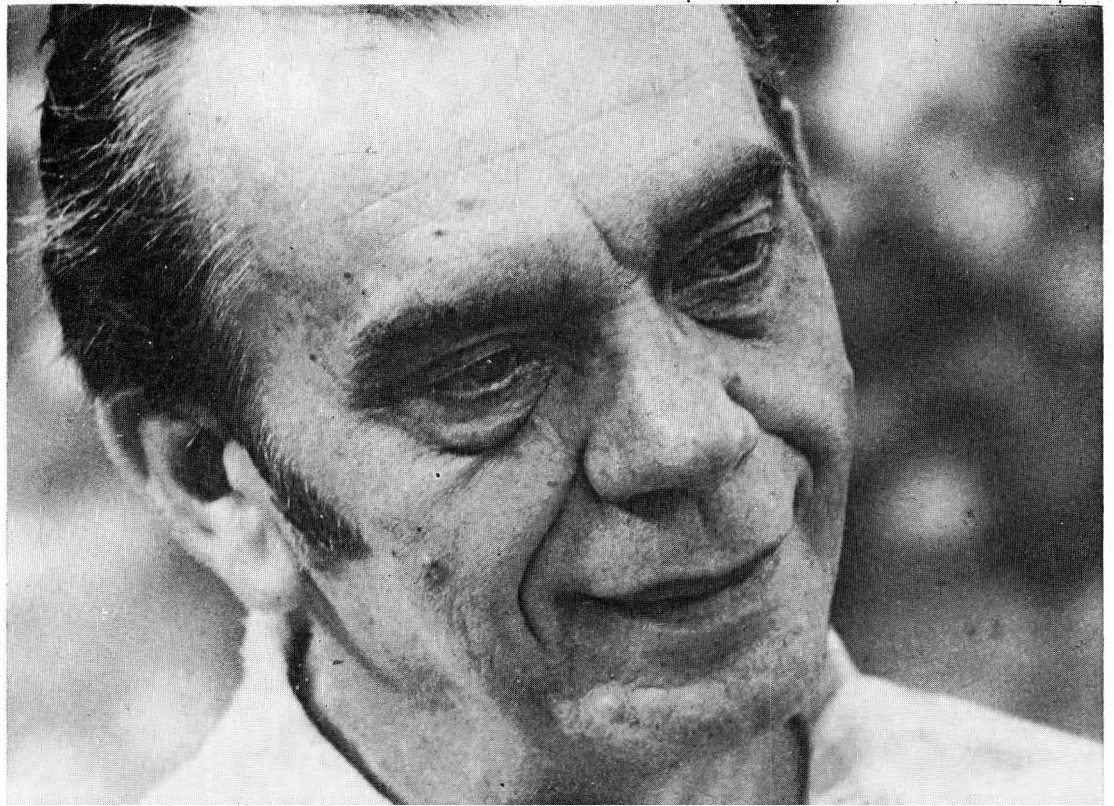
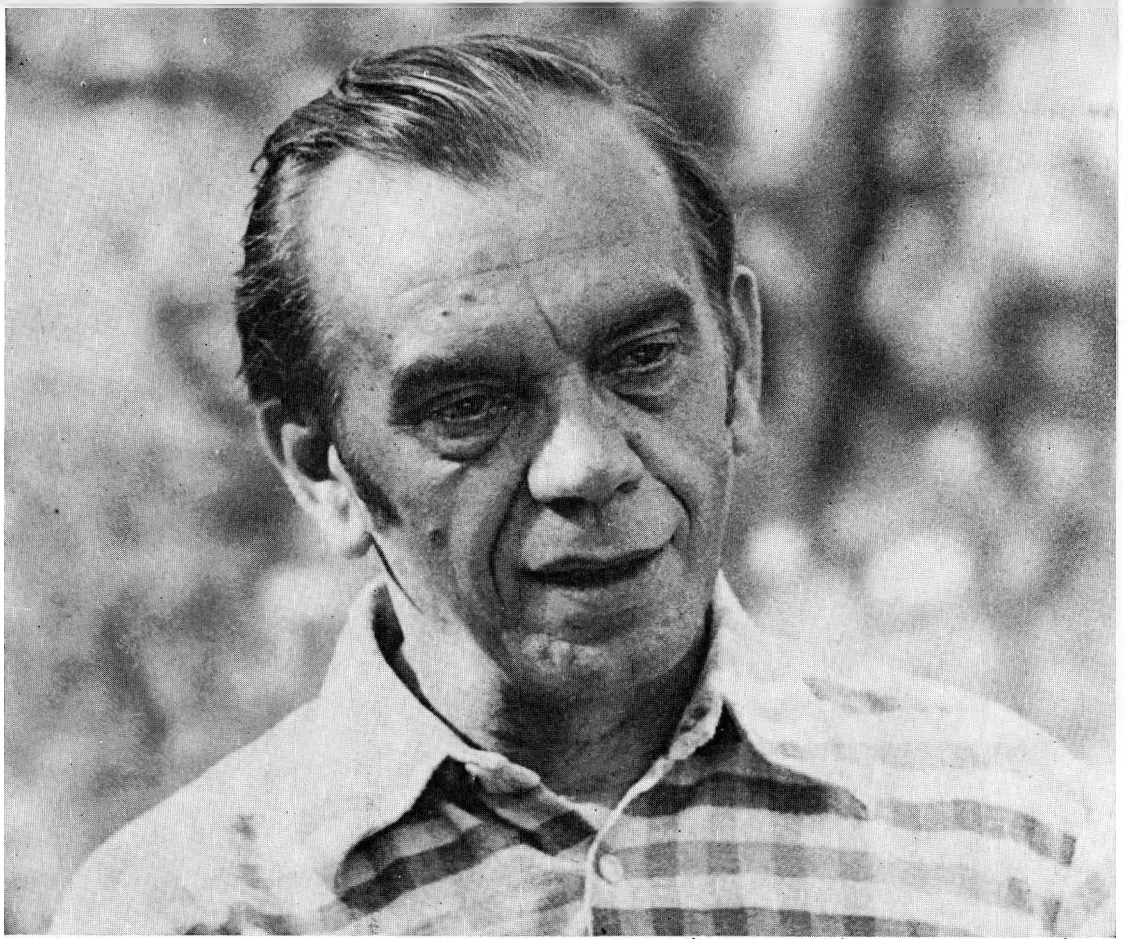
– *És az ötvenes évek kötöttségei?*

– Az irodalmi kötöttségekre gondolsz? Jobb elfelejteni. Hamar kívül kerültem az ún. irodalmi ajtókon, nem fogott rajtam a jótanács, amikor hamis énekre biztattak. Nekem ott volt várnak a kiadóm, mások rosszabbul jártak. Jékelyt például kizárták az Írószövetségből, csak tudnám, hogy miért. Hányan nem jelenhettek meg?! Olyan névsort mondhatnék, hogy szörnyet-halnál, ha végig hallgatnád. Nemes Nagy Ágnesnek azt mondta valaki, és nem is akárki, hogy legjobb lenne, ha felkötné magát. Hála isten, nem kötötte fel magát. Nem hiányzana most és később Nemes Nagy Ágnes műve? Weöresé, Ottliké, Mándyé és sorolhatnám. Nem hiszem, hogy ilyen kis nép kultúrája megengedheti magának azt az okatlan fényűzést, hogy költők felkös-sék magukat, gázt nyissanak ki, vagy a vonat elé ugorjanak. Akiknek pedig ilyen remek elképzeléseik voltak, hiánytalanul megvannak; mi elfelejtettük az ellenséges öklöket, de nekünk is megbocsáthatnának a semmi bűnért, amit nem követtünk el. De ez hitbuzgalmi felszólításnak hangzik, hagyjuk inkább...

– *Hogyan éltetek Mosonszentmiklóson? Mi volt ott? Házatok? Földetek? Szülők, testvérek?*

– Semmink nem volt, a Héderváry birtokon éltünk, s nemcsak a szülőfalumban, hanem az egyrakáson élő szigetközi falvakban, vagy majorokban. Csodálatos szép vidék! De anyám a születésemkor meghalt, nagyszüleim neveltek. Családfámat csak anyai ágon tudom visszavezetni, nagyanyámig és nagyapámig. A bennem kialakult morált nagyanyám mércéjétől kaptam, akinek utolsó iskolai bizonyítványa az első elemi volt. Utolsó olvasmánya Shaw. Többször leírták verseimmel kapcsolatban, hogy milyen kedves szín-folt vagyok én új költészetünkben, különösen a nagyanyám iránti hűségem-mel. Ez furcsán érint. Az vagyok, aki vagyok, nem színfolt, hanem egy élet a sok között. Költészetünkben sok színfolt van, az enyém is egy lehet. Én ugyan sokszor megbántam, hogy írni-olvasni is megtanultam, hát még a vers-írást! Temetőcsősz is lehettem volna, üstfoltozó is szívesen lettem volna. Az üstfoltozó nekem nemcsak üstfoltozót jelent, hanem mindent. Szeretek gyalogolni. Ma is elég erős lábaim vannak, felfelé is gyalogolok. Képlete-sen mondom, de úgy érzem, hogy felfelé gyalogolok egyelőre.

– *Sok szerelmes verset írtál. Kulcsa ez költői világodnak?*

– Nem irigylek senkit ezügyben. Volt részem nőkben. Igaz, a nők sokszor gödörbe löktek, de mindig nők húztak ki a gödörből. Engem hét éves koromban csábítottak el. Emlékeimben se hiszem, hogy az sikeres kísérlet volt, de mindenesetre tizenöt éves korom előtt megismertem a valóságos szerelmet. Tudod, ez falun természetes. Életem folyamán mindig szerettem valakit, néha egyszerre többeket, és biztos, hogy mindig szépet szerettem, abszolút mértékkel mérve is. Benyhe János a rádióban egyszer kikürtölte, hogy én nem is a szerelem, hanem a titkos szerelem költője vagyok. Talán azért mondta ezt, mert egyszer azt írtam, hogy „szívem titokban hűségeskedik”. Pedig abban az esetben nem nőkre gondoltam, hanem éppenséggel a szocializmusra. Mert annyian szeretik nyíltan, titokban jobb ez a szeretet. Különben erről a versről Mezei Andris az ÉS-ben beszélni akart velem, mivel ott jelent meg, de megmondtam neki, hogy mire gondolok. Annyi költői hűségnyilatkozat van a nép nevében, aminek az érvényességét kétségbe vonom, különösen ha hiteltelen szájából hallom. Én például azt se tudom versben leírni, hogy magyar, annyian leírták, akiknek nem kellett volna. Persze, most nem a jókra, a nagyokra gondolok. Ez a szép szó sokszor úgy kong, mint egy fadarabbal kongatott üres vödör. Igaz, Illyés Koszorúját másképp nem lehetett volna megírni, neki elhiszem, hogy mire gondol s hogy miért, de a mi nemzedékünkben nehéz ez. Mikor verset kezdtem írni, elkésérített, hogy József Attila mindent elírt előlem, aztán rájöttem, hogy nekem megmaradtak a magam gondolatai, elég lesz nekem az is. A hallgatás éveiben ugyan deformálódott a mondanivalóm, sőt nemcsak hogy nem jelentem meg, de nem is írtam, aztán hogy újra kezdtem, már csak jóformán a magánügyeimet fogalmazgatom. De emlékezetem szerint Nagy Lászlónál sincs leírva ez, hogy magyar nép, Nagy László mégis a legszélesebb rétegekhez szól, ugyanúgy, mint Bartók. Ha olvastad Szegény Yorick és N. N. kötetemet, csüggedten láthattad, hogy sok a magánügy az elég kevés vers között is. Én úgy gondolom, egy ember vagyok, aki saját magából akar közölni valamit, de elképzelhető, hogy az én saját ügyem még valakinek a saját ügye. Úgy gondolom, olvassa valaki, aki árva, vagy szeret valakit, de nem tudja kifejezni. Szerencsém, hogy én meg tudom fogalmazni. Ha rögzíték egy nyavalyát, már nem olyan elviselhetetlen.

– *Sokáig hallgattál. Belső költői művel egy elég hosszú társadalmi korszakon keresztül nem jelentkeztl. Hogyan mozdultál ki visszavonultságodból?*

– Volt idő a pályám kezdetén, amikor az általánosabbat akartam kifejezni. 1970-ben, amikor már régóta nem jelentem meg, Pándi Pál a Népszabadságba többször kért verset tőlem. A kiadóban gyülekeztek a megválaszolatlan levelek és egyik szerkesztőtársam úgy vélte, ez ellenállás Pándival és a Népszabadsággal szemben. De nem így volt. 1947 óta barátomnak tudtam Pándit, legalábbis nem tettünk keresztbe egymás útjába szalmaszálat. Pándit azért szerettem, mert az apját, Kardos Lászlót úgy szerettem, mintha az apám lett volna. Egyik levelére aztán legépeltem egy száz soros verset, azzal a tudattal, hogy ez aztán nem kell a Népszabadságnak. Csütörtökön elküldtem, és vasárnap megjelent. Sok-sok év után ez volt az első publikációm. A megjelenés után Pándi mesélte, hogy a Népszabadság szerkesztői értekezletén ez volt az első alkalom, hogy versről beszéltek. Akkor elmond-

tam Pándinak, örülök, hogy feltámadt a versem, amit húsz évvel ezelőtt írtam, de akkor kidobtak vele a Csillagtól. Ez az Óda a kukoricához a gyermekkoromról szólt, de a megírt szegénység nemcsak engem érintett, hanem még három milliót. – Rövid idő alatt legalább húsz versem jelent meg a Népszabadságban. Még egy öregkori felfedezőmet is megemlítenék, Nemes Györgyöt. Teljesen ismeretlenül állítottam be az Élet és Irodalomhoz, akkor, amikor régóta tetszhalottnak látszottam. Nemes is, Pándihoz hasonlóan, minden versemet közölte, amit a lapjának adtam. Attól kaptam vérszemet az És-nél, hogy láttam a nyitottságát, azaz Kálnoky, Nemes Nagy, Weöres, Pilinszky, Lator László verseit a hasábjain.

– *Írtál közéleti verset?*

– Elég ritkán. Kevés ilyet írtam, legalábbis közéletinek minősíthetőt, jóformán csak a Katalánok tartozik ide, mert Muhi puszta, Mohács, Don kanyar, Széchenyi, Petőfi, Radnóti neve fordul elő benne, azaz Széchenyi, Petőfi és Radnóti csak célzásként. A már említett okok miatt írtam magyarok helyett katalánokat. Különböző a költészet a legindiszkrétebb műfaj, a magyar különösen az, s nemcsak a szerelmi lírára gondolok. A magyar költészet minden sora nyilvános vetkőzés, s közéletinek mondható ágán sok veszélyes dokumentumot ismerünk, különféle korokból. Ha csak az élő társakra gondolok: Jékely Apotheozisa, amit majdnem gyerekfejjel írt, az olaszabesszin háború idején, természetesen az abesszinok oldalán, fölrúgva latinos kultúrélményét, amit Itália földjéről szippantott magába, de mondhatom Juhász Himnusz-töredékét, Nagy László Gyöngyszoknyáját, Csorba Győző, Takáts Gyula verseit, Fodor András Hűségét, Illyés Hiány a kéziratban című nagy versét, Vas István Kakasszóját, ami bibliai versnek látszik, pedig másról van szó benne. Ilyen példák után mit mondhatok magamról? Semmit...

Kormos jókedvűen beszél, beszél, amiről éppen kedve tartja, de gondoskodó házigazda. A süteményekre mutat:

– Enned kellene.

A tányérról leemelek egy teasüteményt és bekapom. Rágok, fülelek közben, mert valahol a közelben kalapálnak valamit. Talán egy lemezt. Iparszerűen, talán egy műhely van valahol. Asszonyok beszélgetnek a folyosón, nem látom őket, csak hallom a hangjukat. Lenyelem a sós teasüteményt és megszólalok:

– *Mit jelent számodra a szülőföld, hová tudsz hazamenni mostanában?*

– Tájat, ami rég nem az enyém. Ez a gyermekkorom tája. Hazamegyek és számomra ismeretlen emberekkel találkozom, akik egycsapásra barátaim lesznek. Győr volt az első város életemben. Kicsi koromban egy vasárnap reggel a nagyszüleim bevitték Győrbe. Nem is tudom, hogyan jutottunk oda, talán vonattal. A teherpályaudvarnak olajos faszaga volt. A platnik nem olajosak, csak a szaguk olajos. Zaj nem volt, csak olajos faszag. A Széchenyi téren búcsúra készülődtek. A körhinta még nem ment, de a hangszórója már működött. Nekem így az első zenei élményem nem népdal volt. „Haudujudu, Miszter Braun” – harsogta a hangszóró. Később is csak gyenge népdalokat hallottam: „A lickói szeszgyárkémény azért nem lett kész, mert a főnök megnősült és szabadságot kért”. Nem tudom, hogy Lickón azóta elkészült-e az a kémény, de nem hiszem. A másik így hangzott: „Amerikában most van az aratás, a nyekli zsidó az első kaszás.” Ennek a népdalnak

tudtam a valóság alapját is: vidékünkön élt egy bérlő, aki a 30-as években kivándorolt Amerikába. A nyekli csúfjelzőt jelentett, a nyekli nem volt alkalmas a kaszálásra. Ezt a két úgynevezett népdalt hallottam kiskoromban.

– *Mikor irsz és hol? Milyen módszerrel dolgozol?*

– Túl rendezett az életem ahhoz, hogy leülhessek délelőtt írni. A prózaíró élete munkából áll, a költőé szerencse dolga. Mindig csodálkozom, amikor egy költő azt mondja: ezen dolgozom, azon dolgozom. A költészethez legalább annyi szerencse kell, mint tehetség. Legjobban szeretett versemet, egy nyolc sorosat úgy írtam, hogy hagymáért álltam sorba a Hold utcai csarnokban. Rengeteg öregasszony állt körülöttem. Rákosiról és Grósz atyáról beszéltek. Akkor jelent meg először a Radnóti Összes, a Knernél, nagyon szép könyv volt. Már ismertem a Tajtékos ég darabjait. Radnótin gondolkodtam, és szinte önkívületbe estem. Olyanszerű volt az egész, ahogy a dilettáns elképzei az ihletet. Radnótira gondoltam és úgy éreztem, hogy utolsó verseiben, 1944-ben a magyar költészet becsületét egy sárgacsillagos munkaszolgálatos mentette meg.

Feláll, járkál, szaval:

– „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj...” – Elképzeltem ott sorban állás közben a versemet, a Fehér virág címűt, amiben Radnóti neve elő sem fordul. Sokan szerelmes versnek hiszik. Memorizáltam, s amikor megkaptam a hagymát, siettem haza leírni. Azóta is úgy tudok dolgozni, ha egyedül vagyok egy szobában, vagy ezer ember van jelen. A Nyugati pályaudvaron és az utcán. Párizsban is írtam az utcán verseket, például hazajövetelem előtt. Randevűm volt Ottlik Gézával. Végigmentem a Rivoli utcán és a Champs-Élysées-n. Esett az eső és megírtam fejben leendő hazautazásomat. Mentem az aszfalton és elképzeltem, hogy a repülőgépen mit fogok látni. Ez a Voyage. – Elmondhatom, hogy szabad ember vagyok. Sok barátom van, ez természetszerűen hozza magával, hogy ellenségeim is vannak. Az ellenségeimet nem szántsándékkal keresem, de vannak. Mivel költő vagyok, sok a költő barátom.

– *Hogyan születnek a gyermekversek?*

– Nem versek azok, hanem verses mesék. Amikor elkezdtem hajdanán, önvédelem volt csak, hogy ne mondják, nem írok. A saját gyerekem jelenléte is inspirált. Amikor aztán könyv alakban láttam viszont ezeket a penzum-meséket, magam is meglepődtem az eredményen, és a mesék sikerén. A legjobb költők tanítottak rá, hogy milyen felelősség gyerekeknek írni, hogy a gyerekköltészetet szinte szavankint kell megkomponálni. Mert vannak hazug mesék és vannak igaz mesék. Hála isten, elég sok jó költőnk van, aki komolyan akar és tud gyerekekhez szólni. Számomra ez azért is fontos, mert a Móránál a gyerekirodalom alakítása, színvonalbeli ügye hivatali munkám. Micsoda szerencséje például a gyerekeinknek, hogy van egy Weöres Sándorunk! Zelk, Tamkó Sirató, Nemes Nagy Ágnes után már fiatal költőink is szólni akarnak a mai kicsikhez, Kiss Anna, Veress Miklós, Szepesi Attila és mások.

– *A magyar költészetben mely sorokat tartod a legfontosabbaknak?*

– Sok ilyen sor van persze, de mind közt a „Nyújts feléje védő kart”.

– *Szerinted az írónak mi a dolga a világon?*

– Maradjunk a költőnél. Nagy közhelyet mondhatok csak: önmagát

megfogalmazni és kifejezni. Vannak, akik mindenkire szóló általánosat tudnak szépen és erősen kifejezni, de nagy költő lehet az is, aki magáról beszél csak, de mások sorsára is érvényesen. Ilyen volt például Nadányi Zoltán, a halála óta eltelt két évtized megmutatta, hogy milyen nagy költő volt, XX. századi trubadur. De természetesen költészetünkben nagy helye van a közéleti költészetnek. Ezt ugyan mindenki elismeri, jó lenne azonban, ha egy Nadányi, Szép Ernő, Csorba Győző, Lator László, és sorolhatnám, olyan helyet kaphatna, amelyet különleges tehetségük megérdemel.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*
– Mivel főleg nem írok, élek. Még szabályos időközökben veszem a levegőt.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, a helyét életünkben?*
– Kivételzeteknek látom az írókat, általában a művészeket. Sokszor indokoltnak érzem a társadalmi elismerést, sokszor csüggesztő neveket és figurákat látok kulcspozíciókban, olyan helyen, ahol művekről és sorsokról döntenek. Nagyobb körütekintést kívánnék azoktól, akik embereket fontos posztokra állítanak. Értem én, hogy Déry Tibor egy elég győtrött élet után olyan helyzetben érezheti magát, amilyenben érzi, de a fiataloknak több jó lehetőséget kívánnék, nemcsak beszédeket a lehetőségekről. A szocializmus 30 éve után is nehéz pályát kezdeni nálunk, irodalomban, gyalupad mellett egyaránt. A pénztelenség sok hitet tud összetörni, szerelmeket, fiatalok házasságát, mindent.

– *Hiszel a barátságban?*
– Hiszek, csak nem tudom kézzelfoghatóan kinyilvánítani. Férfiak szerelmesen gondolnak erre a fogalomra, mivel komolyabb tartalma van, mint bármilyen emberi kapcsolatnak, kivéve a szerelmet.

– *Vannak ellenségeid?*
– Remélem, hogy vannak, mert ellenségekre ugyanúgy szükségünk van, mint barátokra. Nem értek mindig egyet a barátaimmal, s az ellenségeim pozitívumai mindig imponálnak nekem. De ez nem hangzik valóságosnak, mivel aktív ellenségeimről nem tudok.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*
– Persze, hogy gyűlöltem, mert a katekizmust nem tartom máig érvényesnek. De a gyűlölködés nem tartozik jó érzéseim közé.

– *Voltál már életveszélyben?*
– Akkor is lehetünk életveszélyben, amikor nem tudunk róla, de persze voltak tudott veszélypillanataim is, mint mindenkinek.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*
– Sokszor álmodom olyan párizsi utcákról, ahol sose jártam. Párizsban vagyok és a következő napon, vagy aznap vissza kell utaznom Pestre, de valakit még nem látogattam meg. Ezt a valakit olyan utcában keresem, ahol soha nem jártam. Valamit várok tőle, amit nem kaptam meg, vagy újra meg akarom kapni. Várok valamit, de nem pénzt, autót, hanem valami olyant, amit ébren is várhatnék. Ébren mégisincs hiányérzetem, mert úgy érzem, mindenem megvan.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Az értelmetlen halálokat siratom meg. Juhász Erzsike és Simon Pista temetésén sírtam. De én állandó síró vagyok, majdnem mint a régi cseléd-lányok, még a moziban is. A hét mesterlövész című westernen is sírtam, A Pál utcai fiúkon is, felnőtt fejjel.

– *Mondj egy pénzüsszeget, ami szerinted összeg.*

– Ki fogsz röhögni, de nekem csak egy célra kellene pénz. Elmúltam ötven éves és lakásra lenne szükségem. Egy lakás ötszázezer forint. Ezt én nem nagyon fogom megkeresni. Ha váratlanul kapnék egy névtelen feladótól ötszázezer forintot, tudnám mire költeni, és mivel hálátlan szívű vagyok, nem keresném a feladót. Senki ne értse ezt félre, kisebb összeget ne küldjenek a címemre, különben sincs címem. Minden másra van pénzem. Sokat voltam szegény életemben, ifjúságom állandó bizonytalanságban telt, nem ötszázezer, hanem húsz pengő miatt. De helyesbíték, mert nekem egymillióra lenne szükségem. Biztosan könnyen megtalálnám azt az embert, akinek a felét névtelenül tovább kellene küldenem. Remélem, annak nem egymillióra van szüksége.

– *Hol étkezel, mit eszel szívesen? Mi a kedvenc italod?*

– Enni nem túlzottan szeretek, eszem, mint más. De nem misztifikálom az evést. Azt mondják, aki gyermekkorában sok főtt tésztát evett, egész életében szereti a főtt tésztát. Főlséges étel, még a születésnapomra is káposztátésztát kérek. Engem a húsarak szerencsétlen változása nem érint, meg tudok lenni hús nélkül. Az ital fontosabb, a jó italt szeretem. Kedves italom a whisky. Ifjabb koromban ugyan nem kergettek az asztal körül, ha nem ittam whiskyt. Most történetietlent mondok: de azt hiszem, az angol világalomnak nagyon fontos alkotóeleme volt a whisky. Képzeld el egy gyarmati tisztviselőt. Néhány pohár után felsőbbrendű embernek érezte magát. Akkor kezdett vége lenni az angol világalomnak, amikor a gyarmati népek is rászoktak a whiskyre. Ilyen italból többet meg tudok inni, mint borból.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Számomra minden szenvedély. Például megtalálni az abszolút körteízt. Egyszer már majdnem megtaláltam. Ha meglelném, akkor az abszolút körteszagot és körteformát is megtalálnám, és akkor még mindig hátra lenne az abszolút körteszín. Mindenben legalább három-négy abszolút van. Nem igaz ám, hogy minden nő egyforma. Ha veszel két grafitceruzát, az se azonos. Talán a fa rostja, de ugyanazzal a ceruzával le tudod írni, hogy szeretlek, s hogy gyűlöllek. Ezek nem végletek, egymás mellett vannak.

– *A szerelmes versekről már beszéltünk. A nőkről is kellene valamit mondanod. Legalábbis a szép nőkről.*

– Jóformán minden szerelmes vers, amit írtam. Férfiak vagyunk és elismerhetjük, hogy a szerelemben elég sok marhaságot csináltunk az életben... Valakit szerettem egyszer és zavarta, hogy nézem a szép idegen nőket az utcán. Talán az volt a viselkedésemben gyanús, hogy észrevétlenül néztem őket. Amikor ezt kifogásolta, felháborodtam, mivel a fiút is néztem, aki a lánnyal volt. Ha nincs jogom a szépséget észrevenni, akkor eláshatom magam.

– *Van valamilyen babonád?*

– Minden babonám a nőkhöz visz, ebbe jobb nem belemenni.

– *Mondj egy ünnepet, ami számodra fontos.*
– Nekem minden nap ünnep. Ez így van. Eretnekül hangzik esetleg neked, de én nem tudok különbséget tenni a napok között. Gyerekkoromban nagymama nekem az egész évből karácsonyt csinált. Nem volt minden nap kalács az asztalon, de minden nap egyforma volt, és most is az. Ez szörnyű banális optimizmusnak látszik, de én így élek.

– *Ma Magyarországon, vagy Európában melyik embercsoporthoz tartozónak érzed magad? Társadalmi szereped, helyzeted, szerinted milyen?*

– Meg kell próbálni megértetni magunkat. Az önzés sokféleképpen megnyilvánul és sokféleképpen legyőzhető. Sokan akarjuk, hogy egy húszéves fiú ne nézzen ki a távolsági busz ablakán, ha gyerekkel száll fel egy apa vagy anya. Ha mégis helyet ad, köszönje meg, aki megkapta. Tudom, sokan akadnak, akik ezt teszik. De nem elméletileg kell ezt megvalósítani, hanem a gyakorlatban. Sok elméleti ember nem akarja a gyakorlatban megvalósítani, amit hirdet. Az elv és a gyakorlat ellentétét én nem hazugságnak érzem, hanem rossz reflexiónak. Elég sok embert ismerek, akik a jót akarják.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Nem foglalkozom tudományos fantasztikummal. Harmincéves koromig nem olvastam detektívregényt, akkor talán hatvanéves koromig sem olvasok tudományos fantasztikus irodalmat. Az előbbit sajnálom, az utóbbit nem biztos, hogy végrehajtom, ha netán megérem a hatvanadik évet. Hatvanéves koromban is inkább a nőkre gondolok majd, mint a tudományos fantasztikumra.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Nehéz kérdés ez. Az emberiség története tele van gyalázzal, nemcsak a múlt, hanem a jelen is. Nemcsak Dél-Afrikában és Rhodéziában, hanem itt, ezen a kis országon belül is annyi bajt látok, amire legjobban nem gondolni. De ha én nem gondolok rá, akkor is van ez. A tiszteletlenség az értékek iránt, a minimális tiszteletadás hiánya a másik ember iránt, mindenütt tapasztalható. Harminc éve beszélünk a kulturális fölemelkedésről, de zöld utat kap minden talmi. Gondolnak-e arra a felelősök, hogy megromlott a viszony ember és ember között? Miért vagyok ellensége a bolti eladónak, ha inget kérek? Miért kell ácsorogni fiatal költőknek szerkesztői előszobákban? Alig néhány évvel idősebb a versrovatvezető, de érezteti, hogy az asztal másik oldalán ül, azon az oldalon „nem”-re igazodik a reflex. Drága albérletekben laknak a fiatal költők és a fiatal marósok. Megmérgezi az életüket a napi gond. Nekem van pénzem, ha ötszázezer forintom nincs is. Gondolnom kell rájuk...

Hat és fél óra múlva, mélyen bent az éjszakában üres üvegek között ülünk és almásrétest eszünk. Elégedetten gondolok Kormos Lucára: Jó, hogy nem engedte megenni a rétest a nagypapának. Kormos Pista végül az asztalhoz ül, dedikálja nekem a Szegény Yorick-ot és az N. N. bolyongásait. Nézem az arcát, amíg ír. Van a vonásaiban bizonyos arisztokratikus finomság. De nekem a személyiséget kell megragadnom, ahogy áll a versailles-i palotában, mosolyog, beszélget, s néhány mozdulattal hihetővé, valóságossá tesz egy királyságot.

LÉBÉNYTŐL PÁRIZSIG

- Kormos István költészetéről -

Mosonszentmiklóst, Kormos István szülőfaluját, elkerüli a bécsi országút. Csak egy jelzőtábla mutatja Öttevény után a hozzá vezető utat. De nem kerülte el a történelem. Közeliében van a lébényi árpádkori templom és az abdai gát, amely Radnóti Miklós vértanúságának tanúja volt. A mosoni táj, legalábbis Kormos gyermekkorában, még zárt világ. A falvak, nevük a versekben is rendre megjelenik, a paraszti élet évszázados hagyományai szerint élnek. Szentmiklós, Lébény, Mecsér, Gyűrűs, Ladamér: a paraszti kisvilág elzárt otthonai. És a szegény fiú, akit nagyanyja nevelt, még zártabb világban élt. „Első játékom, hova lettél, / ki fémhőmérő-tok valál; / numizmatikai lelet: réz négykrajcáros nagymamától; / Feri bátyám faragta kisszék és Terus néném ustora, / s szelence-bokor, ahová cicerélni hitt Mézes Annus?” – ezek a gyermekkor nosztalgikus érzéssel, egyszersmind aprólékos pontossággal megnevezett hősei és kellékei. A mosoni falu a népi hagyományt és kultúrát ajándékozta a költőnek; a népköltészet tisztaságát, formai arányosságát, eredendő vonzalmat a dalszerű kifejezés iránt. Olyan időben, amely különben is a népi kultúra nagy és látványos felszabadulását hozta. Előbb az irodalomban, azután a történelemben. És ez a felszabadulás az érdeklődés homlokterébe emelte a népköltészet ősi tradícióit, vágyat keltett a népi hagyományok és a költői újítások egyeztetése iránt.

Kormosnak, a fiatal költőnek, akárcsak nemzedéktársainak: Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak, Csanádi Imrének, Darázs Endrének, Fodor Andrásnak már voltak elődei és mesterei. Illyés Gyula, Erdélyi József, Sinka István és Gulyás Pál: a népi hagyomány életre keltői, akik friss vért öntöttek a modern magyar költészet szervezetébe. Kormos a legtöbbit Sinkától tanulta. A „fekete bojtár” is egy zárt népi közösség és egy zárt kultúra követe volt: a bihari pusztákon élő pásztoroké. Maga a ballada, mint forma és kifejezés, a zárt etnikai és művelődési közösségek alkotása. És Sinka után aligha lehetett volna balladát írni úgy, hogy valamiképpen ne legyen rajta a bihari költő mágikus balladáinak nyoma. Kormos István első balladája, az *Eltűntek az égen* is Sinkára utalt: „Láttam egy nyáron Mecséren / három nyikorgó szekéren / lehetetlen népet: / fekete násznépet [...] Három nyikorgó szekéren / nagy port vertek föl Mecséren, / s lehetetlen szépen / eltűntek az égen”. Hasonló hangon szólt a címében is Sinka István előtt tisztelgő költemény: az *Írkalap Sinka füzetéből*. Kormos a népköltészet régi, mondhatnók archaikus és mágikus rétegeihez vágott utat; azokhoz a költői forrásokhoz, amelyekből a népi siratók, ráolvasások és balladák is táplálkoztak. Sőt a finn-ugor énekek még távolibb forrásaihoz. Ezek a források éltették ugor regéit: a *Szarvas szarván száll az idő* és a *Vogul menyegző* költői epikáját. Mintha Sinka mellett az archaikus költészet másik nagy bűvara: az ősi mítoszok nyomában járó Gulyás Pál is megérintette volna képzeletét.

A világ és a környezet, amelyből Kormos István indult, zárt volt, eszményeivel, szokásaival, műveltségével teljes és egész rendet alkotott. Személyes sorsa nyitott réseket e zárt világon. Először is: az árvaság, amely már gyermekként töprengővé tehetette, s részben eloldotta attól a zárt rendtől, amit a falusi közösség alkotott. A népmesében is mindig az árva fiú indul a világba, hogy sorsot keressen, megtalálja igazabb önmagát. Kormos életében beteljesedett a népmesék tanulsága: ő is elindult otthonából, s évtizedeken át vándor maradt. Atél-

hette a vándorélet szabadságát és gondját, örömét és baját. „Feküdtem, hempergettem / mocsokban, feketében, / ráment komoly húsz évem, / míg ilyen tisztá lettem” – tett vallomást *Kegyelem* című versében. A vándorlás, amely nemcsak városokon és országokon vezetett keresztül, hanem életformákon és szerelmeken is, nyitottá tette költői világát, szemléletét és egyéniségét. A nyitottságot sejtették és ígérték már a „vagabund” versek is. E versek falusi csavargók, paraszt Villonok kalandjairól festettek játékos és groteszk képet. Az *Őszi metszet három csavargóval*, a *Téli metszet három csavargóval*, a *Búcsús metszet a mecséri Villonokról* rendre a faluszéli vagabundok pajkos csínyjeit és kópéságait beszélték el. A mecséri széltolók legendája mögött a francia középkor vágáns költője jelent meg. „Pontoise, Mecsér vagy Párizs” – kerültek így a versbe egymás mellé a jelképes földrajzi nevek. Valóban, a mecséri csavargóktól csak egy ugrást kellett tennie a képzelgetnek, hogy a pontoise-i költőhöz érkezzék, és Mecsértől csak egy ugrást kellett tennie a magyar költőnek, hogy Párizsban találja magát.

Párizsban és Normandiában. Kormos ugyanazzal a természetességgel mozgott a Quartier Latinben, Ile de France „kömezején”, Jumièges piacán, akár a lébényi búcsúban vagy a szentmiklósi kertek alatt. Franciaországi verseiben – *Ház Normandiában, Vonszolnak piros deltinek, Tél Normandiában, Anne de Chartres* – valódi párizsjáró magyarnak: Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós és Jékely Zoltán méltó örökösének bizonyult. Párizs és Normandia éppolyan nosztalgiával övezett otthonná vált, mint a mostani föld. Sőt a két vidék mintegy szembenézett egymással, a francia táj és népi élet hazai emlékeket idézett fel, hazai emlékekkel vegyült. „Ásványrárót ide lepényevés idézi / dodgemek döreje győri halpiacot / komor kötélhúzás egy szenegáli fickó / s egy horvátkimlei földim között dühödten / fagylalt fagylalt laterna magica / szentképen Mária szamaragol fiával / ingyen pereceket hajigál be a pék / mecséri márcosom fia az ablakon” – olvasom a *Tél Normandiában* sorait. Innen már csak egy lépést kell tenni az elégikus fájdalomig. A francia táj szépsége, történelmi emlékeinek gazdagsága mellett a hazai emlékek fájdalmat keltenek: „Holt katedrális hol az orgonája – / Lébény hol a te orgonád –”.

A költő persze nemcsak a francia tájjal és élettel ismerkedett, hanem a modern francia költészettel is. Szép műfordításgyűjteményében, a *Fehér mágia*-ban Max Jacob, Antonin Artaud, André Frénaud, Alain Bosquet versfordítások olvashatók. A sorsában és tapasztalataiban mind nyitottabbá váló költői személyiség a modern világköltészet vonzásába került. Annak a költészetnek a vonzásába, amely általában a váratlan képekre, az egymástól viszonylag távol eső képzetek meglepő egybekapcsolására bízta a jelentést. S a metaforák sejtelmes benső rendjét teremti meg, felszabadítva a képzeletet a köznapi logika uralma alól. Ennek a költői technikának a szürrealisták voltak a kezdeményezői és mesterei. Kormos persze nem megy el a szürrealisták technikájának végső és abszurd következményéig: az automatikus írásmódig, és nem vállalja a szürrealisták irracionális, ösztönösségét sem, mint teoretikusan megalapozott alkotó szemléletet. Verseiben jelen van és működik a rendező értelem, amely a szabadon alakított képek belső arányosságára s a szöveg harmonikus rendjére ügyel. Szabad képzelet és rendező értelem együttes alkotó munkája olyan versekben öltött alakot, mint az *Egy kihantolt sirra*, a *Vonszolnak piros deltinek*, a *nyolc éves Don Quijote*, a *Nakonxipánban hull a hó*, hogy csak néhányat (keveset) nevezzünk meg Kormos István legszebb versei közül.

A gyermekkor zárt világa, amely mögött a mosoni falu zárt életrendje és zárt kultúrája állt, s az ifjúság tág körében megnyíló szemhatára, amely Párizst, Normandiát és a modern, szürrealisztikus költészetet fogta be, különös egységet alkotott. Kormos nem szakított a zárt világgal akkor sem, midőn kinyílt előtte a nagyvilág. Kevesen vették észre, hogy e költői személyiség, amelynek a szabad szegénység adott mindig szárnyakat, milyen konok hűséggel ragaszkodik a világhoz, amely eredendően az övé. S ragaszkodik egykori önmagához, emlékei-

hez, azokhoz, akiket szeretett valaha. „...gyerekkoromtól ez komisz szokásom: / szívem titokban hűségeskedik” – hangzik a szemérmes vallomás (*Harlekin búsul*). Ez a hűség fűzte költői indulásának vállalt és képviselt hagyományaihoz is. Megismerte és birtokba vette a modern költői látást és technikát, de nem szakított a népi örökséggel sem. Eredeti és személyes költői stílus született, amely egyformán kapcsolatot tartott a népköltészet hagyományával és a modern líra újításaival, amely természetes alkotó gesztussal tudta kibontani a balladákban és népdalokban rejlő „szürrealisztikus” lehetőségeket, s a népi tradícióhoz tudta horgonyozni a modern líra szabadon lebegő szellemét. Hagyománynak és újításnak eme egysége, amely az újabb magyar lírában egy egész költői irányzat teremtménye volt, s amelyet Kormos mellett Nagy László, Csoóri Sándor, Tornai József, Kalász Márton, Ágh István neve is jelöl, a dal újjászületését tette lehetővé. Azét a műfajét, amelyet széttördelt, szinte megszüntetett a modern fejlődés, különösen az avantgarde. A lírai dal részben Kormos költészetében kapott új alakot, új hangzást, új evokatív erőt. A népi hagyomány és a modern költészet természetes egységét a költői személyiség erős karaktere hitelesítette, amely egyformán be tudta fogadni és birtokba tudta venni a zárt népi kultúrát és a korszerű, nyitott távlatokat.

Hagyománynak és újításnak e szerencsés vegyületét méltán nevezhetnők „népi szürrealizmusnak”. E kifejezést általában Sinka István költészetére alkalmazta a kritika. Holott Sinkának nem a szürrealizmushoz, hanem a mágikus népi hagyományokhoz, a paraszti élet naiv mítoszaihoz, a balladákban testet öltő archaikus látásmódhoz, esetleg az alföldi vallási szekták népi messiánizmusához volt köze. Költészetét legfeljebb „szürrealisztikus”-nak lehetne mondani. A „népi szürrealizmus”, mint irodalomkritikai fogalom, sokkal inkább illik arra a tudatosan kialakított költői nyelvre és technikára, amelyet Kormos István (illetve Nagy László, Csoóri Sándor) kezdeményezett. Azok a költők, akik már nemcsak a népi örökséget ismerték és építették be költészetükbe, hanem a modern, mondhatni, szürrealista líra: Max Jacob, Eluard, Garcia Lorca eredményeit is. Akikre a népi hagyomány és a szürrealista líra együttesen és egységesen hatott.

E „népi szürrealizmus” medrében folynak Kormos István dalai. A képek, az emlékek és az élmények sajátos, általában belső feszültséget teremtő változatai töltik meg eredeti költői erővel ezeket a dalokat. A feszültséget többnyire az igen konkrét és az igen elvont elemek egymásba játszatása hozza létre. „Nyíranym és nyárapám / ágaiból lettem, / sarkam alatt ég bizsereg, / föld forog felettem. / Hónom alatt van a nap, / mint egy édes sültök...” – a *Névtábla seholsincs ajtómrá* soraiban játékos képzelet ölt alakot. A játék Kormos alkotás-módszerének egyik tiszta forrása lett. „Egy meztelen fenekű angyal / vízzel teli kannát rúgott föl, / aztán remegő orrcimpával / esőt kiabál pironkodva” – fest az esőről ugyancsak játékos képet az *Eső esik*. Hasonló játékoság szövi át a franciaországi verseket. A játék jelenik meg a szavak, a nevek mágikus használatában is. A *Folyók* folyamokat és patakokat személyesít meg, s költ körük játék-mitologikus történetet. Nemük s koruk van a folyóknak” – idézi a vers a gyermekkor naiv képzeletét. Az Erdélyben született *Ágborisrét* pedig egy szép leány nevére keresztelte el a Háromszék, Csík fölötti havasok egy álmos réjtjét. Hasonló mitológiája van a versekbe emelt történeteknek is. A gyermekkor és az ifjúság emlékei már eleve nosztalgikus fényt, mitologikus holdudvart kaptak (*A jóborivó királylány, Hideg téli reggel*). Később a „történet” valósággal emb-lémává válik, a valóság mintegy kifut alóla, a tárgyi elemek különös szürrealis fénybe kerülnek. „Lutéciás barátom, Fífre úr, / ki zsebéből kínált góloázzal, / vízbe köpködve Honfleur kőmólóján / szidhat, míg Pierrette a földre tálal” – a *Harlekin búsul* eme epizódja bizonyára franciaországi emlékre épül, a költő a történet szereplőit is megnevezi, mégis nehéz lenne egyértelműen megfejteni. A való-ságos emléket jelzéssé, emb-lémává alakította át a szürrealisztikus költői technika.

A költői képnek, amelyet ez a technika létrehoz, kétségkívül van egyféle

festői, méghozzá szürrealisztikus festői karaktere. Chagall poétikus ábrái és jele-
netei, életképei idéződnek fel az olvasó előtt. „Boglya didereg kinn a földeken, /
egy szénaszállal a csürnek üzen, / tornyot rajzol a trágyadomb kék gőze, / zsiráf-
nyakú papot a levegőbe” – hangzik a *Tél közeledtén*; „A gauguinsárga parton
áll Jérôme / nem köszön vissza mert Jérôme számár / szemben kék bálna Jersey
szigete / ő fekete sziklakönyéken áll / szél-ökrök szél-ekék próbálnak ártani /
falán szilánkra törnek a sirályok kiáltásai / biciklis pék domkötéltánca kenyér
kenyér kenyér / nap tenger kifröccsenő vére fehér fehér fehér” – szól a *Ház
Normandiában*; „bolyongsz Seholban, talpad fürdeti / a magadvágta kapanyom,
/ fejedén nagy körtéskosár, / szolgálánykorod címere, / cammog utánad csillag-
porban / kutya, zsiráf, számár, teve, / kontyodra szálldos kék ökörnyál, / csont-
szád agyagba olvadó” – mondja a *Nagymama háza*. Valóságos festői elemek, ala-
kok, tárgyak látomásos és fantasztikus együttesbe rendezése: ez a szürrealista fes-
tészet, ez Chagall álomvilágának módszere. És ez Kormos költői módszere is.
Módszer, amely játékoságában és naivnak tetsző (valójában rendkívül tudatos)
mitologizmusában gyakran groteszk képsorokra vezet. A groteszk éppannyira Kor-
mos látásához és technikájához tartozik, mint a játék. „Azért ezt-azt láttam /
szerte a világban: / pl. bicegő tücsköt, / kannibál rézüstöt, / fekete szivárványt,
/ fürdőző cigánylányt, / pocsolját az égen, / papot lyukas széken, / börtönört
nevetni, / erőművészt verni, / Berdát inni tentát, / verklit húzó tantét” – idé-
zem *Kiforgatott zsebbel* című költeményét, e groteszk látásmód egyik derűs és já-
tékos igazolását.

A groteszk és a játék (amely persze nagyon is komoly) a költői személyi-
ség természetére világít. A groteszk látás valójában a belső szabadság követke-
zménye és záloga. Kormos szeret játszani, esetleg bohócsipkát húzni, a játék mö-
gött azonban nagyon is érzékeny, függetlenségét védelmező, önállóságát óvó lélek
áll. A groteszk és a játék ennek a léleknek a védelmét szolgálja, mint a bohóc-
sipka a bölcsekét, a filozófusokét. A bölcs bohóc, a filozófus bolond klasszikus
mintáját: a szegény Yorickot választja Kormos, midőn saját magát kell megnevez-
nie. Verse, a *Szegény Yorick* nyílt vallomása: „Sakkoztam veletek / röhögtem ve-
letek / ha ültem veletek / nem voltam veletek”. Az igazi személyiség a játékok,
tréfák, groteszk ötletek mögött húzódott meg, a játék valójában szerep. A játé-
kok és kalandok tengerén bolyong N. N., a költő, akinek végső dolgaiban, em-
beri sorsának nagy kérdéseivel szemközt, mindig egyedül kell döntenie. A játékok
és kalandok díszítik fel azt a szabad szegénységet, amelyet a költő személyes
sorsának választott. Ahogy a szabadság és az álom mitologikus verse, a *Na-
konxipánban hull a hó* mondja: „Se házam székem asztalom / Surabajában vá-
sált gyöngyöm / foszlott magasnyakú pullóver / fekszem könyéken pusztá föl-
dön / de semmi vész gyerekeim / sajnálotok fölösleges / világokat varázsolok
/ amikor akarom”.

A HALÁL ÉS A HALHATATLANSÁG KÖZÖTT

KORMOS ISTVÁN: HÁZ NORMANDIÁBAN

*A gauguinsárga parton áll Jérôme
nem köszön vissza mert Jérôme számára
szemben kék bálna Jersey szigete
ő fekete sziklakönyéken áll
szél-ökrök szél-ekék próbálnak ártani
talán szilánkra törnek a sirályok kiáltásai
biciklis pék dombkötéltáncra kenyér kenyér kenyér
nap tenger kifröccsenő vére fehér fehér fehér
rókanyüszítés-éjszaka szegről rézserpenyő lecsattan
kaptányban vergődik szívem elsüllyed Ertot tejködhabban
rét szárad a kőkapuig ott megtorpan bemenjen-e
szobákban zöld mohamohály tengertenék-csönddel tele
mohamohályban valaki ablakhoz nyomva homloka
kert fölött denevérszavak igen igen igen soha*

Gyarló tudásom szerint is: itt egy remekmű! Ezt próbálom elmondani kapkodva, följazva, szeszélyesen – mint aki rést keres az alig megfogalmazhatóba, hogy legalább lásson valamit. Mert mi a remekmű? Az a kerek világ, amelyet emberszem soha nem láthat, mert rögtön hiányzik a szemlélő pillantásából például önmaga. Látható ez a világ? Nem, csak képzelhető. Az előbbi példánál maradva: a szemlélő legerőteljesebben önmagát képzei el, hiszen egyáltalán nem látszik a képen! Vagyis szemlélődésünk mélységeen emberi, nem is lehet más, még istenünk is a mi szemünkkel néz, vagyis erőteljesen elképzelteti magát, mivel nem látszik. Elég ez a remekmű definíciójául. A remekmű is definíció, a hátunk mögött futó kör jelzése is; hová kell visszahátrálnunk, hogy áttekintésünk legyen?

Kezdjük a látvány problémájánál. Véleményem szerint itt kezd a vers is, tobzódva, fölényesen árasztva a képeket. A part „gauguinsárga” s ez magyarul olvasva egzotikust is jelent, ha csak a szót tekintjük. (S mért ne olvasnánk gurgulázva? Mintha hullámverést utánoznánk?) Megértve a szót, bár csak futtában, többet nem is kell, a halmozás is ekként sürget, tudjuk, hogy sárgaszemcsés tengerpartról van szó, amelyet odakent a festő. A festőiség folytatódik: a sziget kék bálna, a sziklakönyék fekete, a kifröccsenő vér fehér, mint a tajték, aztán a réz színe, aztán a zöld mohamohály. Nagyvonalú színvázlat eddig, vászonra illő.

Am a látvány nemcsak festői; ígésített, cselekvő, emberi mozdulatokat utánzó. A számára nem köszön vissza, áll csak, sziluettje Jersey szigete fölé nő – a visszaszűkített perspektíva emberszemre utal. Szél-ökrök szántanak szél-ekékkel – fokozva sejtésünket a figyelő, animáló szemre. Sirályok röpte már a partra visz: szinte repül a föl-fölbukkanó pék is, a függőleges mozgás időbeli tagozódás is: vízi a mindennapi kenyeret. Ezen a sejtésen csúszik az elvérzett nap, a rókaoduból kinyűszító éjszaka, a lecsattanó rézserpenyő (Hold?). A kaptányban (csapdában) vergődő szív

közbevetés, de beleillik a látványba. A rét *szalad, megtorpan*, a szobában *moccanatlanság*, az ablakhoz nyomott fej: *nyugalom*, a denevérszavak: *röpködnek*.

Vagyis, ha a vers első rétegét nézzük (bőrét?), tengerrel (végtelennel) határolt látványt észlelünk, emberi mozdulattal tagolt napot, (szintén végtelent: mindig kezdődött és mindig befejeződött), a háttérben álló házig futtatott perspektívában egy csapdába esett szívet és ablakhoz nyomott homlokot.

Van több rétege is a versnek? A „rétegre” osztás már az elemzés gyarlósága, hamisító tudat, hiszen a „rétegeket” egyszerre észleljük, oszthatatlan heisenbergi relációban – a megfejtés nem a vers, de hát mit tegyünk? Haladjunk tovább otromba műszereinkkel.

Az utolsó két sor visszafordítja a látványt, minőségileg átértelmezi is: szinte már könnyeinken keresztül látjuk, fátyolosan, ami harsány és életteli volt! Az időbeli helyzet is a búcsút emeli ki: vége a napnak. A térbeli helyzet: szembesítés a végtelennel (tenger-horizonttal). S a csapdába esett szív?

Ennek megfejtésével várjunk még. Élvezzük még egy kicsit a páratlan perspektíva-játékot: ahogy a felvázolt látvány a költőre (emberre) mutat; ahogy a nappali harszínnek a hold rézserpenyőjére fókuszálnak; ahogy a „kenyérre” a kifröccsenő „fehér” (a vér, az életre a halál) háromszor rámukszik; ahogy a végtelen elé állított (sziluet)-számár nem köszön vissza, mert számár, csak a perspektivikus sorrendben van helye; ahogy a sirályok kiáltásai a tengerfenékcsondú szobában enyésznek el! Az ember ámul a csodán, ami e tizennégy sorban felszikkázik, tűndököl, elhamvad és csönddé puhul! Kell-e tovább menni, makacsul? Amit eddig megértettünk, már az is kápráztató!

Igen, de a vergődő szív? Körötte a tejködhab. Hogy puha legyen? Elégedjünk meg a „lelkésítéssel”, hogy a búcsúzó emberszem (emlékezve) látja, ami előtte van? Ez sem kevés. A vers így is tökéletesen megoldott. De a költő az egészet megemeli (ettől lesz véglegesen remekmű), mégpedig személytelenül emeli meg, ami eddig személyes volt; az ablakhoz *valaki* nyomja a homlokát. Valaki, aki már egyenrangú tartozéka, része a felidézett világnak, látható a vers archimédeszi pontjáról; látható az is, aki a látványt szemlélte. És megemeli: elkeveri az egyedi halált az Egész halhatatlanságával. Az egyedi halál: búcsú a naptól, az alig hosszabb időtartamú (mindenesetre a nappal mérhető) emberi élettől, a hullámtarajtól; s a halhatatlanság bizonyossága: a tengerfenékcsonddal mérhető, az egyéni halált is magába foglaló, feloldó, a szív elé nyíló végtelen. A szívdobbanás ütemére változtatott „*igen soha*” a megnyuvás zenéje. (Nem hallható zene, füllel nem, hiszen „denevérszavak”.) Az újrakezdődés ritmusa is! A csapdába esett szív ritmusa, félúton a halál és a halhatatlanság között.

És mindezt tizennégy sorban? Igen. A remekművet a megoldottság adja; hogy egy idézettel erősítsük magunkat: „a remekműnek minden része remekmű!” És egy másikkal is, összefoglalva: „A művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe teremtése a szemléleti végső világegésznek.” (József Attila.)

Időnként

Időnként ember szoktam lenni,
 halotthalvány, levegőt kapkodó,
 az étkezőben ülök, mint a rém,
 a falak közé beesik a hó,
 elhagyom magam, hanyattdőlve a
 piros karszéken vörösbort iszom
 s nézem lányaim emlékarcait
 az alkoholtól elmozdult talon –
 időnként. Jön a tél, mint lassu álom,
 arcomra borítja a födelet,
 jajongok, mint fedő alatt a hús,
 a gőz beborítja az arcomat.
 Jajongva nyúlok önmagamhoz: ez
 ki is, ki ez? az összeégett
 arc mögött, a nagy hó tüze alatt
 tovább kajánul összeégve élek.
 Röhögök, hogy időnként rámvetül a hó,
 a hó tüze, a jéghideg erő,
 az agyonégett szállodákban
 ilyen a hálórúhás szerető:
 Ki kéne ugrani – időnként – kapkodok,
 kötélkezekbe, visszafogjanak,
 vagy irtózatos és egykedvű arccal
 torokszálkáig eszem a halat –
 öklendezem és puha nyálkahártyák
 utolsó útján kikaparom a
 halált a gégefőből, azután
 meredek magam elé éjszaka.
 Időnként elveszítem önmagam,
 mint borotválkozás közben a szőrt,
 vágok, metszek, hogy élesebb legyen,
 arcomon kékre köszörülöm a bőrt:
 hogy a bőr alatt valaki legyen,
 megfogható, ellenőrizhető...
 Egyébként isten szoktam lenni, kit
 nem befolyásol semmilyen erő.

Küszöbök

1

*Elalvás előtt (immár testetlen; mindig-más léptek egyazon könnyedségével)
sosem-használt lépcsőn indulok fölfelé
Mellettem ólom-lábú madarak (szárnyukat én viselem) nyomtatják rejtjelei-
ket a hóba
Mögöttem (szelíd szemükben gyűlölködés) szarvasok szökellnek farkas-fog-
gakkal
A szobában majdcsak egymáshoz makacsulnak – hagyom hátra reményeimet,
ám ők csak a küszöbig kísérnek
Már a küszöbnél magára marad az ember – virrasztódik egyedülvalóságom
A ház ajtótlán
Tükrök homályában állok
Köröttem árnyékba-öltözött tárgyak (tekintetükben ismeretlen bűvölet) fi-
gyelnek
Lélegzetüktől (szállok) szorongásaim sejtroppanásait sem hallom
Ébredés előtt még egyszer kimondatom magam a homállyal*

2

*Névtelen jelenések közt veszteglek
Míg két meg-nem-tett lépés távolságát (szakadásuk mértékét) mérem, vesz-
tett egyensúlyom (benső érintésre cserélve látomás-nélküli életemet) mint-
ha zuhanásait tanulná
Birtokomban a rejtett-résű éjszakával, föléled biztonságom: bár a nappal ke-
resett szavakat most sem találom, összeillik az összeilleszthetetlen, ösz-
töneim gyónása világosságot vet félbehagyott (tagadásra-könnyülő) moz-
dulataimra, védtelenre-nyílt mellemről leszarád minden folyondár, insé-
gem gazdagsággá gyarapul; sóvárgásaimra csillagos ég csukódik
Birtokomban a köztes idő villanatával tökéletlen nappalaim megváltására ké-
szüők*

3

*Ez lenne hát (bükkerdőinek párolgása összemosza a dombokat) a sosem-látott
szülőföld?
Túlán fogadott nevelőm: a Völgyiség – újra innen; Canberra, a Galápagos-
szigetek hegyfűzére, Versailles (vérből és szenvedésből épült) palotasora,
a bújdosók-bérelte, menedéknyi nádas*

*Járt s járatlan nyomok, rétegzett távolságok csapdáin emel át súlytalanságom
törvénye
Előhívom magam az éjszakából s (megsokszorozva: aki lehetnék) világgá szaka-
dók
Végnélküli benső tájakra
A szülőföld párolgásában (megtalált magaslatról) megközelítem rejtekes mesza-
szeségeimet*

K E R É K I M R E

Átváltozások

*betoghatatlan hűvös ég
csillagporszemek szaharája
tejút villogó kardja kék
semmi hüvelyéből kirántva
ezer éve fölrobbant csillag
sugara most ér szemedig
sejtelmek fényrózsái nyílnak
meztelen vállú csönd vakít*

*vérpiros uszonyu halak
zöld orsóteste villanóban
átváltozások siklanak
medertelen örök folyóban
szíved fölizzik sisteregve
két szikrázó pólus között
álmod elér a végtelenbe
konok törvényed ideköt*

*leszeng a kétarcu világ
tér idő hálójába fogva
te vagy a hamu és a láng
benned a tigris és a rózsza
Skorpió Vénus Medve Göncöl
emlékmoszattá foszlanak
s gomolygó tejfehér ködökből
diadallal fölszáll a Nap*

Hazaérnek-e

A gyökerek sorsa nyilvánvaló már

*Arkokban a trágyalé megáll
megdől a talnak támasztott kerék
ázott pokrócok szaga száll
az esővájta járatok behavazva
Átfázott parasztok félig indulóban
hazaérnek-e még a mély hóban*

*de szitkaikra
csak vicsorit a vidék*

Banális

*Szemükben
a régmúlt nyarak emlékével
kékreverendás kispapok ülnek
az alkonyi fényben
Mozdulatlanok
mint a szalmakalapos dombok
s kényszeredetten kezdenek
halkszavú imákba
szeretőket dicsérő
énekek helyett*

Archaikus torzó

*Eljött a tiszta évad
s tajtékos combjaid gyönyöre
ha fölparázslík bennem
a tűnő időn leng át
szerelmem*

*De akkor is ha panaszsra
nyílik a száz
reneszánsz hódolatom
biztos koronád*

Beremend

Egy vajszlói kakas halt meg máma. Reggel hajtották végre az ítéletet, a kisszoba ablakából néztem végig a ceremóniát. A tanácssttkár, a kultúr-házigazgató és az ÁFESZ kereskedelmi előadója eltűntek a szemközti ház alatt egy garázsban, s egy rövid idő múlva a garázs előtti rézsűn ide-oda csapkodva felszaladt a vajszlói kakas, fej nélkül, s az úton megállt. Szép attrakció volt.

S most eszünk, méla csöndben zsírló szájszállal, marokfagva, a második emeleti háromszobás lakás loggiáján. Bágyadt meleg van – párás lehet a levegő –, a Szársomlyót alig látni.

– Füstöl a gyárkémény – mondom a kakaslábat fogva. Egy kis csönd támad, aztán megszólal a kultúrház igazgatója, Szép László.

– Nem füst az. Por. Cement.

Termel az új gyár. És por ködébe borul, titokzatoskodik. Hatéves óriás. Itt fogant, fejlődött a közös akarat eredményeként, s itt született meg.

Beremend, 1974 nyárvége... Esszük a vajszlói kakast, s közben hallgatagon kutatok. A csönd, a hallgatás után, ami sokszor kérdéseim nyomán született, végül magamban kutatok a végső válasz után: miféle változást hozott ez a méreteiben hatalmas, egész közelről már nyomasztóan nagy cementgyár? Évek alatt – a táj képén kívül – az emberek lelkébe hogyan hatolt be, ha egyáltalán behatolt, s ott milyen hatást fejtett ki? Tetszik ez a gyár az embereknek? Megtalálta-e számítását az itt dolgozó hétszáz-egynéhány „alapító”?

Beremend, 1974. ősz... Kommunikék jelennek meg a helyi és az országos lapokban: Dél-Baranya iparóriása nyolcszázezer tonna cementet adott, az év végéig pedig bőven túlteljesítik a várt mennyiséget. Termel a gyár, zajlik az élet, elszáll a levegőbe egy vagon cement naponta.

Kutatásaim első számú nyomvonal a gyárba vezet. Milyen is közelről? Rövid, tisztelgő látogatás Szikszai Tibornál, a gyár igazgatójánál. Igen, szociográfia, szóval, hogy a BCM környezetre gyakorolt hatását... Persze, minden segítséget megadnak. Ismerkedjék meg vele, járjam körül, ha valami információra van szükségem, adat, ilyesmi, forduljak bizalommal.

Első nap, délután. Barkó Antal munkavédelmi megbízottal járjuk a gyárat.

– Mire kíváncsi?

Kétségbeesve nézek rá. Kezdem előlről? Hogy a munkássá válás folyamatát nyomon, egy mezőgazdasági tradíciók irányította vidékre potylytanyt ipari nagyüzemben?

– Talán nézzük végig a technológia sorrendjében a gyárat.

És már állunk is a rampán, a kalapácsos töröknél. Szabályos időközben

megjelenik egy KRAZ, egy BELAZ-dömper, hanyagul beborítja húsz-egynéhány tonnányi rakományát a nyelőbe, s megy újabb adagért. Megállás nincs. A négy és fél kilométeres út a kőbányához visz. Oda mennek a koszik üresen, hozzák a márgát és a követ...

A BELAZ-dömper hátsó kerekének százhetven centiméter az átmérője. Egymagasak vagyunk. De rá sem érek alaposan elszörnyülni ezen, mászunk a malomcsarnokba.

Magas építmény. Barkó Antal lelkiismeretesen magyarázta ugyan a klinker, a gipszkő, a mészkő és a pernye útját, de egyrészt roppant bonyolult, másrészt riadtan lapultam meg a falak tövében. Több méter átmérőjű, furcsán kanyargó és fénylő csövek húzódtak mellettem föl-le, s amoda előre, félelmetes zúgással forgott a golyósmalom. Félttem, igen, félttem a malomcsarnok zezugos világában, ismeretlen zajok és statikus mozdulatlanság riasztott. Amikor az égetőkemencék melletti gyaloghídon lépdeltünk, akkor jöttem rá, mi volt a legriasztóbb: talán, ha öt embert láttam az egész malomcsarnokban.

A kemencék belül ezernégyszáz fokosak. Úgy éreztem, mellettük sincs sokkal kevesebb. Iszkoltunk is tovább. Megkérdezték: akarok-e a kemencébe nézni? Az illendőség kedvéért belenéztem. Meleget láttam. Aztán emeleketek jártunk Barkó Antallal, s egyszercsak ott voltunk a BCM kellős közepén. A vezérlő terem olyan, mint egy szélesvásznú mozi. Lámpák villognak: nyomon követhető az egész gyártási folyamat a kötőréstől a csomagolásig. Hatalmas, karvastagnyi fekete anakondák omlanak lustán a kábelcsatornába, s elágaznak az óriásgyár minden sejtjéhez. Ez a központi idegrendszer. Megilletődve gondolok arra a milliárdnyi impulzusra, amely a legkülönbözőbb információk hordozója, jön és megy a kábeleken.

Értem én tulajdonképpen ezt az egészet? Hol kerül össze az elektromos impulzus, a forgókemence embernyi csapágya, a BELAZ-dömper döbbenetesen nagy kereke, az elektronikus, automata mérlegek, a lebegő porok, csarnokok, szalagok és hevederek, kidobott acélgolyók tömege azzal az egyszerű ténnyel, hogy bemegyek a TÜZÉP-re és veszek egy zsák ötszázas portland-cementet?

Bizonytalanná válok, és nem akarok pusztá frázisokból megélni.

– Köszönöm – mondom Barkó Antalnak, aki visszakísér irodájába –, egyelőre, azt hiszem, befejezhetjük.

– Eleget látott?

– Azt hiszem, túlsokat.

Nevet.

– Még el kell jönnie néhányszor.

Egy zsúfolt irodahelyiségben ülök, és tűnődöm azon, amit mondott. Ebben is bizonytalan vagyok, lám, nem tudom őszintén rávágni, hogy igaz, még sokszor el kell jönnöm... Hiszen nem most vagyok itt először, igen, pontosan tizenkilencedszer járok a gyárban. Csak többet tudok-e meg róla, ha sokszor látom? Inkább kitérek az egyenes válasz elől.

– Előbb megnézem a bányát.

Furcsán néz rám: mi érdekes van a bányán? Na, dehát én tudom.

•

Még a zsúfolt irodában, pirosszínű bútorok között szorongtunk, amikor nyílt az ajtó és bejött egy középmagas, vörhenyes bajuszú ember. Elmorog-

tuk a nevünket, aztán leült ő is, elgondolkodva kavargatta a kávé, amiből még neki is jutott.

Egyszer csak felém fordult.

– Szóval a gyárról ír?

– Igen. Szeretnék.

– És mit?

– Azt még most nem tudom.

– Akkor én most megmondom. Jó? Arról írjon, amiről már esztendeje, minden éjszaka álmodom. Amitől veritékben fürödve riadok fel, amitől este nyugtatókat szedek, reggel serkentőket, egy elfuserált cementgyárról írjon, ha igazat akar írni. Lelkendeztünk: hat nemzet összefogásával épült, hat náció berendezéseiből állították össze. Tudja, mi ez? Egy olyan Trabant, amibe négyütemű, hüvelyes Skoda motort tettek, kéttorkú BMW karburátort, Zetor kerekeket és pakurával töltik fel a tankot... Egyáltalán, ért a motorokhoz valamint?

– Nem.

Csüggedten zöttyen vissza a piros műbőr fotelba, megissza a kávé, aztán megy. Zavartak vagyunk, mint akiket rajtakaptak valamin.

Őszinteségen vajon?

Adatok hemzsegnek bennem. Bámulok a jegyzeteimbe, a cetliken ropant egyszerűnek tűnik minden. Ijesztő pedig. Egymillió-hetvenezer tonna szürke port, ötszáz-as portland-cementet kell a tervek szerint évente adni Beremendről az építőiparnak. Az elképzelések – ami a felépítési költséget illeti – kétmilliárd ötszázhuszonkét millió forintról beszéltek, amiből négy-millió és kétszázezer dollár értékű a deviza.

Félmilliárddal többre sikerült. De a gyár nagyon kellett. Építésének kezdetkor, 1968-ban az egész ország cementtermelése nem volt 3 millió tonna sem évente. A döntés hamar megszületett, s mivel a cementipar az ország északi felére lokalizálódott, Beremend mellett döntöttek. Nem volt nehéz: megvolt a nyersanyag, a cementgyártás már múlttal rendelkezett, hiszen 1910-ben kezdte meg termelését az „örege cementgyár”, a munkaerő sem hiányzott.

1968. április elsején szaggatták fel a földet Beremend határában. Addig mindenki kétkedve nézte a cövekes, teodolitos embereket. A kételyek azonban hamar szorongássá változtak: ekkora gyárat nem tudtak elképzelni a falusi emberek. Minden megváltozott. „Másfajta népek” lepték el a környéket, a táj napról napra másképpen alakult. És öt esztendő alatt felépült egy óriás.

„A technológia kiválasztását gondos piackutatás és gazdaságossági számítások előzték meg” írja egy beszámoló a kezdetről. „Több ország sok nagyvállalata tett ajánlatot a gyári berendezések gyártására és szállítására. A gyártás súlypontját képező klinkerégető üzemben a száraz eljárás legkorszerűbb változatának alkalmazása mellett döntöttek. Mindezek alapján a nyersórló és klinkerégető berendezéseket a Klöchner Humboldt-Deutz (NSZK) cég gyártotta, kooperálva a Claudius Peters AG (Hamburg) és a csehszlovák Prerov gépgyárral. A cementörléshez az NDK-beli Zementon-lagenbau (Dessau) cég szállította a gépeket, berendezéseket. A kötőre gépe-

ket, berendezéseket lengyel cégek szállították. Lényegében a BCM nemzetközi kooperációban valósult meg. A főbb szállító országok Csehszlovákia, NSZK, NDK, Lengyelország, Ausztria és a Szovjetunió voltak."

(... egy elfuserált cementgyárról írjon, ha igazat akar írni. Lelkendeztünk: hat nemzet összefogásával épült... Tudja, mi ez? Egy olyan Trabant, amibe négyütemű, hüvelyes Skoda motort tettek... Ért valamit a motorokhoz?)

A gyárat 1973 novemberében avatták, ünnepélyesen. Az ünnepélyességet fokozta a BCM újság, amelynek nyolcadik oldalán vastagbetűs cím hirdeti: „A BCM forradalmi változásokat hozott a siklósi járásba.” S alatta: „A dél-baranyai óriásgyár néhány négyzetkilométernyi területen fekszik, munkásainak létszáma ezerkétszáz körül van. A látványában is impozáns nagyságú gyár hatása azonban messze túlnő azokon a kereteken, amelyeket számokban lehetséges meghatározni. Beremend község élete gyökeresen megváltozott, amióta 1968-ban az építők munkához láttak a falu határában. Az épülő és a most termelő cementgyár azonban Beremenden kívül a járási székhely és tucatnyi más község hétköznapijait, ünnepnapjait is megbolygatta, az életet felgyorsította...”

Úgy jó az élet, ha gyors.

Fekete, mozgékony szeme villan csak, lassan, ünnepélyesen beszél, talán, ahogy a tanácsulésen szokott, gondolom, és kezdem már bánni, hogy kocsizom még az este, nem ihatok vele egy pofa bort. Vízvezetékszerelő, beremendi tanácsstag, a BCM dolgozója, a BCM lakótelepén él, s korábban a BCM építői közé tartozott.

És fiatal is: huszonkilenc éves.

Farkas Györgynek hívják.

– Mi a véleménye – kérdezem egyszercsak –, hogyan patronálja a gyárat a községet?

– Beremendet?

Bólintok. Szembenéz velem, a felesége mellette kuporog a heverőn, hallgat. A másik fotelban a beremendi tanácselnök ül, hallgat. Egy ideig ő is hallgat. Én várok.

– Amikor a fiam elsőbe járt, itt, Beremenden, a tanárnéni megkért, hogy csináljak néhány virágtartót, hadd legyen szép az osztályuk. Rendben van, mondtam, s mindjárt másnap megkértem odabent a főnököt, hogy munkaidő után ottmaradhassak és összedobhassam azt a néhány virágtartót, tudja, olyan egyszerű, falra akasztható karikát, amibe a cserép belefér. Hiszen neki is van iskolás gyereke. Nem engedte meg. Most, hallom, a többiek erősen patronálnak egy siklósi iskolát...

– A főnöke hal lakik?

– Siklóson.

Rövid látogatás a bányában. Fent van, a falu fölött. A szőlőhegyet harapdálják a gépek. Keresem a heroikus küzdelmet, végül találtam is jóvesz-

tőket, akik a robbanás után a pajszerrel piszkálták le a harminc méter magasból tonnányi kődarabokat. Anti-Sziszüphoszok. Huszár István bányamessterrel néztem végig az üzemet. Adatok: negyvenöt fizikai munkásuk, hat műszaki alkalmazottjuk van, öt is beleértve.

– Kőbányászok?

– Tulajdonképpen nehézgépkezelők. Amíg a régi gyárat szolgáltuk, kézi termelés folyt, lapát, bunkó, csákány volt az emberek kezében, hatvannyolcban már létezett a törő, volt rakodógép, később pedig jöttek a csodagépek.

– Mit szóltak hozzá az emberek?

– Jól fogadták. Be kellett őket tanítani, soknak ez abba az áldozatba került, hogy el kellett végezni a nyolc osztályt. Dehát ez jó, nem?

Az jó, bizony. Eleinte féltek ugyan a felelősségtől, a méregdrága gépektől, aztán megszokták, megszerették őket. Fizetések? Hat éve a kőbányász kétezeröttszázat vitt haza, és bunkós munkakörben dolgozott, ma úgy hívják, hogy fűrómester, Hauss-Herr, automata, vagy Ingersoll félautomata-géppel dolgozik, és hazavisz három és félezret.

Naponta ötezer tonna követ igényel a BCM.

– Nem nehéz.

– Dehogyanisnem – mondja a bányamester –, de muszáj.

Annyira muszáj, hogy minden szabályt, biztonsági előírást nem is tudnak betartani. Előírás például, hogy a munkahelyeket csak egymástól legalább ötven méternyi távolságban telepíthetik.

– Na de – mutat végig a fronton Huszár István – telepítsen kétszázméteres szakaszon nyolc munkahelyet...

A muszáj nagy úr.

Fent, a márgabányánál Caterpillar tépi az agyagot. Négy és fél köbméteres a kanala, fél perc alatt rőfögve tölti meg barna márgával a KRÁZ-t. Ember – csak a vezetőfülkében. Cigaretaszünet, aztán felbőg a motor, rugaszkodik egyet a sárga rakodógép, ömlik lefelé a szőlőkaró, fa, tőke, föld.

– Ezeket kisajátítottuk. Nem volt sok probléma. Eggyel nem tudtunk csak megegyezni. Azzal ott, ni.

És visszafelé mutat. A bánya ölében, a BELAZ-út torkolatától balra egy lakatlan sziget. Hajdan fehér prësház, düledező, körötte összevissza álló karóerdő. Egy fa. Kétszáz öl lehet. És a telekhatár húszméteres szakadék minden oldalon. Nem adta: körüle elvitték, körbeművelték az egészet. Oszlop. Makacs ember lehetett, annyi szent.

Fél kettő van, októberi napfényben ballagok a Kerécz-telepen. Jó egynéhány ikerházat hívnak így, még ötvenkettőben épültek, az öreg gyár lakótelepének. Az akkori építőről, Kerécz Lajosról nevezték el a beremendiek – Kerécz Lajos ma itt dolgozik, a BCM-nél.

Szemben a bánya új központi épületével, a törőtől egy kissé feljebb, lakik Petró György, az egyik „kateros”. Műszak kezdetekor felmászik a Caterpillar fülkéjébe, felbőgeti a motort, a hatalmas gumiballonra húzott lánc körmei belekapaszkodnak a talajba, s már omlik is a hegy, a rakodógép kanala vadul tép ki egyszerre négy köbmétert, s oly könnyedén emeli a KRAZ platójára, hogy az szörnyű.

Petró György még nincs otthon, átballagok hát a bányaüzembe, meg is

lelem. Sárga műanyag sisak van a fején, a műszaknaplót írja, eligazítja a következő műszakot. Megbeszéljük, hogy estefelé felkeresem.

Majdnem fél kilenc amikor beállítok. Felesége és kisebbik lánya van ott-hon, a nagyobbik – szombat lévén – a pécsi Gaudium-együttest hallgatja a vendéglőben.

Őszes a haja, fiatalos a tekintete. Egy rövid ideig feszélyez, hogy csak néhány évvel idősebb nálam. Sokkalta öregebbnek gondolom. A Caterpillar tenné? Ördög tudja.

– Nem vagyok beremendi – csóválja a fejét. – Piszkurából jöttünk mi ide. Ez egy kis pusztta volt itt a szomszédságban.

– Ott született?

– Nem. Szőkédén. Tudja, hol van?

– Tudom. És mindjárt azt is tudom, hogy édesapja mezőgazdasági cseléd volt, aki a megélhetés után futott egész életében, családotól.

– Negyvenháromban költöztünk Beremendre. A felszabadulás után öt évvel, ötvenben lettem géplakatos tanuló, az öreg gyárban. Ötvenháromban szabadultam.

Vonzották a gépek. Egy évig dolgozott lakatosként, aztán feljött ide, a bányaiba, nehézgépezőnek.

– Abban az időben nem volt gazdája a nehézgépeknek. Anyagilag sem jártam rosszabbul, sőt. És megismertem az utolsó szögig a baggereket, fúrógépeket. Télen, a karbantartáskor az összes gépet szétszedtük darabokra. Jól éreztem magam, tudja, egész családias volt a hangulat, mind fociztunk, én muzsikáltam is, mindez összetartott bennünket.

Na, meg valamennyien tősgyökeres beremendiek voltak. Bámulom a dohányzóasztalka mögötti fekete dobozt, amiben ott lapul a szaxofon, „már nem használom” legyintett „más a módi” és a futballozás is idejét múlta, többszöri lábtörés a kedvét szegte. Vagy csak egyszerűen eltelt az idő? A polcon ott van három-négyszáz kötetnyi könyv, a „Prado” albumról nem tudom levenni a szemem.

– Mennyit keres? – kérdem hirtelen.

– Tavaly négyezerkettő volt az átlagom. Van úgy, hogy több.

– Szép.

Rámnéz, mosolyog.

– Kevesen vagyunk, tudja. Amikor a múltkor keresett, éppen tizenhat-órátam.

– Szép – mondom.

– Nem tart már sokáig – válaszol. – Jön három új ember is.

Felesége ölbe ejtett kézzel hallgat bennünket. Hat éve dolgozik, először a Mecsekvédeki Üzemi Vendéglátónál, majd a SZIKKTI-nél. A BCM műszaki osztályán tervtáros. Ezernyolcszázat keres havonta.

– Judit még iskolás? – kérdem.

– A BCM-nél gyors- és gépirónő. Ezerkettőt keres.

Még csak tizenhét éves.

– Mióta laknak itt?

– Öt éve. Mint szolgálati lakást kaptuk, aztán felajánlották megvételre. Most a miénk. Azelőtt az apóséknál laktunk, a faluban.

– Itt hamar megtalálják...

– Ott meg telefon volt – legyint –, de hát, ha van valami, menni kell.

Aztán az igények alakulásáról beszél. Volt egy kis Carmen tévé, jó volt, mégis kicserélték nagyképernyősre. A „Danajkát” is MZ váltotta fel.

– Micsodát?

– A Danuvia motoromat – nevetett.

– Hová jár a motorral?

– Horgászni – mondja az asszony.

Aha.

– Nyaralni merre voltak?

Egy kis szünet támad.

– Hát – mondja Petróné –, valamelyikünk majdnem minden évben elmegy a nagymamámhoz. Stuttgart mellett él, tudja, hol van?

És már nyakig ülünk a jó állampolgári közérzetben. „Semmi pénzért nem élnék ott” bizonygatják egybehangzóan „mindenféle szempontból jobb itthon... Szerényen, de szépen lehet itt élni, és aki erre nem képes, elenged-ném világgá.”

– Mégis – puhatólózok –, mi a legszembetűnőbb különbség?

– Itthon van egy szakszervezet – mondja a feleség határozottan.

– A dolgozók érdekvédelméért – toldja meg Petró György.

Értem.

– De úgy együtt – kockáztatom meg –, valahol nyaralni...

– Ragaszkodom, hogy jövőre elmenjünk a jugoszláv tengerpartra – közli kategorikusan Petróné. – Az idén lecsúsztunk valamiért...

– Ötven óta fizetem a szakszervezetet – csattan fel hallgatásából Petró György –, és még nem voltam üdülni.

Hallgatunk.

– Itthon van egy szakszervezet – mondom finoman –, a dolgozók érdekvédelméért.

Felszabadultan, tele szájjal nevetünk mindnyájan.

A leltár szép, így fest:

2 tehén

1 üsző

1 ló

1 göbe 9 egyhetes malaccal

1 göbe 7 kétnapos malaccal

1 göbe malacok nélkül

2 hízó

baromfiak

galambok.

A porta csinos. Egy öreg kutya somfordál mellém, megszagolgat és undorral obébbáll. A küszöbön friss újság hever. Hangosat, nagyot köszönök.

– Vegyen ám a rágnivalóból – unszol később Bozsérné a konyhában –, másképpen törik ám, mint a bolti.

Sajtos tallér, maga sütötte.

Bozsér Dezső beteg, a térdével van itthon. Ha az ember Beremendről elindul, elhagyja Kistapolcát, Siklósnagyfalut, s Egyházasharaszti előtt balfelé kanyarodik, eljut hozzájuk Oldra, a néhány száz lelkes határ menti falucs-kába. Innen is járnak a BCM-be, az iparba.

Bozsér Dezső negyvenkét éves.

– Szakmám? Nincs – mondja.

– Mihez ért?

Vállat von.

– A gazdálkodáshoz. Foglalkozunk csírás krumplival, korai salátával, van egy kevés jószág... Szóval, csinálni kell. Meg aztán szerencse is kell hozzá.

A terményeket Pécsre viszik, vagy odaadják a felvásárlónak. „Nem, nem a termelőszövetkezetben... Valamikor jó volt a szövetkezet, de az egyesülés... Sokan eljárnak, engem is rávettek a gyerekek, menjek a BCM-be, könnyebb lesz.”

– Azért a termelőszövetkezet is sokat fejlődött – teszi hozzá az asszony nagy óvatosan. Nagy darab, egészséges asszony, bírja a munkát. Van is mit dolgozni.

Bozsér Dezső a vasúti részlegnél dolgozik, ellenőrzi a kocsikat, váltókat, pucolja őket és felgyújtogatja a lámpákat, ha kell. Négyezer tizenkét órát van szolgálatban, amikor este hatra megy, biciklire ül, mert már akkor nincs busz.

– Több így a szabadidő – mondja, s én nem kérdezem, hogy mire használja a szabadidejét. Színház, mozi, könyv? Ördögöt. Televízió, meg a jószágok...

– Megvan mindenük?

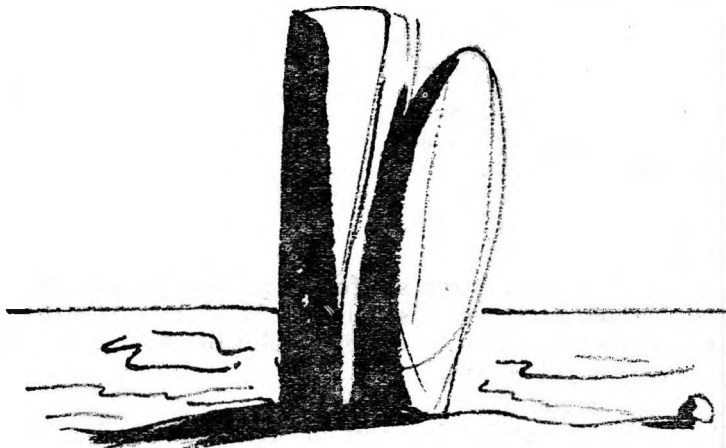
– Ami nekünk kell, megvan.

– Nem költöznének be Siklósra, vagy Beremendre?

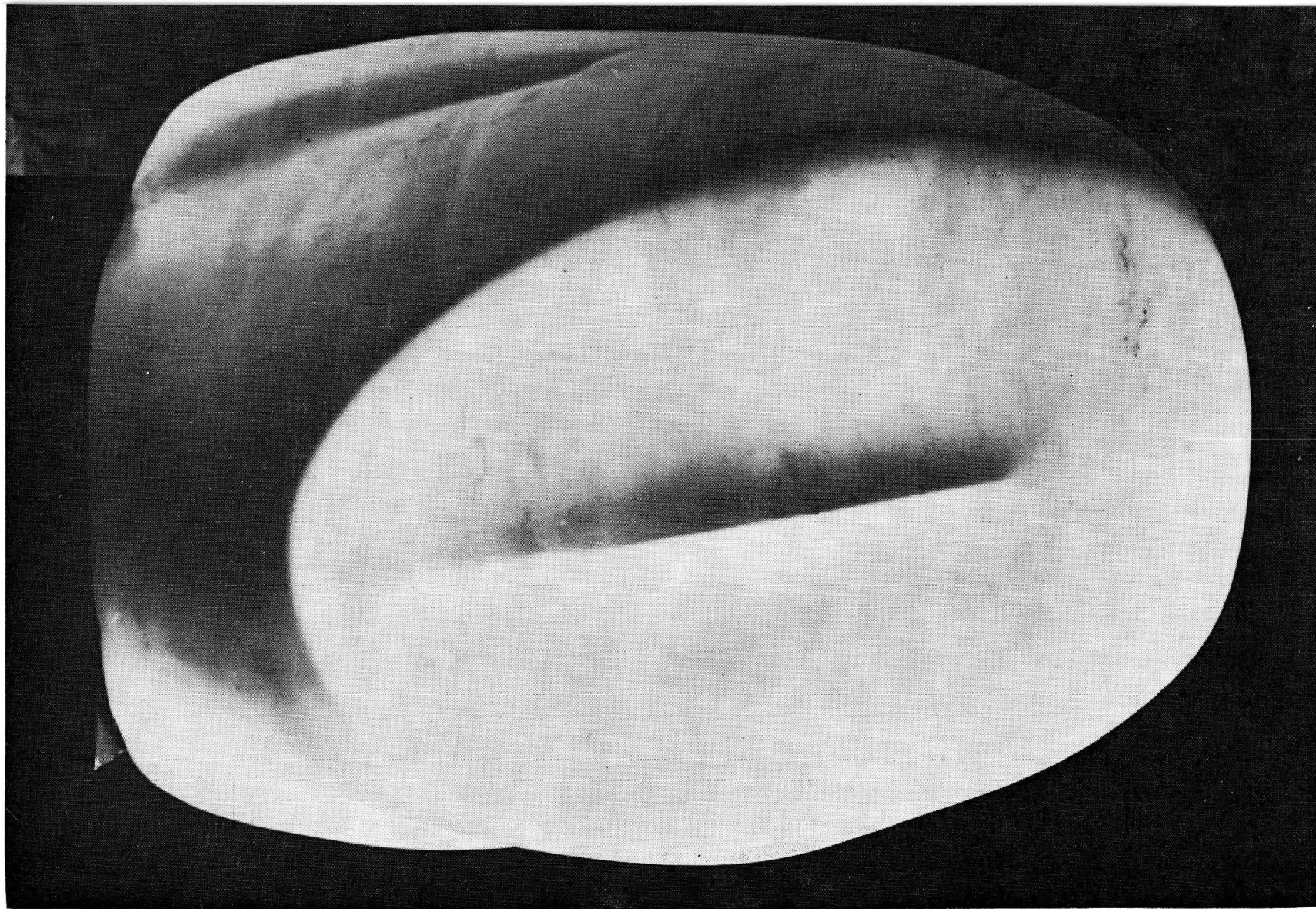
Kettőjük tekintetével külön-külön találkozom. Az asszonyéból valami reményvesztett lemondás süt, a férfi maga elé néz, aztán súlyosan ejti a szavakat.

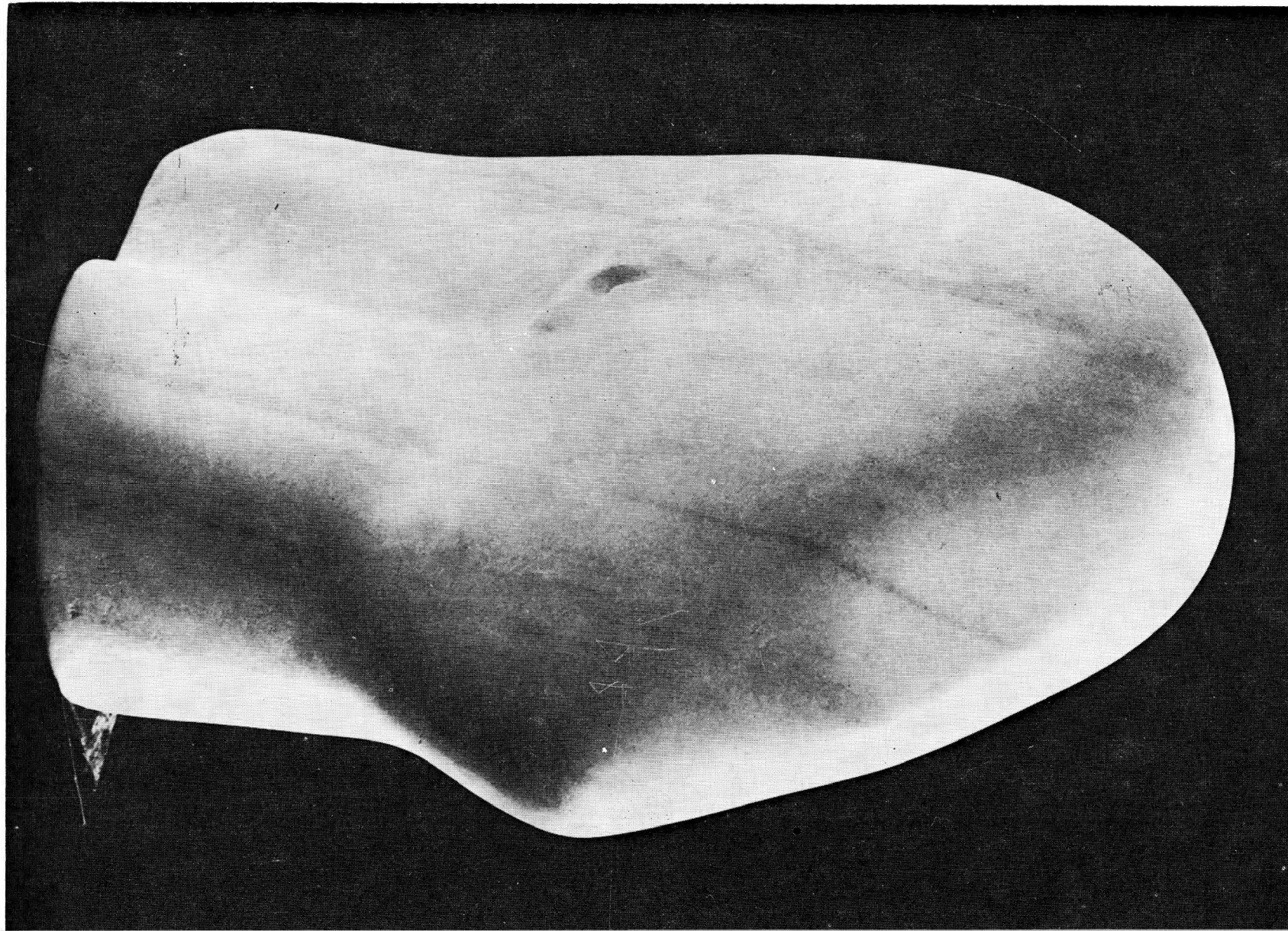
– Nem lehet megélni a panelban – mondja sötéten.

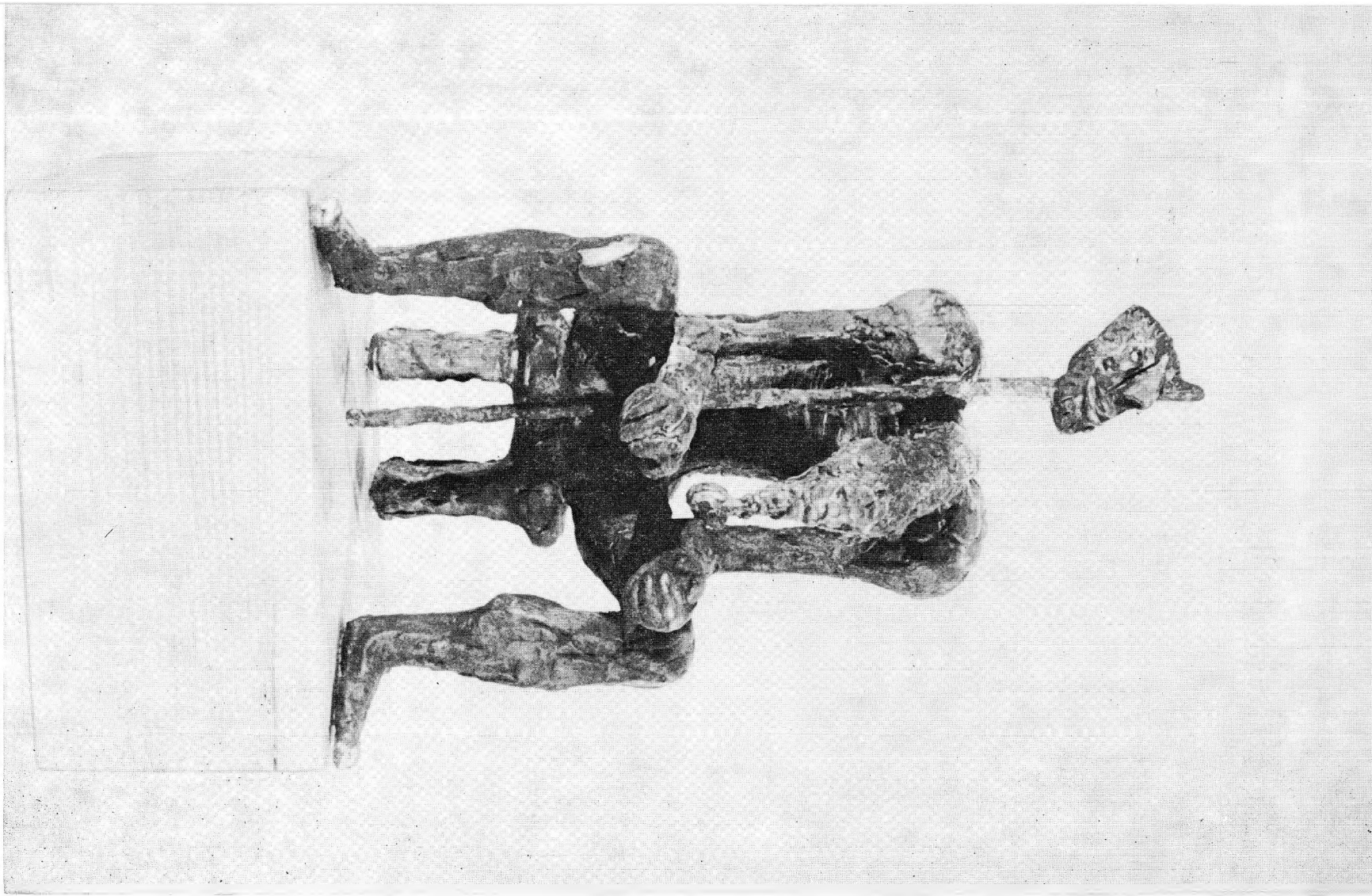
(Betejező része következő számunkban)

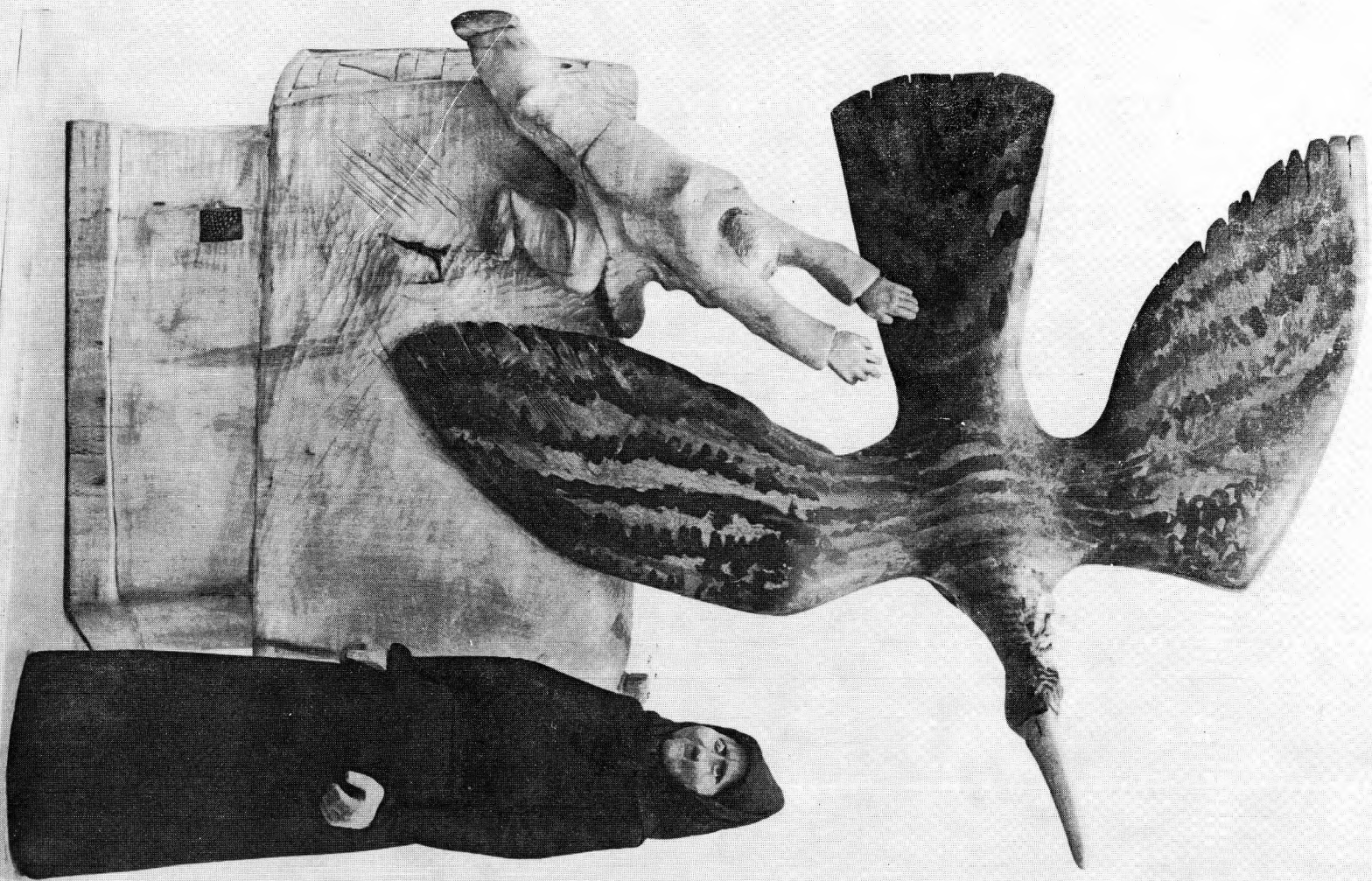

BM

Testnek a test

*Nem lelek napot, se éjszakát,
rajtam is átszivárog az idő,
a szavakat csenddel veri meg
a töprengés –
Fonnyadt árnyékok, apró-súlytalan
tárgyak közt
jár az ember –
Viszi: mit sorsa rámért:
a zsvány emlékezést.
Viszi ön-ítéletét,
serényen gyűjtve,
mit az elmúlás itt hagyott,
míg ragadozó lesz maga is, de
végzetéhez se nőhet föl –
készül halálát megfaragni: ám
titokban sejtí: csak kontárkodik.
Hiszen a felhők mögött
az ég lombosodik. Szerelem: testnek
a test visszaadja önmagát –
A kudarcra fölteszi a koronát: hisz a
havazáson, az esőn, az ágropogáson túl
egy megrekedt jövőt –*

Miért

*Körben a falon kopott keretbe fogva
tüggnék a képek.
Megsokszorozott arcotok
szikráival
virraszt az emlék
az éjben,
míg tapos a halál, vastogát csattogtatja
s kerítő karikáit dobja;
mindent elbitangol a távolság.
A száj kőbe harapott, a kéz éles
cserépbe nyúlt, néma szégyent
hordoz a homlok, csikorog
a fog –
én mért nem érzem fájdalmatok?*

Örömötök romjain zene gyullad:
régén hallott, jóízű nevetés.
Mért mástól vagyok vidám?
Hamut havaz az ég éjszaka –
az út, mely eddig mindig ráért bandukolni,
nélkületek – velem – most
mért szalad tova...?

ORSOVAI EMIL

A Biokovo-hegyen

*En is más vagyok. És minden pillanatban
új verőfény, árnyék. Száz arc, száz alakban
kevés nekem. Remény, elértem máris újrakezdem.
Szikláimon a cserző szél bukik elérhetetlen.*

*És tengerem is van. A lábaimnál
a múlt, ezernyi hullám hal meg, ringva himbál
látóhatár-nagy páratiszta kékben
mesés szigeteket a messzeségben.*

*És vállaimon én is felhőt hordok. Forog világom
túl társakon, kevély csodán és túl magányon,
hol már csak változó, tűnő ösvényt ha látok.
Mint égbe térő, elszánt partizánok.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Mint már évek óta minden esetben, ez a nyár is bővelkedett eseményekben. Az évente-kétévente ismétlődő nyári tárlatok: a szegedi, a debreceni, a keszthelyi mellett ez idén ismét megnyílt – egyéves szünet után – a siklósi kerámia és a vilányi szobrász szimpozion, folytatta munkáját a nagyatádi szobrász telep, bemutakoztak textiles művészeink Szombathelyen, s gazdag programot kínált Tihany is. A főváros és környéke sem szűkölködött: a szocialista országok nagy kiállítása, „A 30 győzelmes év” mellett a nagyszerű „Műkincsek Mexikóból” kiállítás nyújtott ritka élményt. A Magyar Nemzeti Galéria is gazdag programot kínált: a Lesznai Anna kiállítás a „második reformnemzedék” egyik érdekes egyéniségét mutatta be, s az első világháború előtti esztendők nagyszerű megmozdulásai egyik résztvevőjének tevékenységén keresztül a kor szellemi arculatát is igyekezett felidézni. Mellette a Kerényi emlékkiállítás először tekintette át, vette számba a közelmúltban elhunyt kitűnő mester művészettörténetileg is jelentős munkásságát; a Konecsni György teljes életművét (festészete kivételével) bemutató tárlat pedig grafikusművészetünk kiemelkedő egyéniségéről adott képet. Szentendre – állandó kiállításai mellett – Kmetty János művészetét mutatta be a művésztelepi galériában.

A művészeti élet tehát – ahogy mondani szokás – „zajlik”. A különböző tárlatokon kiosztott díjak, ha nem minősítenek is, de jobb alkotói kedvre derítenek, mert ismét bizonyítják, hogy társadalmunk, a művészet fő mecénása, vállalt feladatát híven teljesíti, s megannyi gondja-baja közepette sem feledkezik meg a képzőművészetről. Jó ezt tudni, mikor olyan nagy nemzetközi bemutaton, mint amilyen a krakkói nemzetközi grafikai biennálé, a műveket létrehozó egyik fő erő a magányosság, az élet bizonytalansága, értelmetlen volta. Ebben a hazai zajlásban egyébként mind tisztábban rajzolódik ki egy olyan tendencia, amely a fejlődés egészséges vonásaira utal: a vidék felerősödése, nagyobb, önállóbb szerepe a fővárossal szemben. Országunk adottságaiból következik, hogy Budapest kiemelkedő jelentőségű minden területen, mert nem csupán földrajzi centrum, hivatali központ, kormányzati központ volta teszi azzá, hanem szellemi sűrítettsége is. Mégis öröndetes, hogy a huszonöt évvel ezelőtt meghirdetett decentralizáció kezd programból valósággá válni. Megmutatkozik ez a vidéki kiállítások számának és jelentőségének emelkedésében is – hogy csak a saját kaptafámnál maradjak – még akkor is, ha a számosság nem jelent mindig, önmagától nagyobb határfokot. S ami legalább ennyire jelentős: egy művészettörténetileg fontossá érlelődő folyamat kezd kifejezősége napjainkban, nevezetesen, hogy 20. századi művészetünknek különböző irányzatai más-más központban sűrűsödnek gyűjteménnyé. Egyelőre csak remény, hogy a gyűjtés mellett a feldolgozás-publikálás is erőteljesebben megindul majd – de bízunk e remény valóra válásában. Pécs és az avantgarde törekvések egymáshoz vonzódása több évtizedes múltra tekint vissza – a Janus Pannonius Múzeum tekintélyes gyűjteménye hitelesíti e vonzalmat. Közismert Vásárhely és az „alföldi iskola” kapcsolata: ez a múzeumi gyűjtemény jellegében is kifejezésre jut, akárcsak Badacsony és Egry, Zebegény és Szőnyi esetében. A Derkovits-múzeum létrehozásával Szombathely ott-hont adott kitűnő szocialista művésznünk alkotásainak. Legújabbán pedig ez a múzeum – Dési Huber Istvánné adományozó tevékenységének jóvoltából – Derkovits és Dési Huber múzeumára bővült, s az elképzelések szerint az ellenforradalmi korszak magyar szocialista képzőművészeti törekvéseinek gazdájává válik. Kecskemét a magyar naiv művészek múzeumainak alapjait készül lerakni; Szentendre is hatal-

mas erőfeszítéseket tesz, hogy a „szentendrei iskola” alkotóit saját környezetükben mutathassa be. Ilyen módon – nem érintve a Magyar Nemzeti Galéria központi szerepét és felelősségét – kezd kialakulni művészeti életünkben az az egészséges decentralizáció, mely kezdete lehet – mint már fentebb utaltam rá – az intenzív művészettörténeti feldolgozásnak, s egyben a művészet hatékony propagandájának.

E propagandatevékenységet kívánja egyébként szolgálni a Józsefvárosi Kiállítóteremben megrendezett kiállítás-sorozat is. Ezek mindegyikén – Fajó János szavaival – „nemcsak műalkotásokat mutatnak be, hanem egy-egy szakmai kérdést tesznek vizsgálat tárgyává, hogy megismerjék és megismertessék, ezáltal továbbmunkálják azt.” Az első a színek természetét mutatta be, a második egy történelmi formaépítkezést, a legutóbbi – harmadik – pedig a színes sokszorosítás szerepét korunk vizuális gondolkodásában.

A gazdag választékból ezúttal két kiállítást emeltem ki: az egyiket az évforduló okán, de művészettörténeti jelentősége miatt is, a másikat pedig újszerűsége és az általa felvetett problémák alapján. Az első Borsos Miklós gyűjteményes kiállítása, a másik pedig a Művészet folyóirat tárlata, vagy ahogy ők fogalmazták: mai magyar művészet a folyóirat egy évfolyamában.

•

Gyűjteményes kiállítással köszönti a hetvenéves Borsos Miklóst a Magyar Nemzeti Galéria. Utoljára 1965-ben Tihanyban láthattuk alkotásait, ezt megelőzően pedig 1957-ben az azóta lebontott Nemzeti Szalonban. Akkor azonban csak egy-egy rövidebb korszakot fogott át a bemutató. A jelen tárlat teljessége meghaladja valamennyi megelőzőét: a hatalmas patkó alakú teremben a húszas évektől napjainkig sorakoznak a művek: szobrok, domborítások, érmek és rajzok, hogy felrajzolják a modern magyar szobrászat egyik igen jelentős alkotójának művészi arculatát.

Borsos Miklós a húszas évek második felében kezdte tanulmányait. A főiskolai felvételin elutasított festő-jelölt első nagy élménye a firenzei quattrocento volt. Tanulmányai befejeztével hamarosan vésőre és kalapácsra cserélte fel az ecsetet. Kialakuló művészetére erősen hatott a bécsi egyiptomi gyűjtemény, Kerényi Károly gondolatvilága (első ízben Németh László Tanúján keresztül), majd a Tanú és Németh László nemzet-konceptiója. Győrből a háború elején húzódtak le Tihanyba – s ez elhatározó élmény volt számára. Mint felesége írta az 1957-es katalógus előszavában: „Amint a Firenzében töltött idő ifjúságára, életérzésére és művészet-szemléletére döntő befolyást gyakorolt és indulásának határozott irányt szabott, úgy a későbbi évek idejét Tihany atmoszférája érlelte és tette éretté.” Egy művészete kapcsán részletesen taglaltam, mit jelentett az ő művészete kialakulásában a Balaton-élmény, a természet és a Balaton képviselte pannon-szellem. A tó nem pusztán természeti jelenség a magyar nép számára, hanem kultúrájának szerves része – írtam ott –, a történelmünk, kultúránk kiformalódásában oly nagy szerepet játszó latin szellemiség magyarba ojtódásának egyik szimbóluma, a tihanyi alapítólevéllel pedig magyarságunknak egyik legrégibb megtestesítője. Mindezt átélte Borsos is, ha nem is a festő, de a szobrász szemével, lényével. Innen fakadt kölcsönös vonzódásuk attól fogva, hogy Egry megismerte Borsost, s ez magyarázza, hogy Borsos művészetének ismétlődő, minduntalan visszatérő témája szoborban és éremben egyaránt Egry portréjának, figurájának, s ezen át halhatatlan egyéniségének megformálása: ezen keresztül önmaga arcát is keresi-kutatja. Borsos természetértelmezése is rokon az Egryével: ő is alkalmasnak tartja a természeti motívumot a legmélyebb eszmei-érzelmi tartalmak tolmácsolására. A motívum azonban természetesen mást jelent a szobrász számára, mint a festőnek: az ő alkotását alapvetően szabja meg az anyag.

A Balaton éltető erővé vált Borsos művészetében. E „mitoszt és eposzt sugalló világ” élményéből fakadnak a görög mitológia alakjai, s ezáltal kapcsolódik az európai kultúrkör szimbólum-világába. A Balaton révén jött létre az az áramkör, mely újra életre hívta művészetében az ember és a természet azonosságának élmé-

nyét, a panteizmust. Természetélménye rendkívül erős: kihat formaalkotására is. A végletekig, néhány tiszta plasztikai formára egyszerűsített szobrai egyúttal az időtlenség érzetét is felkeltik: mintha évszázadokon át mosta volna őket a víz, görgette-csiszolta volna felületüket, hogy végleges formájuk kialakuljon. S ez a forma ideát is kifejez: a klasszikus humánus megtestesítője, egyben korszerű, 20. századból valót jelöl. Egyúttal nyomon követhetjük azt is, hogyan mozog a konkrétól a mind elvontabb felé, hogy ezáltal egyetemessé váljon. A hatvanas évek közepének konkrét létezőre utaló formái (Madár, Bimbó, stb.) átadták mostanra a helyüket egy elvontabb, a kozmikusra utaló szobrászi világnak, amelyben a fogalomnak igyekszik plasztikai formát adni (Termékenység, stb.)

Szobrait, akárcsak rajzait kiegyensúlyozottság, harmónia jellemzi általában; még a drámaibb fogalmazású művek is harmonikusak. Kőszobrai – s legszívesebben kőben dolgozik, előzetes vázlatok, rajzok nélkül – a belső formák gazdagságával hatnak. Rajzai természet-értelmezését más oldalról mutatják meg. Az egyszeri és rögtönzött ecsetvonás frissességével veti papírra korábbi, fehér alapú rajzain a víz és az égbolt, a fény és az árnyék egymást váltó, egymással találkozó jelenségeit. Mind-egy számára, hogy Balaton vagy Égei tenger: mindkét helyen egyaránt a görög mítoszok világa van jelen. Újabb rajzain – szobrászi látásmód – feketére festett alaplól villannak elő a formák. Racionális látásmódja, a kiegyensúlyozott harmónia teszi művészetét ennyire mediterrán jellegűvé.

Borsos művészi magatartásának jellemző vonása a nemzeti történelem és kultúra iránti vonzalma és felelősségvállalása. Rokon ebben a tihanyi félsziget más lakóival, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával. Ezt bizonyítják pompás vörös márványból faragott portréi, s ezt érmei, melyek a nemzet életének egy sor jelentős eseményét, múltja fontos emlékét örökítik meg.

Teremtő képzelete szellemi erővé vált, alkotásai pedig új utat jelöltek ki a magyar plasztika történetében.

Szokatlan dolog hazánkban, hogy egy folyóirat kiállítást rendez. A Művészet most Siófokon mutatkozott be; ha tehát a kiállítással foglalkozunk, óhatatlan, hogy magával a lappal is ne foglalkozunk: nem csupán avval, ami a tárlaton látható, hanem ami vele összefüggésben van. A kiállítás méltatása így néhány ponton szükségyszerűen átcsap a Művészet állásfoglalásának taglalásába: csak így vizsgálható azonban maga a tárlat is eredményesen.

A Művészet az egyetlen képzőművészeti szak-folyóirat hazánkban, a képzőművészet fogalmát tágan értelmezve; mert igaz, hogy a Magyar Építőművészet, az Ipari forma is e szakma problémáival foglalkozik – nem is szólva a napi- és hetilapok, valamint a folyóiratok írásairól – mégis ennek a lapnak a feladata, hogy átfogóan mutassa be, tárgyalja, méltassa a képzőművészet: azaz az építészet, szobrászat, festészet, grafika, iparművészet egészét, mégpedig nem csupán ismeretterjesztő, de ún. szakmai szinten (a pontos meghatározás persze igen nehéz – nem tudományos folyóirat még, de több annál, amit ismeretterjesztésnek hívunk). Ennek jegyében képet kell adnia (még hozzá *valós* képet) hazai művészetünk helyzetéről, problémáiról, eredményeiről, gondjairól, nem feledkezve meg közben arról sem, hogy tájékoztasson arról, ami a nagyvilágban történik. Ezt a nehéz, sokrétű, összetett tiszte persze nem könnyű ellátni: amíg azonban a lap egyetlen marad a szakmában, nem igen módosíthat rajta.

A tárlat egy év anyagából indul ki. Mire képes a lap egy évfolyama? – veti fel a kérdést a katalógus bevezetőjében a Művészet főszerkesztője. „Lehetőleg pontosan és meggyőző módon kell eligazítanunk a mai magyar képzőművészetben” – írja. De épp itt kezdődik a hiányérzetünk. A kiállítás alapjául ugyanis az 1975-ös év szolgált. Ez az év felszabadulásunk harmincadik évfordulója, egy sereg nagyszabású, átfogó kiállítás esztendeje is volt, kezdve az állandó nyilvánosságra szánt alkotásokkal, folytatva a képző- és az iparművészeti tárlattal és a fiatalok kiállításával. Kézenfekvő tehát a gondolat, hogy ez a sok nagy tárlat egy valóban átfogó, a magyar művészet mozgását bemutató, irányzatait felölelő, kimagasló ér-

tékeit reprezentáló kiállításban nyer összefoglalást. Itt mindjárt szembekerülünk az első, de talán a legfontosabb problémával: hol érintkezik a Művészet szerkesztőségének lapkészítő elképzelése és a mai magyar művészet mozgása, eleven árama? Ennek megválaszolásához segítséget ad a katalógus végén közölt 1975. évi tartalomjegyzék – mégsem könnyű választ találni. A fent említett bemutatkozásokról a folyóirat ugyanis nem igen vett tudomást. Pontosabban szólva egy cikkben (Csorba Géza: A jubileumi kiállítások elé) elintézi az összes kiállítást, majd az iparművészet bemutatkozásának szentel egy fél számot (De úgy látszik, ez nem mai magyar művészet, mert a siófoki tárlaton csak Gecser Lujza egy alkotása szerepel, s ez sem a nagy kiállítás apropójából). Igaz persze, hogy a képzőművészet mozgását nem csupán ilyen nagy tárlatokon át lehet követni, de talán az is kézenfekvő, hogy ezekről nem venni tudomást: kissé „merész” elképzelés. Nem névsorszerű felsorolásra gondolok ezúttal, hanem probléma-felvető írásokra. Csak két példát: A tartalomjegyzék „Elkötelezett realizmus” címszó alatt két cikket jelöl meg az évfolyamból. Az egyik Szlovákia képzőművészetéről szól, a másik Wolfgang Matheuer művészetéről: ez azt jelenti, hogy Magyarországon ennek a nagyon pontatlanul körülhatárolt irányzatnak nincs képviselője? A magyar grafika megújulásáról már esett szó ezeken a hasábozon is: vajon a folyóirat mit tud Szabadosról, Bangáról, Szemethyről és a többiekéről?

A fent felsorolt hiányérzet ellenére is a kiállítás összképe színes, változatos. Örvendetes, hogy a lap, mely egyben a Magyar Képzőművészek Szövetségének lapja is, a terület gazdájának érzi magát. Ez kifejezésre jut abban is, hogy bemutat és felmér egy-egy megyét: ez eddig nemigen volt szokásban. Az 1975. év során két, képzőművészeti hagyományokban gazdag megyét állított a lap reflektorfénybe: Szolnokot és a jelenleg is a házigazda szerepét betöltő Somogy megyét. A tárlaton látható válogatás is arra törekszik, hogy a látogató képet kapjon róluk. Szolnok esetében ez kevésbé sikerült, a Somogy megyei összkép teljesebb, színesebb, sokrétűbb. Ehhez persze hozzájárultak a megye alkotói is, akiknek tevékenysége kiemelte a megyét a korábbi szürkeségből, egysíkúságból. Ami viszont ebből kiemelkedik: Bors István szobrászatáról a rendezés szétszórtsága miatt alig nyerünk képet.

Sikeres volt annak idején a Somogyi József művészetét bemutató szám. A kiállítás Somogyit több szoborral mutatja be. Közülük különösen a *Fáradt bohóc* önvalómausként is felfogható nagyszerű mű. A *Dózsa*-téma új változata pedig azt jelzi, hogy Somogyi alkotó ereje megújulóban van: soha nem lankadó felelősség-érzete, közösségi elhivatottsága újabb nagyszerű művek létrehozására serkenti. A mellékelt cikk-kivágások jó eligazítást adnak a nézőnek, mert sokoldalúan mutatják be, elemzik az alkotásokat, azok formai kérdéseit, funkcióját, stb.

Megoldatlan kérdéseket hagyott maga után viszont a Gádor István művészetét bemutató szám. A kiállítás ebből semmit sem ad vissza, mert más kerámiát nem mutat be. Gádor István művészetének értékelése messze túlhaladja egy cikk kereteit: művészettörténeti jelentősége monográfiát érdemel. Épp ezért nagy gondosságot igényel munkásságának felmérése néhány cikk keretében. A szerkesztőség ezt a munkát különböző cikkek és katalógus előszók részleteiből összeállított mozaikkal végezte el (a másik két írás alig több „líránál”): ez azonban hiányérzetet hagyott az olvasókban. Ezt jelzi Dvorszky Hedvig nagyon mértéktartó hozzászólása is.

A magyar képzőművészet egészéből talán még leginkább a szobrászatról ad a tárlat átfogó képet. Már említettem Somogyi József és Bors István alkotásait. Kívülük egy jól sikerült együttes mutatja be Vigh Tamás, Kiss Nagy András és Deim Pál plasztikáit. Ezek együttese, továbbá Kő Pál *Nagy kék madara*, Papi Lajos kubikus-élmékmű terve, a kitűnő Samu Géza *Temetési menete*, Weeber Klára szobrai jelzik a különböző utakat, illetve az azonos indítékok eltérő felfogású interpretálását. Néhány ezek közül felveti a magyar népművészet hagyományozó szerepének kérdéskörét – ez legalább ilyen súllyal vetődik fel azonban a Honty Márta grafikaiban, Berki Viola festményén. Ez a kérdés azonban messze túlmutat írásom keretein – noha művészettörténet-írásunknak előbb-utóbb szembe kell néznie vele.

EGY KÉPZELT IRODALOMTÖRTÉNETTŐL A VALÓSÁGOS RENDSZERIG

*Weöres Sándor antológiája
a magyar költészet rejtett értékeiről és furcsaságairól*

II.

A VALÓSÁGOS RENDSZER, AZ ANTOLÓGIA KÖLTŐNŐI

A másik nembe transzponáló metamorfózis kivételes képessége a *Három veréb hat szemmel* összeállítása idején mohó történeti érdeklődéssé alakult: kicsodák is valószínűleg jelentékenyebb költőnőink, akiknek versein – a Czóbel-kötet bevezetőjével szólva – „szinte szagolhatjuk, hogy a versírás előtt mi volt a kezükben, főzőkanál vagy szépitőszerszám, varrótű vagy kerti olló”. Irodalomtörténetírásunk különös mulasztását, hogy „alig vesz tudomást az elmúlt évszázadok magyar költőnőiről”, Czóbel Minka ébresztése közben Weöres Sándor már programszerűen panaszolja: „... a magyar múlt tele van érdekes, színes, olykor merész költőasszony-egyéniségekkel, akiknek műveit és életét már csak azért is érdemes volna feltárni, mert többnyire szándéktalanul megrajzolták korszakuk házi, családi életét, mindennapjait. Újfalvi Krisztina, Fábian Júlianna, Molnár Borbála, Vályi Klára, Ferenczi Teréz és annyi más: újrafelfedezésre, kiadásra méltó”. Az újrafelfedezés, a kiadás méltó foglalatja máris előttünk fekszik, mert a *Három veréb hat szemmel* akképpen gyűjti egybe a magyar költészet rejtett értékeit és furcsaságait, hogy egyszersmind a magyar költőnőknek is legteljesebb antológiája. Nem úgy persze, mint a tiszteletreméltó buzgalmú Fájl-né-Hentaller Mariska *A magyar íróknőről* című múlt század végi könyve, hiszen ez a mennyiségi nézőpontú kompiláció összehord mindent nő-irodalom ürügyén. Akárcsak a másik végletet jelentő valahai szorgos bölcsésznök, akik témaajánlatkor nemüknek megfelelően mechanikusan költőnőt kaptak disszertációs martalékul öreg professzoruktól, s természetesen agyba-főbe dicsérték a választottat. Weöres Sándor mindenekelőtt azzal kerüli el a végleteket, hogy igyekszik a megközelítőleg teljes anyag ismeretében ítélkezni. Az említettekén kívül felveszi még könyvébe a XVI. századi Horvát Heléna, Ladoni Sára, Massai Ágnes és Telegdi Kata, a XVII. századi Petrőczy Kata Szidónia és Benefi Jánosné, a XVIII. századi Dukai Takách Judit és Karay Ilona verseit is. Határozottsága, ahogy például szerzővé rehabilitálja, azokat a XVI. századi poéttriákat, akik esetében eddig többnyire nevükben szerzett énekekről beszéltünk, azért figyelemre méltó, mert – mint a későbbiekben is – a sajátos női lelkület és gondolkodásmód adatoknál csillogóbb jeleit emeli ki. Ha már Czóbel Minkától egyelőre visszafelé haladunk az időben, mindjárt Karay Ilonát kell említeni. Fájl-né-Hentaller Mariska könyvének szinte egyetlen érdemleges találatára nyomán Károlyi Amy terelte rá a figyelmet, a körülötte lefolytatott eredményes nyomozást azonban jórészt Weöres Sándor végezte. *Egy elfelejtett pécsi csodagyerek* címmel a Jelenkor 1975. évi 2. számában még mindössze három verséről számolt be az olvasóknak, de a segítségül hívott szerkesztő kiegészítő életrajzi jegyzetét együttal megrajzolták Karay Ilona pécsi környezetét. Szederkényi Ervin a Pécsi Figyelő 1881. évi február 12. és 19.-i számaiból kigépelgetett minden megtalált adatot,

s Weöres Sándor ezek segítségével még a leányka emlékének nekrológgal áldozó Várady Ferenc versesköteteit is gondosan átforgatta: remélvén Karay Ilona reménytelen szerelmének verses viszonzását. De semmit nem talált: még költészetet sem, a tizennégy éves korában öngyilkosságba menekült leányka ábrándos szerelme persze hogy méltatlanul eszményített férfiúra pazarlódott. A kis poétria testvérének unokájától időközben még több vers és dokumentum is előkerült, Weöres Sándor mégis csak két darabbal bővítette a Jelenkor-beli közlést, egyet meg elhagyott; a minőség szempontja nem engedett többet. „Karay Ilonkái a korai bevégzés tragikus világrekordja” – olvasható a kommentárban a „komiszul profán megállapítás”. A valóság költészetére a költészet valósága a vigasztalás: amikor a tizennégy esztendő Karay Ilona szívéhez emelte a súlyos forgópisztolyt, Lónyay Erzsébet, azaz Psyché már egy éve forgatta a tollat, s ezt írta éppen „tizennégy esztendő korában”:

A rósa fán két rósa.
Viritt a nyilló rósa,
Sír a bimbó rósa...

A tizenkilencedikből a tizennyolcadik századba visszatekintve – s még mindig az ironóknél maradva – Weöres Sándor antológiájának egyik legérvényesebb találat a két Bethlen Kata elkülönítése, a „másik” jelentős költőként való felmutatása. Az „egyik”, az önéletíróként ismert Árva Bethlen Kata 1975 nyarán került a bozsoki nyaralás könyvcsomagjába – az eredmény: a szép kettős kommentár, lélek és stílus „kopár ragyogásáról”. Tanúsíthatom, mert csak utólag forgathattam, egyikünk sem látta Révész Imre 1922. évi *Az imádkozó magyar* című imádsággyűjteményét, amelyben a maga életét megíró nagyasszony kilencsornyi verses fohásza már ugyancsak versebe tördelve szerepel. A próza verses lüktetésére Weöres Sándor itt hasonlatos módon figyelt fel, mint a *Szép magyar komédia* esetében, ahol Balassi-strófát észlelt „ködgomolyban”. És ha itt ösztönözhatték is korábbi felismerések és módszerek, Komáromi Csipkés György alkalmi temetési prédikációjában maga talált „zsolnárszerű, erős gondolatritmusú szabad-verseket”.

Árva Bethlen Kata így persze poétia-gyanússá vált, és a XVII. századi Régi Magyar Költők Tára egyik mellékes utalása alapján belé kellett tekinteni a „Bethlen Kata versei” felíratot viselő kéziratba, amiből Weöres Sándor ki is másolta Bethlen Kata versét, de most „a másikat” már. Felbukkant tehát az igazi költőnő, II. Apafi Mihályné Bethlen Kata! Az egymásnak sokszor ellentmondó kézikönyvek és lexikonok félrevezető adatai között Weöres Sándor világosságot teremtett: belső és külső érvek segítségével bizonyította, hogy a *Bújdosásnak emlékezetköve* című imakönyv és a beléfoglalt versek Apafiné Bethlen Kata munkái. Olyan kitűnő tudósnál is biztosabban ítéltet, mint Zoványi Jenő, aki 1940-ben csak némiképp oszlatta el Szinnyei és Gulyás írói lexikonjainak homályát, mondván: „Az ismételt neki tulajdonított »Bújdosásnak emlékezetköve« (Debrecen, 1733) c. munkát a nála idősebb másik Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné) számára írta egy ismeretlen.” Mégpedig a perdöntő Bod Péter alapján, aki a *Magyar Athénásban* „Bethlen Kata Fejed(elem) A(sszony)” műveként említi a könyvet. Hozzátehető ehhez, hogy a kötet megvolt Árva Bethlen Kata könyvtárában is, amelynek ugyancsak Bod Péter által készült könyvtárjegyzékben ez áll: „BETHLEN KATA Fejedelem Asszony kegyesség gyakorlására írott Könyvecske: v(agy) Bújdosásnak Emlékezetköve. Debr. 1935.” Szabolcsi Bence *Egy XVIII. századi nagyenyedi kézirat irodalomtörténeti adalékai* című közleménye – amit úgy látszik, még Zoványi sem ismert – már 1926-ban a mostani tisztánlátást előlegezte: ismeri az imádságos könyv 1726-os első kiadását, tudósít a *Mint gyors szarvast...* fennmaradt dallamairól és Apafiné versének tartja a *Bokros bánatokkal...* kezdetű éneket is. Meglepő, hogy a régi Erdély művelődéstörténetének olyan jőnévű szakembere, mint Kristóf György, indulatosan ellentmond Szabolcsinak: tagadja a szerzőséget és szerinte „feltűnő, hogy az imádságoskönyv

első kiadása Lőcsén jelenik meg, tehát nem Bécsben... vagy Kolozsvárt..." Kristóf doktor bizony alaposan téved! A Bécsbe internált II. Apafi Mihály, a herceggé lefokozott névleges erdélyi fejedelem és felesége, Bethlen Kata közös rabsága, bármily fényes díszletek között kezdődött is (1705-ben még díszkertet, szökőkutat, szobrokat, kilenclovas istállót, két-katonás őrségházat, jégvermet, narancsfáktól árnyas sétahelyet emleget egy udvari feljegyzés), nehéz és megalázó fogsággá alakult. Amikor meghalt, Apafi egymillió-nyolcvankilencezer-kilencszázhatvan forint adósságot hagyott „Catharina Principissá”-ra, és 1722-ben a bécsi kamara úgy látta jónak, ha a maradék birtokokra is ráteszi a kezét. A megözvegyült hercegasszony immár nemcsak rab volt, koldussá is tették. És korlátozhatták főként levelezésében, erdélyi kapcsolatai ápolásában. Hogyan is képzelhető el, hogy fogsága lelki naplóját, az imádságos- és verseskönyvet Bécsben, vagy Kolozsvárott megjelentethetné?! Éppen a Bécs és Erdély közötti felvidéki Lőcse az alkalmas hely, a halálát követő 1726. az alkalmas esztendő erre, amikor friss még hívei gyászja, akik a névtelenül kibocsájtandó kéziratot (talán szóbeli végakarataát teljesítve) eljuttatják a lőcsei tipográfushoz. Hiszen amikor 1725. január 2-án írásos testámentum-tevés nélkül meghalt, a dadogós Tarczali Zsigmond, bécsi udvari főembere arról értesítette a volt fejedelmi birtokok erdélyi prefektusát, hogy a császári udvari marsall minden hagyatékát lepecsételtette s a fiskális jószágok lefoglalására már a halála utáni éjjel stafétát küldtek Erdélybe. Semmi költsége nem lévén, Tarczali a holttest hazaszállításáról sem tud gondoskodni, és majd csak gróf Gyulai Ferenc közbenjárására engedi meg az udvar, hogy Bethlen Kata földi maradványait január 6-án koporsóba tegyék, 14-én pedig elindítsák a Királyhágón túlra. Az ünnepélyes eltemetetés azonban sokáig késlett: II. Apafi Mihály és Bethlen Kata holtteste hosszú időn át porladozott az almakeréki templom sekrestyéjében. Hamvaikat csak 1908-ban fedezték fel, amikor is a maradványok átvitettek a kolozsvári Farkas utcai református templom falai közé.

Akik most ott nyugsznak a hideg kő alatt, egykor forrón szerették egymást. A két ártatlan „bárány gyermek” – ahogy Bethlen Miklós nevezte őket – 1694-ben szerelmi házasságot kötött. A tizennyolc éves vőlegény és a két évvel fiatalabb menyasszony balázsfalvi lakodalmát az efféle erdélyi látványosságok utolérhetően aprólékosságú krónikása, a kedélyes Apor Péter foglalhatta volna cirádás arany rájába, ámde jó kétoldalmi leírása inkább csak politikai pletyka, nem a tőle megszokott részletezés. A Bethlen Gergely lányával kötött házasság „nem tetszett... a felséges udvarnak” – mondja Apor Péter –, s ifjabb Apafi Mihály „avval az erdélyi fejedelemségből kikoppána”. Apor István is így szólott akkor Cserei Mihálynak: „Ágyban nyomták az erdélyi magyar fejedelemséget”. Jókai Mór *Koronát szerelemért* című elbeszélése ugyanezt eképpen örököltette meg: „Ágy alá vágta kegyelmed a fejedelmi süveget.” A nagy mesélő daliás, bátor, tettekre kész hősszerelmese a nyersen szókimondó Hermányi Dienes József anekdotáskönyvében „tyúkeszű” és „nyúl szívű” ember; Weöres Sándor is innen idézi, Bécsben miként adta „paráznaságra magát”, majd a hercegné is hogyan ugrott „abba a táncba”. A fejedelemségből kikoppantott ifjú hercegi pár egész Erdély sorsát példázó regénye egyrészt törvényszerűen a szabadságba, másfelől csak a kegyesség gyakorlásához vezethetett. Buzgón fohászoló imairók is voltak mindketten, de eddig inkább csak II. Apafi Mihály *Magános könyörgéseit* tartotta számon az irodalomtörténetírás. A „másik” Bethlen Katát felfedező Weöres Sándor most éppoly „kitűnő pszichológiai érzékkel” bontja ki az írónőt ebből a bűnösség-kegyelem-ellentmondásból, mint ahogy az isten ölében doromboló, hizelkedő Bethlen Kata „fejtetőre fordított női kálvinizmusa” is kialakult. Amivel e kettős lelki tükör látványa gazdagítható, csak erősítheti elemzésének jogosságát. Az Apafi-udvar még a Tündérország-Erdély fényességében tündökölt. Jakab Elek erdélyi historikus 1883-ban közreadta Apafiné Bethlen Kata hagyatékának jegyzékét: az elárvult birtokokért folyó marakodás közben egymásután felvett leltárak lajstroma csupa költészet. Torokszorító, mert az elpredálás folyamata Erdély metaforája lehetne: a későbbi jegyzékekben egyre fogy az arany, az ezüst, a díszítmény, az ékkő – ellopták a pohárszékről, ládafiából, lelopták a ruhákról

mindet. És felemelő, mert mégis emlékeztet az egykor-volt káprázatos ragyogásra. Bethlen Kata kisasszonyt akár fel is öltöztethetjük a leltárakból, mint valami játék-babát: hajszín, gyöngyszín, testszín, verhenyőszín, veres, publikánszín, zöld, karma-zsinszín, tengerszín, hamuszín szoknyakölteményei közül válasszunk egy barack-virágszínűt („apró csipkésen aljába szöve, az vállá bársony, elegyes csipkével”), palástja legyen „egy fekete világos bársonyból, öt sor ezüst arany prémezettel s scythiai nyestbőr béléssel” készült, topánja „két pár narancsszínű papucs, aranyfonállal és skófiummal kivarva”. Így forgolódjon a tengernyi gazdagság kellős közepén, szemügyre véve többek között a pávatoll napernyőt, az arany és drágagyöngy mérésére szolgáló mérlegecskét, a cápabőrrel bevont, ezüsttel díszített, írószereknek való kis ládát, az elefántcsont keretű látcsövet és főként az elmés rokokó óraszerkezeteket: az egyik például kutya alakú, mellén volt a számlap, minden órát uga-tással jelzett; a másik „négyszegű asztali óra, melynek házalakja volt, tetején aranyozott ezüst szarvas, ékes cifrázatokkal”. Amikor Bethlen Kata ennek a szarvas-díszű órának hallhatta zengését, még derűs volt az égbolt házasságuk fölött. Amikor Bécsben baljóslatúvá setétült, és a bűnös hercegasszonyt már alkalmi szeretők vet-köztették, gyötrő lelkiismeretfurdalását így öntötte versebe:

Mint gyors szarvast ha vadász sért
És dárdája szívére ért,
Béfut havast, ligetet, tért
A seb mérge, hogy hozzáfért.

Veti szemét a vett sebre,
Lankad ina, mert fogy vére,
Ezerjófű hasznos íre,
Ha rátalálhat e fűre.

— — — — —
Fut sebesen hegyre völgyre,
Hallgat s fülel kútfejekre,
Nincs gyógyító semmi szere,
Hanem ha jut forrásvízre.

— — — — —
Mint szarvasnak, úgy van ügyem,
Sebes is, szomjú is lelkem,
Szemeimet égre vetem,
Panaszimat miként kezdjem?

Ez a Weöres Sándor interpretációjában „vérkönnyes elégia” valóban nagy erejű, szenvedélyes költészet. „Monumentális komponálás-módja, képeinek ösköltészeti primér különlegessége” érdekesen párhuzamosítható a kínai panaszdallal, de persze rokonítani kell a magyar költői hagyománnyal is. A *Bűjdösásnak emlékezetköve* 1726 és 1910 között tizenöt kiadást ért meg, s legtöbbször belső címlapján szembe is néz velük a Zsoltárok könyvéből vett mottó. „Miképpen kívánczik a szarvas a folyóvizekre, akképpen kívánczik az én lelkem tehozzád, isten.” Ebből kereskedett ki az egyik legszebb magyar zsoltárkezdet, a negyvenkettediké, Szenci Molnár Albert fordításában:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánczik,
Lelkem úgy óhajt uramra,
És hozzá fohászkodik...

Bethlen Kata éppúgy ismerte ezt, mint ahogyan az ő szövegét Arany János, aki Géresi Kálmán párhuzama szerint a tiszántúli reformátusok körében annyira kedvelt

Bújdossáknak emlékezetkövéből a Toldi negyedik énekébe építette – tudatosan vagy akár öntudatlanul – Bethlen Kata gyönyörű verskezdetét:

Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófűvet tépni a sebére;
Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezerjófűvet irul sem találja,
Minden ág megtépte, tüske megszagatta,
Úgyhogy még aléltabb most az isten-adta:

Weöres Sándor találatát Arany Jánossal együtt kedvelt Kazinczyja is hitelesíti. Szinnyei szerint Kazinczy az ének első sorát „mint a költői rövidség példáját idézi”, és az *Erdélyi levelek* toldalakában rá is akadunk legalább erre az utalásra: II. Apafi Mihály fejedelem hitvese írta „ezen ismeretes szent éneket: Mint gyors szarvast, ha vadász sért”. Döbrentei Gábornak Kazinczyhoz írott egyik levelében pedig ellenőrzésre váró új adat is előbukkan: „Apafiné a *Szép renddel* kezdődő szent ének írója.” Bethlen Kata személységgel csordultig telített zsoltárparafrázisa – hogy a *Bokros bánatokkal*... kezdetéről helyszúke miatt ne is essen szó – csakugyan megérdemelt minden figyelmet. Keresett rímei, mint a sért-ért-tért-fért vagy a test-fest-rest-déllyest összecsendítés, Rimay- és Gyöngyösi-szabásúak, de tud népdalkönynyedségű is lenni:

Titkon sirok, ne hallja más,
Lett két szemem két sós forrás.

Bethlen Kata szuverén parafrázisa mindvégig a Szenci Molnár-zsoltár kezdősorának ritmusát követi, akárcsak Weöres Sándor *Magna meretrix* című verse (1963). Ennek első strófája éppen a zsoltáros sebzett szarvas-motívumból épül.

Sebzett szarvas tiszta érre,
mennyasszony a vőlegényre,
égő erdő fuldokolva
a lángfojtó hús záporra,
éji mécs a kihunyásra,
hogy a vak rendet ne bántsa:
sose vágyik heveseben
mint halálra testem-lelkem.

Arra már nem a költészete, hanem maga a költő figyelmeztet, hogy Bethlen Kata hatása Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelmének* mindjárt az első Himfy-strófájában is kimutatható:

Mint a szarvas, kit megére
A vadász mord fegyvere,
Fut, de későn, foly már vére,
Vérzik tőle a csere:
Úgy futok én a pár szemtől
A seb mellyem baljában;
Azik a föld keservemtől
Lábam minden nyomában...

Láthattuk: a Himfy-strófa Weöres Sándornak még ifjúkori élménye, a zsoltár emlékével együtt az is segíthette a szarvas-motívum megőrzését. Miként Kisfaludyra is hatott a zsoltár, éppen Szenci Molnár Albert fordítása, hiszen a Himfy-strófa rövi-

debb, 8 soros alakját (abab cc dd rimelésrel) az idézett XLII. zsoltárból mutatja ki verselés-történetünk.

A költő és imádságszerző Bethlen Kataért bizony érdemes lesz felhányni a levéltárakat, hiszen már az a más irányú kutatások során előkerült könyvjegyzék is érdekesen megvilágíthatja verseinek és imádságainak irodalmi környezetét, amit Jankovics József tájékoztatása szerint, közvetlenül halála után, 1725. január 5-én vetettek papírra Bécsben. A 36 könyv között találunk magyar bibliát, zsoltárt, imádságos könyvet, krónikát, s címükből ítélve ilyen sztoikus és kegyességi köteteket: *Lelki élet*, *Paradicsom kertecske*, *Kegyességnek nagy titka* (Husztai István és Hegyesi István e munkái öreg Apafi Mihály bibliotékájában is megvoltak, a könyveket tehát onnan is felküldhették Bécsbe), *Keresztény Seneca*, *Lelki hódolás*, *Lelki flastrom*, *Mennyei tárház kulcsa*, *Gyógyító balsamum*, *Arany tömjénező*, és van még egyebeken kívül Balassi-kötet, *Orbis pictus*, francia biblia, továbbá Kempis Tamás is. II. Apafi Mihály könyveinek jegyzéke ugyancsak fennmaradt, Jakab Elek leltárközlései szintén tartalmaznak könyveket, térképeket (közöttük például „Bécs legfontosabb rajza”; mennyire kitanulhatták majd tapasztalatból e topográfiát) – a hercegi író-házaspár máris kevésbé rejtélyes jelenség.

Kérdés ezek után mégis: odasorolható-e Bethlen Kata „a régi magyar költészet legnagyobbjai közé... Balassi, Zrínyi mellé”?! Verseiben egy lelkiállapot teljessége kétségkívül magasrendűen megnyilatkozik, Balassihoz, Zrínyihez fogható világképi érvényű teljessége azonban nincsen műveinek. Ez persze semmit nem von le valós értékeiből, az ellentmondással inkább csak Weöres Sándor felfedezői hevesységének lángját srófoltam alább. Ezt kell tennem a XVII. századi szereplők közül Petrőczy Kata Szidóniával is. A végre több versű „első magyar poétria” antológiákban agyonszerepeltetett „magányos kesergései és egyházi énekei helyett... szerelmi életének rejtett, exhibicionista rögzítéseit” válogatja ki. Ha el is képzelhető, hogy a *Vére miatt szenvedett elviselhetetlen súlyos keresztet* című vers a vérhaj diagnózisa, meg lehetőszen merész beleérzés azon meditálni: „A férj hurcolta-e a családba, vagy a nőt megerőszakolták, vagy nem nagyon kellett erőszakolni...” Petrőczy Kata Szidóniának féktelen férje mellett éppen a komolyan vett házastársi hűség lehetett a csendes drámája. Az antológiában nem minden versszakával szereplő *Ó kedves viólám...* kezdetű vers például megdöbbenő „inflagranti”-tapasztalást rögzít. Pekry Lőrinc, a férj, egy hősesései téli estén nemcsak „nyomogatja a lábát” partnernőjének, de súgdos, csókolózik és *múlat* is véle a meleg kemencés sarokban, miközben Szidónia asszony dermedten leskelődik:

Az kályhás kemence eleget hallhatott:
Ott múltál véle, s tartottál tanácsot;
Gondoltad, én látván: csalog az bolondot;
Vajki gyakran sok szód az lelkemig hatott.

De nem ugrik, nem ugratható a táncba, mint Bethlen Kata, rossz hírét nem is költötte senki, csak rágja, emésztli magát, és nem a versekkel, hanem a verseknek panaszkodik:

Csak magamban tartom holtig gyötrelmimet,
Versekké enyhitem keserűségemet;
Kinek terjeszthetném elejbe sebemet,
Nincs, csak sírván nézem írott verseimet.

A fentiek ismeretében sem szabad azt hinni, hogy a *Három veréb hat szemmel* hárem-szerű irónó-centrikus versantológia. Nemigen van több a poétiákból, mint ahányuknak éppen lenniük kell. Rákóczi Erzsébetnek például sokáig esélye volt, hogy szaporítja a hölgy-írók számát: férfias szenvedélyei kiválóan alkalmas furcsasággá is tették volna, lovaktól búcsúzó verse is abszolút kuriózum, mégsem kelthette fel Weöres Sándor figyelmét, mert költészetként gyengének találtatott, s joggal.

TOVÁBBI FELFEDEZÉSEK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK

A *Három veréb hat szemmel* Weöres Sándor 1974. december 16-án kelt levele szerint az alábbi koncepció jegyében kezdett alakulni: „Szakszerűség helyett három szokatlan tulajdonság fog érvényesülni a könyvben. 1. Csak igen szép, szuggesztív, démoni és angyali darabok kerülhetnek a gyűjteménybe. 2. Csak nehezen hozzáférhető, ismeretlen vagy alig ismert versek; így módon a híres nagy költőink vagy ki maradnak, vagy alig ismert vázlataikkal szerepelnek. 3. Szép versek, s nem költők bemutatása lesz. Két-három versnél több egy szerzőtől nem kerül be. És sok ismeretlen szerzőjű anyag. A gyűjtemény előre sejthetőleg 100–120 verset fog tartalmazni.” Akkor Weöres Sándor 40–50 versnél tartott – az elkészült antológia ennek körülbelül ötszörösét tartalmazza és változtak a korábbi szempontok is. Mégpedig nagyon szerencsésen. Mindenekelőtt azért, hogy a szuggesztív, a démoni, az angyali, az ismeretlen, az alig ismert és a szépséges kritériuma nem érvényesült kizárólagossággal. A pogánykori töredékből választott cím: a *Három veréb hat szemmel* fölöttébb rejtelmesnek mutatkozik, pedig abszolút evidencia is, de persze egyszersmind éppen a talányosnak feltűnhető bonyolítással költészet. Ugyanúgy mint a „Földdobban két nagy ló / – kop-kop-kop – nyolc patkó” (*Bartók suit*) vagy az „áldjon meg a kilenc múzsa / tizennyolc kezével” (*Rongyszőnyeg*, 115). Leginkább ez a logikus kettősség jellemző az antológiára: a maradandónak bizonyult irodalomtörténeti evidenciákat Weöres Sándor tiszteli, elfogadja, mitöbb, szaporítja is, ha kell és ha teheti, ugyanakkor erőteljesen juttatja kifejezésre költészeti szempontú (szuggesztív, démoni, angyali stb.) válogató és kommentáló elveit. „Nem kívánjuk irodalmunk eddigi értékrendjét megváltoztatni, hanem az *értékelt* szerzők és művek sorát *gyarapítani*” – szögezi le az *Utószó* is.

A kiemelt *értékelés* és *gyarapítás*, az elemzés és a válogatás, valamint a szövevényes összefüggések éppen hogy szakszerű voltát és költői természetét az eddigi példák is jól szemléltethették. Kapásból szinte bárhonnan hozzátéhető valami. Ki gondolná példának okáért, hogy a lóáldozat elleni ősköltészeti ráolvasás, az 1510-es években lejegyzett *Contra tharghy equorum*, továbbá Psyché halála és a hőmezővásárhelyi Pócsy Miska, a XIX. század végi provinciális népköltő között szoros az összefüggés?! Pócsy Miskának két izes sorára emlékezett Weöres Sándor: „Az arcomon nem áll meg a púder, / Derekam nem éri be a mider”, de könyveit hiába kölcsönözték Szőnyi Benjámin pátriájából, a púder-mider rim nem mutatkozott. Kímásolta ellenben az egy ló halálára írott *Részvétnyilatkozat*... című Pócsy-rigmusból ezt a sort: „Ma reggel a barnát megölte vér-tárgy”. Bizony mondom akkori – éjfélkor kelt – lelkes levelével szólva: lehetséges, hogy a „tharghy” (tárgy = tállyog) szónak régibb alakja ez, mint amit felsőszelestesi Gosztonyi János győri püspök a XVI. század elején feljegyzett. Ám hogy kerül ide is Psyché? – Ő is a ló-„tárgy”-gyal összefüggésben halt meg: utazás közben lúdtollal kenőcsöt kent az egyik ló tállyagos fülére, az orvosság csípett, a ló megrántotta a súlyos batárt, az úrnőt összetiporta, „így távozott e világból Lónyay Erzsébet...” De az *Új leoninusokat* író Babits Mihály és a XVII. század elején Epiktétoszt fordító Thordai János között ugyancsak adódik összefüggés, mert Weöres Sándor megállapítása szerint alighanem ő használta nálunk először a *leoninus* versformát, a klasszikus metrum és rimelés egyesítését.

További csemegézés helyett hadd mutassam fel az evidencia-tudatosítás, valamint a démoni, az angyali és a szuggesztív közötti kapcsolatok néhány példáját alaposabb körületekintéssel. A mágikus-démoni legyen ősköltészet két töredéke: az *Arva borjú anyátlan*... és a *Csont kürttel kürtölnek*...; az „igen szép” a XVII. századi biblikus jeremiád, az *Oh szegény gyászba öltözött szép hazám*...; a szuggesztív, a zseniális örült Kalmár György és XVIII. századi munkássága. Az irodalomtörténet ismeri és (úgy-ahogy!) számontartja e műveket, nincs szó tehát értékrend-megváltoztatásról ezúttal sem, noha Weöres Sándor most aztán értékelt és gyarapít igazából.

Az *Arva borjú anyátlan*... Kriza János népi beugrató tréfaként közölt szöve-

géhez Kallós Zsigmondnak a csángó-változathoz fűzött magyarázatait illeszthetem: a kommentár mélyre világító elágazásainak elvi jogosságát igazolhatják. A Vas megyei etnográfus így magyarázza például a „Pusztá pajta fedetlen” sort: egyes cseremisz sírokra bizonyos épületformát ácsolnak, ezt helyenként fakerítés veszi körül, így pótolják a halott otthonát, a „pajta” kerítésére függesztik a halott ruháit. A „Három veréb hat szemmel” sor nem stimmel ennyire: a cseremiszeknél faragott fa-kakukk figyel a sír fölött egy hosszú póznán; ez a lélekmadár. A madarak a halott szórakoztatását szolgálják, figyelnek (vö. „hat szemmel”), s beszámolnak a látottakról. A szombathelyi születésű költő, aki már gyermekkorában hallotta ezt a démonikus szöveget, ilyen megoldást javasol: az eredetileg aligha találós kérdés „ősi pogány-szertartás szövegtörmelékének látszik... talán: a halott anya temetése...” stb. Mindez esetleg nem is csak „vaksejtelem”; ezt a „barbár szentélyből megmaradt egyetlen cserépdarabkát” minden magyar költőnek Weöres Sándor megrendültségével kellene felemelnie, hogy a lehetséges értelmezési variációk gyarapodjanak.

És Kosztolányi Dezső áhítatával, aki pedig a *Csont kürttel kürtölnek*... kezdetű másik „találós kérdést” csodálta meg *Nyomdafesték* című írásában, a Nyugat hasábjain, 1915-ben. Kosztolányinak ez a prózai rapszódája a nyomda, a tördelés, a nyomdafesték örök mámorát kiáltja világgá; a bódult éjszakát és hajnalt beszél el, amikor a költő a zúgó nyomda előtt várta meg, hogy versét kiszedjék: „Már a hajnal is megérkezett... Nyugtass meg, hajnal, és helyeseld, amit az éjszakának dadogtam. Terólad tudok egy verset, amit még az öreganyám mondogatott. Így szól:

*Csontkürttel kürtölnek, arany deszkák hasadnak,
földi férgek mozognak.*

Tudjátok, mi ez? A csontkürt az a kakas csőrre, az arany deszkákat fönns az égi asztalos fűrészeli, a földi férgek pedig mi vagyunk. Nincs ennél szebb vers, testvéreim. Ez a székely pantheizmus, a nép pantheizmusa, recept minden korú és körű költőnek, aki az igazat keresi. Innen már nem is a költő beszél, de maga a világ.” Kosztolányi a Benedek Elek és Sebesi Jób székelyföldi gyűjtésének magyarázatát fogadja el („A kakas kukorikol, a hajnal hasad és az ember, a „földi féreg” mozogni kezd”), s bár Weöres Sándor ezt is többnek-régibbnek tartja találós kérdésnél, ítékezésük hőfoka azonos hevességű. Az ellentétes ragrimekre és az ősi alliterálásra vonatkozó megjegyzés, továbbá a „keresztény látomás”-jelleg kiemelése azonban feltétlenül „szakszerűbb” következtetés, mint a Kosztolányi emlegette „székely pantheizmus”. A már többször szóba hozott húszéveskori *Első szimfónia* második tétele, a *Himnusz a Naphoz*, aligha lehet független a „terjedelmi kicsinységében is a legnagyobb magyar költemények egyikétől”, jóllehet a költő a Babits fordította *Dies irae* kevésbé észlelhető hatására is figyelmeztet:

Áldd meg őket, bizsergető
arany-korbács, nedv-kergető
legmagasabb égi tető!

- - - - -

Pondró ébred zöld ereken,
görnyedt ember bottal megyen,
csontváz kattog fönns a hegyen.

Ez az „ős-éjű” keresztény látomás, de van olyan hajnal-motívumos Weöres Sándor-verse is, amelyet a találós kérdés-„megfejtés” köznapi értelmében olvashatunk:

Kakas kukorit, hajnal kivirit,
a réti rigó dala röppen,
arany bivalyok gerince ragyog
márvány-eres égi ködökben.
(Rongyszőnyeg, 160)

Az „igen szép”-nek definiálható *Oh keserves gyászban öltözött szép hazám...* kezdetű jeremiád *A végítélet közeledése* címet és ezt az ugyancsak magasrendű kvalifikációt kapja: „A legszebb magyar költemények egyike.” Szó sincsen túlértékelésről: ez a csakugyan „dies irae”, ez a megrongált szövegű apokaliptikus vízió töredezettségében is fenséges, szép vers. Három mesteri strófáját idézem:

Fügefa megzöldül, vagyon közel az nyár,
Azmelyet híveknek serege igen vár,
Kevés idő van már,
Az is nagy hirtelen, higgyed hogy majd eljár.

Sokszor az fényes nap lappang az ködökben,
Sírnak a csillagok, bujdosván folyhókben,
Föld van zöndülésben,
Az holdnak világa sűrű sötétségben.

Megzöndült az tenger habok zúgásával,
Emberek epednek hadak várásával,
Ez jele bizonynal,
Hogy Krisztus ítélni eljön bizonyossággal.

A keleties-délszakias fügefa teljesen magyarrá honosodott népdalainkban. Kriza János gyűjtésétől Sütő András *Nagyenyei fügevirágjái*g, ahol csak feltűnik, előfordulása népdal-gyanús. Mészáros Armand, „a szépirászat rendkívüli tanára” – akinek száz évvel ezelőtti tanulmányára Szabó János figyelmeztetett – *A népdalköltészetről, s a növényország szerepléséről a magyar népdalokban* címmel hoz is efféle példákat. „Megvert az úristen, de nem fáj, / Fügefa levele lehullt rá. / Fügefa levele gyógyítsd meg, / Régi volt szeretöm, csókolj meg” (Erdélyi János), „Beteg az én galambom, ágyban fekszik, / Fügefa levelével takarózzik” (Arany László-Gyulai Pál), „Kiaszott a füge fástól, / Megváltunk rózsám, egymástól” (Kriza János). A szerző „ciszterci áldozár” is volt, s bár nem jelzi, ő tudhatta a legjobban, hogy a fügefa-hasonlatok a bibliában is feltűnedeznek. Máté (24, 32), Márk (13, 28) és Lukács evangéliumában (21, 29, 30) ugyanezt a példázatot olvashatjuk: „A fűgefáról vegyétek pedig a példát: mikor az ága már zsendül és levelet hajt, tudjátok, hogy közel van a nyár”. A jeremiád szó szerint az evangélisták szövegét követi; a következő strófa ugyanígy kapcsolódik János jelenéseihez (6, 12–13): „...és imé nagy földindulás lőn, és a nap feketévé lőn, mint a szőrzsák, és a hold egészen olyan lőn, mint a vér. És az ég csillagai a földre hullának, miképpen a figefa hullatja éretlen gyümölcseit, mikor nagy szél rázza”, (8, 5): „...és lőnek mennydörgések és szózatok és villámlások és földindulás”, (9, 1–2): „...egy csillag esett le az égről a földre, és... füst jöve fel... és meghomályosodik a nap és a levegő-ég...” A harmadik idézett strófához megint Lukács evangéliumával kötődik a bibliai szöveg (21, 25–26): „És lesznek jelek a napban, holdban és csillagokban; és a földön pogányok szorongása a kétség miatt, mikor a tenger és hab zúgni fog. Mikor az emberek elhalnak a félelem miatt és azoknak várása miatt, amik a földkerekségre következnek: mert az egek erősségei megrendülnek.” A jeremiád tehát remekművű biblia-parafrázis, költői erejét, esztétikai izgalmait azonban azzal is magyarázhatjuk, hogy egyrészt a bibliai „pogányok” fogalmát „hívek” és „hadak” nagyon is földi képzetébe játssza át, a versnek ily módon társadalmias, ha tetszik, politikai jelentést ad; másrészt a népdal szerkesztéstechnikáját is kamatoztatja. A két legszebb strófában természetes népköltészeti könnyedséggel következik az indító természeti képre a tulajdonképpeni közlés: „Fügefa megzöldül, vagyon közel az nyár, – Azmelyet híveknek serege igen vár”; „Megzöndült az tenger habok zúgásával, – Emberek epednek hadak várásával”. A lényeg mégis a biblikus beágyazottság, a jeremiád minden eresztékével a szentíráshoz ízesül. Éppen ezért kell vi-

tázni Weöres Sándorral, aki az 1616–1623 között másolt Lipcsei-kódexben található korábbi 8 strófás változatból arra a következtetésre jut, hogy „az ének eredetileg rövidebb szövege még a XVI. század vége felé keletkezhetett” és hogy az ősváltozatot szerző „igen nagy költő”, „az ismeretlen poéta aligha lehet más, mint Bornemisza Péter.” A végítéletéről írott hosszú Bornemisza-énekkel való frazeológiai összefüggéseket több mint egy évtizede magam is jeleztem már, *Az ítéletről* és az *Oh keserves gyászban öltözött szép hazám*... szerzőjét azonban érettebb-zúzottabb fővel sem merném azonosítani. A XVI–XVII. századi magyar költészetben több végítélet-vízió van a Sarlókői Névtelenétől Nyéki Vörös Mátyásig, de mindegyikben csak a forrásvidék, a bibliai ihletettség közös. Bornemisza szövegét és a Lipcsei-kódex teljes kompozíciójú istenes versnek felfogható változatát (ebben nincsenek strófaismétlések!), valamint az 1678-as dőghalál utáni időszakra aktualizált politikusabb variációt éppen három emberöltő választja el egymástól, és ez jól tükröződik frazeológiájuk előremutató alakulásában is. Bornemisza esetleg csupán távoli minta lehetett, a forrás biztosan a bibliai szöveg, a Biblia, amelyet a Weöres Sándor által oly ihletetten megidézett „több generáció üldözött protestánsai” nem is csak a kezükben hordoztak (mert onnan kiverhették), hanem eszméletüknek mélyrétegeiben. A biblia nyelvi közkincese mindig is a költészet bőségkosara volt. Weöres Sándor költészete éppúgy tanúsítja ezt, mint a középkori krónikás irodalom (onnan vette például Arany János a Thuróczi-krónika közvetítésével az ugyancsak János jelenéseire utaló „Csillag esik, föld reng: jött éve csudáknak!” hexametert – *Buda halála*, XI.), vagy éppen József Attila, akinek egyik leghatalmasabb politikai verse, *A város peremén* szárnyal fel a most bevilágított biblikus ihletkörből:

Föl a szívvel, az üzemek fölél
 Ily kormos, nagy szívet
 az látott, hallott, ki *napot* látott
füstjében fulladni meg,
 ki lüktetését hallotta a föld
 sok tárnás mélyeinek!

Föl, föl!... E fölösztott föld körül...

A „Föl, föl!...” az *Internacionálé* kezdősorát, a „fölösztott föld” a „Világ (a minden ország) proletárjai egyesüljete!” jelszavát intonálja-asszociálja – tudatosan az előző strófa indításának ellentétéként, mert a „Föl a szívvel” a „sursum corda”-*miseformula* szó szerinti megfelelése. Azt mondja tehát ezzel a költő: „*Papok*, katonák, polgárok után / így lettünk végre mi hű / meghallói a törvényeknek.” Amit a költészet törvényeire, hagyomány-szentségeire is érthetünk. A Weöres Sándor emlegette üldözött protestáns papok egykor éppen ezt olvasták János jelenéseiben: „... egy csillag esett le az égről a földre, és adaték annak a mélység kútjának kulcsa. Megnyitá azért a mélységnek kútját: és füst jöve fel a kútból, mint egy nagy kemencének füstje; és *meghomályosodék a nap* és a levegő a kút füstje miatt.” És ezt tették hozzá: „*Ohajt az szegény nap / Az ködben s megdöglött* keserűségében.” A jeremiád Lipcsei-kódex-beli változatát József Attila régi magyar irodalomtörténet-professzora, Dézsi Lajos publikálta 1916-ban, de ismerhette a költő a korábbi és későbbi szövegkiadásokat is, ha ugyan inkább nem a bibliából merített egyenesen ő is, mint elődei egykor, hiszen a „tárnás” mélységnek is megvan a megfelelése: „a mélységnek kútja”. József Attiláról szólva nem feledhetjük azt sem, hogy a társadalmi „törvények hű meghallói”, a proletárok, a munkások hajolnak le először az emberiség reményeinek porba hullott csillagáért, hogy majd „a sötét gyárra” szegezzék – „az Ember vörös csillagát”! József Attila hatalmas költészetében mindkét csillag ott tündököl: a nemzeti hagyományokhoz való hűség és a társadalmi haladás eszméje önála széjjelválaszthatatlan. „A történelem futószalagára / szerelve ilyen készül a világ” – mondja a *Munkások* utolsó strófájában. Valahogy ilyen készül,

ugyancsak „a történelem futószalagjára szerelve”, a hagyomány teljességének sugárzásában, egy nemzet költészete is.

Weöres Sándor antológiája szép bizonyosság erre, s hogy ő mennyire tudatában is van a tényleges történeti összefüggéseknek, már *A vers születése* egyik gondolatával alátámasztható: „Az irodalom organikus folyamat: egy-egy költő-oeuvrre nem magában álló sziget, hanem inkább az erdei szálfához hasonlítható: az elődök lombjából növekszik, virágzaskor a többi fával himport cserél, és az utódok táplálkoznak belőle.”

A szugesztív – és persze démoni – XVIII. századi Kalmár György esetében ez a „himpor-csere” egészen Weöres Sándorig váratott magára, de lám, kétszáz esztendő elteltével megtörtént mégis. A Kalmár-szemelvények és a kommentár alighanem a *Három veréb hat szemmel* legérdekesebb lapjai. A felfedezés megérdemel minden hozzátételt, amivel csak gyarapítható e zseniális örült megítélése. *Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophiae sive universalis...* című munkája 1774. évi bécsi kiadásában portréja is látható: húsos, telt arc, némi papos kerekdedséggel, mint a Bod Péteré, tekintetében s szája szögletén inkább derű, mint átszellemültség, inkább nyugalom, mint zaklatottság; látszik, hogy túlnéz értetlen kortársain. Parókája kifogástalan. Majdnem egy évtizeddel később Kazinczy már a széthulló arcot látta: a szibvásáron vett foltos paróka messzire elállott hajától, „feje kiaszott, arca szederjes, ellepve pattanásokkal...” mindkét arcmás igaz, mert Kazinczy összevetést is végezhetett: „bírom két képedet” – jegyezte meg Kalmárnak, amikor a hóbertos különcel találkozott. De bevallotta azt is, *Prodromus*át nem értette. Akárcsak Rájnis József, aki *A magyar Helikonra vezérő kalauzhoz tartozó Megszerzésben* (1781) dühöngve nyilvánította a *Prodromust* „irtóztató rossznak”, amelyet „gyomor-émelygés nélkül nem olvashatni”, mert a „nyavalyás poéta” elméjén „csak egy sebes szél hordta át” a hatodfélezer hexameter-sort, nincsen bennük semmi. Rájnis 1773-ban írt poétikája csak 1781-ben hagyta el a pozsonyi nyomdát. Baróti Szabó és Révai Miklós jócskán megelőzték, Kalmár azonban az egész deákos triászt lekörözte, mert a *Prodromus 1765-ben* íródott, és 1770-ben – körülbelül a régi és az újabb magyar irodalom hagyományos határpontján – már megjelent. Rájnis emiatt is háboroghat, hiszen ilyeneket ír: a *Prodromust* a tudós magyarok „csak sajtáruló boltba-valónak” tartják, mert „1. A magyar nyelvet úgy adta előnkbe, mintha mindenféle nyelvekből összezavart moslék volna. 2. Ugyane nyelvet a más-salhangzó bötüknek ok nélkül való megkettőzésével és hamisításával akarta bővíteni. 3. A magyarokat oly szókkal kínálta, melyeket okos ember jóvá nem hagyhat. 4. Rossz versei által a magyarokat a magyar könyvek olvasásától elijesztette, sat.” Majd sorra veszi Kalmár mindegyik merényletét és főként szószármaztatásai, de még inkább mássalhangzó-megkettőztetései miatt kékül el: „Bezzeg gyönyörű találmány ez! Kár, hogy a magyarok ezt ekkorig észre nem vették! – Üggy bezzzeggg meggbövvvttthhhekkkk vollllnna a Magggyar Nyellvvvett.” A *Britel, Frigyel, Napol, Szövetel, Megsasol, Sasol, Eszterágol* típusú komikus (de nem fantázia nélküli!) szócsinálásokról úgy vélekedik: „ezek is csak bolondnak erszényébe való papénzek... Mert ha azért, hogy sasot látunk a mi felséges fejedelmünknek címerében, azt mondhatjuk, hogy a Sasnak sasolunk, szinte azonképpen mondhatnók a címerének többi részeire nézve, hogy a magyarok a keresztnek keresztelnek, a hegyeknek hegyelnek, a folyóvízeknek vízelnek, sat.” A bolond Kalmár erszényében nyelvtudósaink később mégiscsak aranypénzeket találtak! Azután persze, hogy a külföld már befektette azokat... Körmöczy László *A világnyelv kérdése és Kalmár György* című alaposan dokumentált összefoglalása (1933) elsősorban azzal lep meg, mennyire komolyan vette Kalmárt a korabeli európai tudományosság. Említett nyelvfilozófiai műve 1772 és 1774 között latin, olasz és német kiadást ért meg, a szerzőt jeles tudósok pártfogolták, megbecsült munkássága például olyan visszaigazolással került bele a tudománytörténetbe, mint amilyen Wilhelm von Humboldté volt. A nyelvfilozófus Kalmár valóban nagy hagyományhoz kapcsolódik: a „lingua communis-universalis”, a „lingua philosophica” eszménye már Raymundus Lullus, Descartes, Comenius és Leib-

niz képzeletét is foglalkoztatta. Az ádami ősnyelv, a „lingua adamica” felbomlására következő nyelvi Bábelt a főként Leibnizre építő Kalmár egy logikai-filozófiai nyelvi periódusos rendszerrel akarta megint egységbe hozni; ebbe nemhogy a meglévő, de a leendő nyelvek fogalomkészlete is beprogramozható lett volna. Nemcsak filozófált: Galilei, Kopernikus, Newton, D’Alambert és mások mutatóvázisövegeit tette át a könyvéhez mellékelt táblázatokon a javallott univerzális műnyelvre. A 400 legfontosabb fogalom jelöléséhez latin és héber betű-karakterű jeleket, továbbá matematikai és geometriai ábrákat használt. „Például: V: *élni*, de bal szára fölül elhagyva a kis vízszintes vonalat: V-: *halál*, az életnek valamilyen hiánya. Egy kis vízszintes vonás jelzi mellette a ragozást egyes szám 3. személyben, tehát V-: *ő él*, a bal befejező vonalka elhagyásával: V-: *ő meghalt*. Egy fölül nyitott kör $\cup$: *nyugodt tenger, nyugalom*; megdöntve, vagyis egy jobbról nyitott kör C: *háborgó tenger, nyugtalanság*.” Weöres Sándor betűkultusza és már gyermekkorában kialakított titkosírása nincsen összefüggésben Kalmárral, ezen a ponton mégis megemlítendő. Amikor 1933-ban – véletlenül éppen Körmöczy László Kalmár-tanulmányának megjelenési évében – „saját tanulmányú runó-betűkkel” leírta és elvitte Várkonyi Nándornak *Az üres szobát*, csak játszott, ugyanúgy mint legutóbbi verseskönyve, *Az Áthallások* megjelenésekor, ebben ugyanis titkosírású kéziratasonmást közöl mottóként. Az egyetemes tudás-eszme, a „pansophia” felfogását képviselő enciklopédista vonzalma több figyelmet érdemel. Az *Orbis pictus* fametszetekkel, példamondatokkal, s hangutánzó szótagokkal egybekombinált mulatságos ábécéjében például felfedezi „a gyermekvers egyik őseit”, és maga is versfüzért ír *Az ÁBÉCÉ 25 betűjére* (1971). Sorozatát jellemzően annak a Paolo Santarcangelinek ajánlja, aki a labirintusok ősi és egyetemes jelrendszeréről írt monográfiát (*A labirintusok könyve. Egy mítosz és egy szimbólum története*, magyarul: 1970).

Különbben Kalmár György költői főműve a *Prodromus* függelékeként publikált 5624 hexameter sornyi *Summa* is az ábécé egyszerű logikája szerint tagolódott volna. „A *Summa* megjelent része csak az A betű, a kezdet. Ezt követte volna hasonló terjedelemben ez ábécé valamennyi betűjét sorraevő folytatás, tehát a teljes mű huszonöt-ször öt-hatezer sor lett volna, körülbelül 150 000 sor!” – számította ki Weöres Sándor. Kalmár a *Summában* csak az A-t mondta ki, de mondott azért BÉ-t is: egy másik roppant tervezettel, amelynek terjedelme körülbelül 600–650 ív, azaz körülbelül 9600–10 400 lap lett volna! Ez meg Kelemen József nyelvész kalkulációja: ekkorára méretezte Kalmár magyar nyelvtudományi főművét, a *Szó-szármaló s magyarázó* című etimológiai szótárt. De biztosan csak egyetlen (lappangó vagy elvesztett) ív készült el belőle, az A-tól az *abrakos-tarisznyá*-ig tartó szavak „szármalása” vagy „szármaltatása”. A Magyar Hirmondó 1780–81-ben hirdette a mintegy 40 ívre tervezett első kötetet, legérdekesebben Domonyiki Libertiny Sámuel „kéztapsolva írt” eme vereszetével:

Kalmár György magyarok nyelvének nyitja kilincsit,
Híntegeti szaporítva, bocsátja is áruba kincsit,
Mellyeket a vevők már régtől fogva kívántak,
S majdnem erőszakkal megszerzésére rohantak.
Láthatok én várost s árospan találhatok árost,
Gyakrabban vagy vesztegetőt vagy többnyire károst.
Két szemem ezt sohol is fel nem leli Kalmár Györgyben.
Nyújt nyereséget hazánk népének *persia gyöngyben*.

Alljunk meg, mert tovább még rosszabb, és hadd leplezzem le egyúttal Libertiny uramat: a *Györgyben* – *gyöngyben*-rimet a száz évvel korábban élt, szép nevű Kabai Bodor Gellértől kölcsönözte. Kelemen József ítélete szerint Kalmár „szó-szármalásai” szerencsére sokkal eredetibbek, tudományosságuk vitathatatlan. Az már Kalmár sorscsapása, hogy Gáldi Lászlónak a magyar szótárirodalomról írt monográfiája meg sem említi a nevét. Pedig ma már úttörő fonetikai nézeteit is disszertáció tárgyalja Vértess O. András tollából.

Utóélete csakugyan sorscsapásos, azt sem tudni: mikor halt meg, hol és hogyan; érdekes részletekkel csak életrajzának tényeit gyarapíthatjuk. Az ismertebb Hermányi Dienes-anekdota helyett jellemezze bizonyos Dési József, akinek jegyzőkönyvébe 1765. május 25-én három latin verset írt emlékül. Az egyik vers eredetileg Názáretben, a másik Konstantinápolyban, a harmadik a Karmel hegyén készült, Dé-sinek ez a karakterizálása pedig Székelyvaján, ahol Kalmárt megvendégelte: „Ez az ember debreceni deák volt, ki is akadémiákra menvén s tanulást végezvén, azután be-járta Angliát, Hispániát, Itáliát, Galliát, Svéciát, Moscoviát, Turciát, Indiát, Mesopotániát, Egyiptomot, Graeciát, Thráciát, Moldaviát, Valachiát, innen bejövén Erdélybe, nálam mulatott egy hétig Vajában, innen elmenvén igyekezett visszamenni Angliába nyelvek tanítására, azután hírét nem hallottam. Experimentiája igen szép volt, de nem volt phantasia nélkül etc.” Ebből a kalandregény-intineráriumból emel-jük ki Moscoviát, abból is Szentpétervárt, mert Papp Ferenc kutatásaiból tudjuk, hogy Kalmár ott ugyancsak nyelvtanításból élt, egy Kirill nevezetű szerzetest tanított héberre, az meg szállást adott neki Nemesi Akadémián. A Szanktpeterburgszkije Vedomosztyi, a Szentpétervári Közlöny 1756 nyarán közölte ezt a hírt, a nagy orosz tudós, Lomonoszov hagyatéka pedig azt bizonyítja, hogy véle is kapcsolatban állott. Máig megvannak ugyanis Kalmár ama dedikált könyvei, amelyeket 1761-ben Varsóból azzal a kéréssel küldött el Lomonoszovnak, hogy továbbítsa őket a kijevi gimnáziumnak és a pétervári akadémiának.

Humboldt és Lomonoszov a jeles tudóst becsülte rangján, Weöres Sándor – szintén kiemelve Kalmár „nyelvészeti becsületét” – a dilettánsná lefokozott költőt perli vissza a magyar költészet hadrendjébe. Túlzott előléptetésétől azonban óvakodik, s bár emlegeti Dantét, Blake proficiáit és Fanz Kafkát, nem felejtí Kalmár Csontváry-ban újjászülető „rögeszmés-örületét”, „semmitmondó szó-sivatagjait”, „minden iránti paranoid gyűlöletét”, „szadista hazafiságát” sem; az olvasót még Kalmár „elmeba-jának centrumába” is elvezérli. Elemzése annyira dialektikus, hogy joggal juthat el ilyen végkövetkeztetéshez: „Kalmár hosszú danteszk költeménye igen gazdag anyag. Sok nagy kultúra büszke volna rá, mi pedig hevertetjük. Ne botránkozzunk betegesen hibbant észjárásán: Kalmár művészetünk nagy örültje, mint Csontváry. El kell fogadnunk, úgy ahogy van. Ideje újra kiadni...”

FURCSASÁGOK ÉS KOMOLY JELLEG

A *Három veréb hat szemmel* „a magyar költészet rejtett értékeinek és furcsaságainak” antológiája. Az igazán rejtett és furcsa értékekkel teli Kalmár György-*Summából* Weöres Sándor mégis úgy válogatott, hogy az „önálló egységként is érthető részeket” közölje. Szóba hoztam már, miért nem szerepelteti Rákóczi Erzsébet lovaktól búcsúzó versét, de említhetném azt is, hogy hasonlóképpen nem aknázza ki teljesen Amade László „értelmetlen dalolásig, a semmilyen-nyelvű modern lettrizmusig, a vakszövegig” eljutó végtelenségét. A *Lila moja Lila*... kezdetű vers mindössze kétstrófányi képviseletet kap, és csupán a kommentárban. Pedig ez az egész darab kicsoda kuriózum, csupa „Lásé, gásé, Burenda”, „Lirum, Lárum Huszlicska” stb. „Ki pedig eztet megfejti, / Bizony elméjét megejti. / Az mint curiosus lesz, / Olyan jutalmat is vesz – / Rossz munkát tesz” – írja Amade a váratlanul értelmes utolsó strófában. Weöres Sándor bár a „curiosus” dolgokat indult keresni, elméjét nem „ejtette” meg a sok furcsaság; végül is annyira nem tett „rossz munkát”, hogy sokszor éppen a különöst mellőzte – helyet adván az értékesebb-komolynak. Az antológiákban megunt koptatott, állandóan egyéb darabokkal való frissítés nélkül újraközölt XXIII., XLII., LXV. és XC. Szenci Molnár-zsoltár helyett például az *Aldjad lelkem, az urat*... kezdetű, a teljes létezés végtelen dimenzióit megjelenítő CIV-et választotta, holott a *Psalterium Ungaricum* kuriózus mutatványt ugyancsak kínálhatt volna. A végül szintén bekerült *Ómagyar Mária-siralom* vagy a Zrinyi-szemelvények „komolyságát” felesleges külön indokolni, még ha maga Weöres Sándor men-

tegetődzik is: Zrínyi mintha azt kérdezné, hogyan is kerül „ebbe a könnyelmű tarkabarka könyvbe”. Sokszor bizony súlyos és felelősségteljes ez a tarkabarkaság.. Weöres Sándor, aki az *Utószó* szerény fordulatával kifejezve „tudatlanul, hályogkovács-módon” fogott a dolgához, mire a végére ért, nem mellőzhette és nem is akarta kirekeszteni a nagy evidenciák egynémelyikét. Így például Zrínyit, bár megjegyzendő, hogy költészetével kapcsolatban tőle sem idegen a hagyományos tartózkodó elismerés: „Nagyobb egyéniség, mint amekkora költő”. Ezt vallotta egykor Szabó Lőrinc is, aki az iskolai kötelező olvasmányok rossz emlékével terhelt, kellenként vett elő az eposzt egy rádióelőadásához – aztán, ahogy mindjobban belémerült, lelkesen taglalta éppen annak a résznek a szépségét is, amelyet most Weöres Sándor szerepeltet.

Példaszaporítás helyett kimondható: a *Három veréb hat szemmel* anyagát Weöres Sándor nemcsak a magyar költészet papirkosarából válogatta (ő emlegeti „Petőfi papirkosarát”); leemelte a polcokról a círádás súlyos könyveket is, miközben persze mögójük kukkantott: nincsen-e ott valami hátratulva, elfelejtve.

Vallom tehát az antológia létjogosultságát, mert nem akart ugyan költészetünk fő sodrának értékelése, értékelmutató foglalat lenni, de Weöres Sándor úgy mutatta be a rejtett értékeket és furcsaságokat mégis, hogy az általa szabályozott erecskéket, patakokat hagyta a vizgyűjtő felé vonulni. A magyar költészet története – hogy a fogalmi helyett megint képi kifejezésre hagyatkozunk – hatalmas közlekedőedényzet-rendszer. A szervesen összefüggő szerkezet fenséges és céltudatos egyneműsége nem nélkülözheti a legvékonyabb csövecskét sem, ha abból kiszippantunk, ha ahhoz hozzáöntünk valamit, az egész szint süllyed vagy emelkedik. Weöres Sándor antológiája természetesen frissítette, gazdagította a nagy egész áradását.

A *Három veréb hat szemmel* Weöres Sándor irodalomtörténete – immár *valóságos* látomása a magyar költészet múltjának. Nem győzőm hangsúlyozni a vállalkozás költői természetét, a versekre, az olykor még oly kis költők verseire szabdaló módszer lehetségségét. Egyet kell érteni Vas Istvánnal, aki megkönnyítheti az érvelést: „... az igazi különbség nem a nagy költők és a *poetae minores* között van, hanem a nem költők, vagyis a rossz költők és álköltők, meg az igaziak között. Ezt az eltéphetetlen határvonalat már könnyebb meghúzni – bár a térképrajzolók olykor ezt is eltévesztik. Ezen a határon túl minden protokoll bizonytalan. A Mária-síralom ismeretlen szerzője (voltaképpen fordítója); IV. Béla királynak az a szerzetese, aki Dalmáciában latin Planctust írt a tatárjárásról, vagy a Divinyi Mehmed néven ismert (lényegében ugyancsak névtelen) lantos az egyetlen dalával (*Madzsar türki*) – mind ma is részt vesz a magyar költők versenyén, mert azt egy-egy versüket a nagyok életművéből sem lehetne pótolni.” A *Három veréb hat szemmel* biztos határvonalakkal dolgozik és sok ilyen pótolhatatlan verset hoz. Ha álköltői szövegeket is szerepeltet, tudatosan teszi – azok az esztétikait ellentétező irodalomszociológiai kuriózumok.

A szövegek egymásutánjában elkülönülő értelmezések nyilvánvalónak nem rajzolnak ki szabályos irodalomtörténeti folyamatot és rendszert. Konceptió és konstrukció következetességei mégis konstatalhatók, s nem egy esetben vitára is adnak alkalmat. Kétségtelenül termékeny megfigyelés például a manierista, a meszterkedő, a barokkos modor kiemelése minden lehetséges alkalommal – mondjuk Melius Juhász Pétertől Katona József. De ahogy Melius vagy Balassi nem barokk, ugyanúgy nem igazán manierista Katona József sem. A reneszánsz és stílusának túlfinomodása, a manierizmus; a barokk és kései stílusváltozata, a rokokó; a XVIII–XIX. századi meszterkedő törekvések mind-mind történetileg körülhatárolható korstílusok, stílusváltozatok. Sokszor vitatkoztunk ezekről a kérdésekről, de Weöres Sándor vélekedései végül is jószerivel változatlanok maradtak. A korstílusok történeti kategória-felfogását – amit a régi magyar irodalom századaira vonatkozóan Klaniczay Tibor és az irodalomtörténeti kézikönyv általa szerkesztett első két kötete oly meggyőzően alkalmazott – nem sikerült elfogadtatni véle; a minden korba, modorba könnyedén beléhelyezkedő költő a manierista vagy barokk stílusjegyek örök-voltát, mindenkori léte-

zéslehetőségét vallja. Anyagának korszakolását sem a stíluskategóriákkal oldotta meg. A politikai eseménytörténet határpontját (*Kezdetől a mohácsi vészig*), illetve még inkább az egyszerű centrikus beosztást hívta segítségül (*XVI–XIX. század*). Ez persze nem szemléleti kérdés, csak merő gyakorlatiasság ugyanúgy, mint az egyes szerzők születési évszámok szerinti egymásutánja.

Weöres Sándor könyve az antológia-műforma eddigi változatai közül nemigen emlékeztet egyikre sem. Összeállító munkája során végig a keze ügyében volt Endrődi Sándor *A magyar költészet kincsháza* (1895) és Endrei Zalán *A régi magyar költészet remékei a legrégibb időkől Kistaludy Károlyig* (1903) című antológiája. De egyre ritkábban vette elő őket, mert többnyire teljes írói életművekből, első kiadásokból vagy modern forráskiadványokból tájékozódhatott. A szakszerűség tette tehát eleve meghaladottá ezt a korokban nem is korszerűtlen két kézikönyvet. Ami pedig a későbbiekől elkülönöző sajátosság: az a kommentáló jelleg, a szemelvényekkel együttfutó értelmezések sorozata. E tekintetben különbözik a *Három veréb hat szemmel* Csanádi Imrének *A magyar valóság versei* című nagy antológiájától is (1966), mert abban nincsenek külön irodalomtörténeti szövegmagyarázatok. Eltér attól főként céljait tekintve, mert Csanádi Imre realista korrajzokat, „élménybeszámolókat” válogatott egybe, „a társadalmi és nemcsak társadalmi értelemben vett magyar valóságot ábrázoló és elmondó versek gyűjteményét” alkotta meg. A két vállalkozás ily módon éppen hogy ellentétes célkitűzésű, megvalósulásuk mégis egyazon irányba hat: a végtelenül gazdag magyar költészet sokszínűségét segít megmutatni. Amit Csanádi Imre így fogalmazott meg, maradéktalanul érvényes Weöres Sándor könyvére is. „Céljánál fogva ez az antológia szükségképpen megcsonkítja hét évszázados költészeti örökségünk képét, szép és jelentős versek hosszú sorát kénytelen mellőzni. Kárpótlásul alig ismert (vagy teljességgel ismeretlen) versekre tereli a figyelmet, a magyar költészet fogyhatatlan gazdagságára, méltatlan feledésben rejtőző rétegeire.”

*

A Weöres Sándornak dedikált Ungvárnémeti Tóth-kötetbe Bata Imre azt is beléírta: „az én szép Weöreséknél töltött estéimért is”. Akik az antológia kétesztendő munkálatai során ugyancsak szereplő részesei lehettünk ezeknek az estéknek és éjszakáknak, tapasztalhattuk, amit Kiss Tamás Weöres-tanulmánya oly szépen fejezett ki, hogy a költő közelségében „nappalok-éjszakák egybeérnek”, mert „nincs szokásos életritmusa, csak a munka időtlensége”. Igen, a boldog időtlenség a legfontosabb emlék ezekről a Muraközi úti éjszakákról. Ahogy ültünk a lámpa fénykörében, cigarettafüstben, erős kávék és mindig szaporodó-fogyó könyvek között, ahogy a szövegek fölé hajoltunk, az már olykor szinte tértől s időtől függetlenül szertartás volt.

Fogyatkoztunk is persze.

„Ügyannyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral.” Mikes Kelemen írta ezt utolsó levelében; a rodostói bújdosó, akinek ablaka alatt a tenger zúgott ös-egykedvűséggel.

A ferenchegyri kertet egy XX. századi világváros tompára szűrt zaja mosta körül. De fölöttünk a hajdani bújdosóknak is világoló csillagok égtek.

MOHÁCS ÜRÜGYÉN

(Szaktudomány és ismeretterjesztés)

Az immár évtizednél régebben kezdődött Mohács-vitának az idén, a szomorú emlékű augusztus 29-e 450. évfordulója alkalmából újabb hulláma csapott föl. Mint az érintett felek egyike, nagy érdeklődéssel olvastam a Jelenkor július–augusztusi számában Vekerdi László elmélkedését („Nekünk Mohács kell?”) 1526 eseményeinek történeti helyéről. Érdeklődésem csak fokozódott, mikor észrevettem, hogy a szerző kifejezetten védelmébe veszi Nemeskürty István általam nemrég alaposan (és mérgesen) megbírált „Ez történt Mohács után”-ját, a mostani vita kiindulópontját.

Védelmébe veszi, s annak gondolatmenetét folytatva, főként Szakály Ferenc és Perjés Géza írásaira támaszkodva, részben azokkal is polemizálva, építi ki saját Mohács képét. Ez a kép pedig a következő:

Nemeskürtynek igaza van abban, hogy az 1526-os csatavesztés nem „vész”, nem „nemzeti tragédia” – egyrészt mert nincs is még „nemzet”, másrészt mert Mohács előtt „Az országút szélére vetett ország, mely Mátyás gazdag örökségét – Nemeskürty könyvétől Klaniczay Tibor legutóbbi *Kortárs*-tanulmányáig minden írás ezt igazolja, csak az „örökség” gazdagságát illetően különbözik a véleményük – csak elherdálni tudta, a romlás századában valamiképpen mégis igazi – vagy majdnem igazi – országgá fejlődött: fölkészült, hogy részt vegyen, ha szerényen is, ha el-elmaradozva az európai nemzeti államok nagy újkori koncertjében”. Mohács egyedül és csak az uralkodó osztály számára bukás, s egyedül az is felelős érte, nem holmi pártoskodás miatt, hanem mert önzése „meghaladta azt a mértéket, ami állam- s nemzetként még egyáltalán elviselhető”. Az úri banditizmus, az úri aljasság ebben a kontextusban „saját értéket nyer”, mint állampusztító erő – vele szemben viszont ott áll a nép, és a későbbi, már felelősséggel dolgozó vezetők sora, akik mégis megmentik ezt az országot, hiszen... „A Habsburg segítség valószínűleg ugyanolyan történetírói mítosz, mint a szulejmáni ajánlat. A Habsburg hatalmi törekvés és jelenlét természetesen ettől függetlenül ugyanúgy állandóan számításba veendő valóság, mint a török. A kérdés nem ez, hanem hogy Habsburg segítség nélkül, török tolerancia nélkül hogyan maradhatott meg, s ami ezzel valószínűleg egyértelmű, hogyan léphetett – meghozzá számottevő polgárság nélkül – az újkori nemzeti fejlődés útjára az ország?” Ha jól értem Vekerdi László gondolatmenetét, ennek a főleg kultúrtörténeti tényekben mérhető fölemelkedésnek, amely „nem Mohács miatt, hanem ellenére” következett be, elsődleges mozgató rugója az értelmiség szerepének megváltozása, a reformáció jegyében zajló értelmi-érzelmi erjedés: ... „Mohácsnál a bukás elkerülhetetlen volt, de – újból Perjéssel szólva – elesettek s prédikátorok; általánosságban s inkább a jövőendőbe mutató „nép” s „értelmiség” egymásra-találásából „vigasztalás” fa-

kadt: életmentő törődést nyert az egyik, föladatot a másik. S ez a kezdet azután kultúránk egész későbbi fejlődésében hatott...".

Perjés Géza valóban szép képe a „simogatás reflexéről” számomra is kedves és elgondolkodtató – de ez nem feledtethette el velem, hogy Vekerdi László elmélete végső soron a „mi sem veszett Mohácsnál” tételének új köntösbe való öltöztetése. Ezt Vekerdi maga is pontosan tudta, hiszen szükségét érezte annak, hogy elhárítsa a kritikákat: „... a könyv (Nemeskürtyé – B. G.) hibáit és tévedéseit szerbe-számba vette már a szaktudomány, Perjés Géza lelkes Látóhatár-vitacikkjétől Barta Gábor precíz Valóság-hibakatalógusáig. Köszeget is megvédte újra a Vasi Szemlében vitézül Sinkovics professzor, ne álljunk hát fogadatlan prókátorként Nemeskürty mellé. Ismerjük el: mindegyik vagy majd mindegyik szemére hányt kérdésben tévedett, olykor jelentékeny szakmai hibát követett el. Mégis kár lett volna, ha könyve újabb kiadásában ezeket a hibákat csakugyan kijavítja; udvariassági gesztusai elégték ki a történészeket, az ügy érdekében.

Mert úgyről volt itt szó, amiből egész marxista történetírásunk nyert, s amihez képest nemcsak eltörpülnek a felsorolt hibák, hanem úgylehet nélkülözhetetlenek is”.

Ez a bizonyos ügy pedig, amit Vekerdi László védelmez, a *történettudomány és a közönség viszonyának megjavítása, az önnön elméleteibe („paradigmáiba”) rekedt történész-szakma gondolkodásának kívülről jövő, egészséges fölírissítése*. Itt már személyesen velem vitázik a szerző, s helyeslően idézi Beke Kata velem polemizáló Valóság-beli hozzászólásának néhány mondatát: „Abban is szerepe volt Nemeskürtynek, hogy... Szakály Ferenc *A mohácsi csata* című könyve napok alatt elfogyott. És éppen ez a kötet az, amelyik végre rést ütött a »szakma« és a közönség közé emelt vagy emelkedett falon. Mert Szakály Ferenc a sorozat címével ellentétben összefüggéseiben mutatja be a Mohács-kérdést – gyönyörű stilussal – s újabb szempontokat ad a továbbgondoláshoz. Rokonszenves és tiszteletet parancsoló válasz ez a könyv a Mohács-vitára. Pontosabban: ez a rokonszenves és tiszteletet parancsoló válasz.”

„Uram, nem vagyok méltó...” jutott eszembe a régi, szép könyörgés kezdete. Igencsak fölösleges, sőt nevetséges lenne, ha bekapcsolódnék saját írásaim szubjektív viszhangjának értékelésébe. Egészen másért ragadtam újra tollat. Hajdan a mai nemzeti tudat körüli polémiában jutott kiváló hely a Mohács-vitának – ma, mint ezt Vekerdi László is megállapította, a történettudomány és a népszerűsítés viszonya lett a polémia egyik legfontosabb eleme. Mivel éppen itt érzem én is a vita lényegét, a következő néhány oldalon ennek kérdésével foglalkoznék – tőlem telhetően kikapcsolva minden személyes vonatkozást.

A história eredetileg nem volt tudomány, hanem az egyes emberi közösségeket összefogó hagyományok gyűjteménye. Időközben Klio művészetéből ugyan szabályos tudományos diszciplína lett – de eredeti funkcióját sem veszítette el: ennek egyik legszembetűnőbb jele éppen a Mohács-vitát kísérő általános érdeklődés. A társadalmi tudattal való közvetlen kapcsolat az, ami kiemeli a történeti kutatást a többi tudományok sorából – s ez az, amiért én nagyon fontosnak tartom a jelenlegi vitát. Az ismeretterjesztésnek más stúdiumok esetében is lehetnek, vannak gondjai, de e nehézségek nem hatnak vissza magára a tudományra. A közösség történeti tudata – ma: nemzeti

tudata – viszont szigorúan számon tartja a múlt-kutatás mozzanatait, s reakcióival hol gátló, hol stimuláló erőként, de beleszól annak menetébe.

A historiográfia sok ilyen „visszajelzés” többé-kevésbé viharos történetet ismeri. Arra azonban csak az utolsó néhány évben akadt példa, hogy ezek a közbeszólások a történeti kutatás, mint tudomány funkcióját teszik kérdéssé – méghozzá szinte programszerűen. A Mohács-vita legújabb fordulatai e tekintetben talán a legfeltűnőbb jelenségek.

E különös fejlemény egyik első lépésének lehet tekinteni Nemeskürty István előző cikkében már idézett elméletét, a „történelem írása” és a „történelemről írás” kettéválasztását. Ezen elv szerint... „A történelemből csak akkor tanulhatunk, ... ha a tudomány elénk tárt eredményeit nemcsak megtanuljuk, hanem azokról akár szélsőségesen eltérő *véleményünk* is van. Ebben a véleményalkotásban segít a történettudomány eredményeit nem tagadó, hanem azokra építő, azzal párhuzamos *történelemről írás*”.

Az elmélet megvalósítása azonban rosszul ütött ki. *Valóság*-beli cikkemben igyekeztem bebizonyítani, hogy Nemeskürty e műfajban kiadott munkái igenis homlokegyenest ellene mondanak a történelem, mint tudomány eredményeinek. Valami igazságnak mindenképpen kellett lennie abban, amit leírtam, mert még a Nemeskürtynek védelmére kelő Beke Kata is tényként fogadta el ezt az ellentmondást. Elfogadta, s mindjárt tovább is fejlesztette általa a tézist: „Nemeskürty módszertani baklövésekkel, tárgyi tévedésekkel a szakma alapvető szabályainak megsértésével vádoltatik. Am miért igazodnak egy *másik* szakma szabályaihoz? Nemeskürty a »hármaskönyv« esetében író, aki történetesen a történelemről ír. Esszét, krónikát tudósítást – ahogy tetszik. Elmeséli az eseményeket időrendben, bemutatja a szereplőket, töpreng, felháborodik, reménykedik, következtet. Joga van hozzá: történelem-élményét minden olvasója élményévé avatja. Színes, érdekes, elgondolkoztat, tájékoztat, újabb tájékozódásra sarkall. S hogy az események színei változnak, úgy változik maga is: itt »ostoroz«, amott szelíd, máshol hűvösen tárgyilagos, majd gúnyolódik, aztán kétségbeesik. Reménytelen és értelmetlen vállalkozás ezt az oldalt azzal az oldallal, ezt a mondatot azzal a mondattal összevetni... elvonatkoztatva a mű egészének szellemétől. Hogyan is lehetne alkalmazható egy történettudományi szakmunka bírálatának módszere egy történeti tárgyú esszé bírálatául? A téma azonos, a műfaj nem”. Majd később: „Jómagam több kollégámmal együtt hálás vagyok neki (Nemeskürty I.-nak – B. G.): mert legalább egy korszakot illetően felkeltette a történelem iránti érdeklődést. Mert megkérdőjelezte az addig magától értetődő korszakhatárt. Mert *olyan részletesen tudósít az 1526–1541, majd az 1541–1551 között lepergett eseményekről, ahogyan azt az egyetemen sem tanultuk*”.- (Kiemelés tőlem – B. G.)

Vekerdi László, mikor jóváhagyja, amiért Nemeskürty nem volt hajlandó kijavítani könyve nyilvánvaló hibáit, végül is ugyanennek a gondolatkörnek másik oldalát fejleszti tovább; s melléje állíthatom még Faragó Vilmost is, aki az „Élet és Irodalom” címére Török Bálint ürügyén intézett oldalvágásaim ellen azzal védekezett, hogy a kifogásolt cikk érdekes volt, ezért közölték.

A suszter és a kaptafa elvének megfelelően eddigi példáimat a Mohács-vita köréből vettem. Ismétlem, nem személyes dolgaimmel akarok foglalkozni. Hogy ez a felfogás végül is közügy, azt egy, a Mohács-vitától teljesen független nyilatkozattal tudom bizonyítani. A Film, Színház, Muzsika

egyik márciusi számában Keresztúry Dezső akadémikus interjút adott új Zrínyi-drámájáról. „Joga van-e az írónak – hangzott az egyik kérdés – ahhoz, hogy a mindmáig hitelesnek vélt történetírást meghazudtolja, megmátsa? Zrínyi színdarabbeli öngyilkosságára gondolok...”

A válasz: „Az írónak ez nemcsak joga, hanem kötelessége is. Ha valamit kétesnek érez, azt a történelem lehetősége és a dráma parancsa szerint fel kell derítenie és síkra kell szállnia érte... Én egy életen át készültem föl ennek a kornak a tanulmányozására, s valósággal benső szükségét éreztem annak, hogy erről való látomásomat meg is fogalmazzam...”

Ha sorra vesszük a véleményeket, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az idézett szerzők szerint két történettudomány létezik. Az egyik a tulajdonképpeni studium, a maga szabályaival, logikailag kidolgozott gondolatrendszerével. Ezzel szemben áll a „továbbgondolás” jogán művelt másik történetírás, (nevezhetjük akár para-históriának vagy párhuzamos történetírásnak is). Tisztában vagyok vele, hogy az érintettek külön-külön bizonyosan sok ponton egymással is vitatkoznának, mégis engedtessek meg nekem, hogy egymásra rimelő gondolataikat csokorba szedjem.

A „para-história” először is műfajában tér el eredetijétől: lehet irodalmi jellegű alkotás, krónika, esetleg esszé vagy tudósítás. A történeti studium szabályai nem érvényesek rá, azoktól tehát függetlenül is létezhet, ugyanakkor mégis egyenértékű azzal, hiszen adott esetben jobban megtanulható belőle egy egész korszak, mint az egyetem öt esztendeje alatt. Joga, sőt kötelessége minél érdekesebben tálni témáját, még ha ez tudottan a hitelesség rovására történik is. Mindezt pedig azzal a szándékkal, hogy ébren tartsa a közönség történeti érdeklődését, s azzal a kifejezett igénnyel, hogy maga tájékoztassa azt e tárgyban. S ezzel jutunk a döntő kérdéshez.

Elég régóta tart az a filozófiai töltetű vita, tudomány-e egyáltalán a történetírás? Ha valaki negatív választ ad, úgy a mi kis perpatvarunk értelmét veszti, hiszen ami nem tudomány, annak nem is lehetnek értékes szabályai. Hogy én tudománynak tartom azt, amit művelni igyekszem, az persze lehet szakmai elfogultság, mint ahogy Berend T. Iván igen alapos *Valóság*-beli cikkét („A történelem mint tudományos diszciplína és mint iskolai studium”) is félre lehet tenni azzal, hogy szerzője a történeti tudományok egyik képviselője a Magyar Tudományos Akadémián. A meglepő csak az, hogy a fenti elmélet hirdetői sem tagadják a történeti studium – az „eredeti” – tudomány voltát.

Nem vagyok különösebben jártas elméleti kérdésekben, de abban bizonyos vagyok, hogy minden tudomány éppen attól tudomány, mert a maga szakterületét teljesen beborítja, annak minden részlete hozzá tartozik, s csak hozzá tartozhat. (A határ-tudományok átfedései más ügy részei.) Nincs tudomásom róla, hogy bármilyen tudományágnak ilyen jellegű versenytársa támadt volna valaha is, mint a mi „párhuzamos történetírásunk” – a matematikától egészen a néprajzig. Azonos jelenségnek azonos aspektusból csak egyfajta studium lehet a gazdája – a para-história ötlete röviden és tömören *abszurdum*.

Minden olyan írásmű tehát, amely úgy szól a múltról, hogy az elmúlt idők kutatásának kialakult törvényeit figyelmen kívül hagyja, sem tudományosnak nem minősíthető, sem semmiféle hitelességet nem követelhet magának. Ez nem jelenti a véleménykülönbség jogának tagadását. A történetírás is akképpen fejlődik, hogy minden művelőjének joga van az ellenör-

zött és valós tényeket saját gondolatrendszerében magyarázni – természetesen mindig is a szakma és a logika szabályainak szem előtt tartásával. Érdemes összehasonlítani, miként ír a magyar XVI. századról Acsády Ignác – és Szekfű Gyula.

Lehet persze a múltról történeti hitelességre való törekvés nélkül is írni. Az ilyen munkák azonban vagy megmaradnak a szépirodalom kategóriájában, vagy légüres térbe kerülnek. Olyan műfaj ugyanis, amelybe besorolhatnánk őket, aligha létezik.

Igaz, Beke Kata megkísérli a jelleg-meghatározást: történeti esszé, krónika, tudósítás – ezek a javaslatai. Közelebbről megnézve azonban kiderül, hogy ez az út is járhatatlan. Az esszé köztudomás szerint éppen azért tartozik a legnehezebb műfajok sorába, mert egyformán kiváló íráskészséget és szakmai ismereteket kíván meg. A krónika – történeti jellegű elbeszélés, mai értelemben vett hitelesség-igény nélkül. Ma tanítani krónikával történelemre az embereket olyasmi, mintha úrutazásra invitálnánk valakit a Bolyai-féle geometria ismerete híján. Végül tudósítani újságírók szoktak az általuk *élőben*, közelről látott eseményekről, a *gyors hírközlés* érdekében kockáztatva az információ abszolút pontosságát, a személyes megfigyelés korlátaival a teljes hitelességet.

Szakmai ismeretek, pontosság és hitelesség: a „párhuzamos történetírás” ötlete persze éppen ezeket iktatná ki leginkább a múlt-kutatás „korlátai” közül. Igazából mérgelednünk kellene, ha arra gondolunk, hogy Gárdonyi Géza mennyi energiát fektetett az „Egri csillagok” megírásakor a lehető legtöbb szavahihető forrás föl kutatására. Hogy Thomas Mann szinte vallástörténésszé képezte át magát a „József és testvérei” írása közben. Hogy Maurice Druon még levéltári anyagok átnézését is szükségesnek látta „Elátkozott királyainak” alkotásakor. Pedig „csak” regényt írtak . . .

S végül egy utolsó megjegyzés. Beke Kata és Vekerdi László egyaránt megengedhetőnek tartja, hogy egy ilyen „para-historikus” alkotás belső ellentmondásokat tartalmazzon, mondván, azok „függetlenek a mű szellemétől”. Az még lehet az én hibám, hogy minden erőfeszitésem ellenére sem tudtam elég világosan megmagyarázni az olvasóknak: Nemeskürty István kérdéses munkája hamis adatok hibás logikai rendbe állításával készült, s így eredményei (a gondolkodás legelemibb szabályainak értelmében) csak is képtelenségek lehetnek. Azt azonban nem tudom elképzelni, hogyan lehetne *általában* független egy mű mondanivalója a szöveg állításairól? Mert ha Vekerdi esetében még nagyjából értem is, hogy szerinte az érdeklődés fölkeltsége megér akár súlyos tévedéseket, Beke Kata gondolkodását nem tudom követni. Ha nem fontos, hogy valaki egyik mondatával megcáfolja a másikat, ha rossz kiindulópontok jó végeredményt adhatnak, akkor nagyon furcsa világba jutunk. Ha egy mérnök hidat tervez, de munka közben a tetszetős forma kedvéért hibás statikai számításoknak hisz, bármily szép lesz is az építmény, a terhelési próba alatt össze fog omlani. Vajon a kritikusok ekkor is csak a csodálatos küllemről fognak lelkendezni? Félek, hogy ez esetben még az „És” sem a kísérlet érdekességét méltatná . . .

A történelem kutatását mindenképpen meg kell hagyni a történelem tudományának kezében. Ehhez az alapelvhez kell szabni a történelem iránti érdeklődés ébren-tartásának munkáját is. Abban kétségtelenül igaza van vitapartnereimnek, hogy iskolai oktatásunk e mindnyájunk számára kedves tantárgyban bizony messze elmarad attól a színvonaltól, amelyet látni sze-

retnénk. Azt, hogy ez miért van így, nem érzem mostani szóváltásunk témájának. Csak annyit jegyeznek meg: kollégáim közül többen próbáltak szót emelni a gyöngé tankönyvek, a kivesézett tananyag ellen – ez a kezdeményezés azonban, előttem ismeretlen okból, meghagyatott szakmai belügynek.

Bárhogyan is történt, nekünk abból az állapotból kell kiindulnunk, hogy az iskola által adott útbaigazítás nem képes kielégíteni a múlt megismerésének állandó és természetes igényét. Mérhetetlenül megnő tehát a tudománytól a közönségig vezető másik út, az ismeretterjesztés feladata és felelőssége.

E tevékenységben az első döntő tényező mindenképpen a szakma művelőinek részvétele volna. A gyakorlatban azonban ennek több súlyos akadálya van. Először is: kevesen vagyunk, talán csak a legújabb kor kutatói nem küszködnek állandó „létszámmhiánnyal” és „utánpótlási gondokkal”. Többnyire még annak sem marad ideje a legújabb eredmények népszerűsítésére, aki egyébként rendelkezne a kutatásban nélkülözhető jó íráskészséggel. Ezért tartom kifejezetten öröndetesnek, hogy az utóbbi néhány évben a bajok ellenére is sok szakember kapcsolódott be például a kitűnő „Képes Történelem” sorozat írói közé, s hogy megszülethetett a „Magyar História” és a „Sorsdöntő történelmi napok” szériája is.

Azt azonban aligha lehet elvárni, hogy a kutatók egészében átvegyék a népszerűsítés feladatait. Beke Kata az átlagolvasók nevében kifejtette: „Ha Nemeskürty történész módszerrel dolgozik, akkor elolvassa a tárgyára vonatkozó valamennyi forrást, feldolgozásait is, a feldolgozások kritikáját is. És ma sem írta volna meg még a Mohács könyvet sem, nem lévén rá ideje.” Nagyon kérem Beke Katát, és az olvasókat, adják meg számunkra is azt a türelmi időt, mondjuk a Mohács utáni esztendő monográfiájának elkészítéséhez, amit Nemeskürty István esetében természetesnek tartottak volna.

Az ismeretterjesztés terhének nagyobb része tehát mindenképpen nemszakemberek vállaira nehezedik. A történésznek viszont nemcsak joga, hanem kötelessége is ellenőrzést gyakorolni az ő tevékenységük fölött. Ennek legkézenfekvőbb formája a lektorálás, vagy, már megjelent művek esetében az észlelt hibák nyilvános helyreigazítása. Sajnos, mindkét tevékenység akadályokkal találkozott. A lektoráltatás a kiadók gondja, s mint már decemberi cikkemben is jeleztem, azok nem mindig élnek annak lehetőségeivel. Az utólagos bírálat útja sem sokkal könnyebb. Vekerdi László emlegeti, mint általam nem észlelt furcsaságot, hogy az „Ez történt Mohács után” első alapos kritikái milyen nagy késéssel jelentkeztek. Észrevettem én azt, s még az okát is tudom – csak éppen fölöslegesnek tartottam sok egyéb mérgelődőnivalóm mellett még azon is elmélkedni, vajon Perjés Géza vitaíratát miért egyedül az (akkori) „Látóhatár” vállalta, jó későn, közlésre?

De térjünk vissza az ismeretterjesztés kérdéseire. Mi lehet a feladata a nem történész író-embereknek, akik a történelemtől akarnak írni, annak tanításába akarnak besegíteni? Szakmai önzésnek hat, mégis le kell írnom: az ő munkájuk csakis és egyedül a tudományos eredmények közvetítése lehet. „A továbbgondolás” annyit emlegetett szabadsága meggyőződése szerint nem lépheti túl a szakmán belüli ellentétes vélemények közötti választás lehetőségét. (Ha valaki ennél többet akar, olyan felkészüléssel kell munkához látnia, ami végül kiemeli a „kivülállók” közül: megtanulván a mes-

terséget, immár valóban joga lesz a „továbbgondolásra”.) *Nincsen olyan tudománya a világnak, amelyet megfelelő hozzáértés nélkül lehetne művelni.*

A történeti témák által elbűvölt szépiróknak azért még nem kell letenni a tollat. Bármit megírhatnak, akármit elképzelhetnek – regényben, novellában, versben, drámában stb. Ekkor csak egyetlen dologra kell figyelniük: világosan meg kell határozniuk, amit írnak, az nem a történelem. Nemeskürty István legnagyobb hibája az én szememben, hogy nem volt hajlandó meghatározni írása műfaját (emlékezzünk első előszavára!), s ragaszkodott kitérő válaszaihoz, noha kérdéses művei utolsó kiadásaikor már bizonyosan tudta, amit leírt, nem állja meg a kritikát. Keresztúry Dezső, akit talán kicsit érdemtelenül ültettem a vádlottak padjára, szintén ott vétette el a lépést, hogy olvasóit bizonytalanságban hagyta, *csak drámát, vagy az élet produkálta valódi drámát látnak-e?*

A fikció és a lehetőségekhez képest leghűbben ábrázolt valóság egyértelmű szétválasztása szerintem minden írástudói tevékenység elsőrendű erkölcsi követelménye. Nem csak valamiféle elvont igazság-keresés jegyében – hanem mert a múlt fiktív vagy reális ábrázolásának kérdése a közösség (a mi esetünkben a magyar nép) történeti tudatának legfontosabb összetevője.

A múlt iránti érdeklődés oly sokat emlegetett kezdeteinél az átköltéseknek sokkal nagyobb súlya volt a valóság-hűségénél. A história, mint „ars”, elsősorban példatár volt, az egyes embercsoportok önbecsülését fenntartó, magatartás-normáit szabályozó hagyományok gyűjteménye. Ezt az eredendő funkciót váltotta föl a történelemkutatás, mint tudomány kialakulásával a múltnak, mint a jelen magyarázatának, a mostanhoz vezető útnak a bűvárása. Az ellentét a fikciókra épülő régi, közösségi gyökérszerű tudattal nyilvánvaló, s végső soron erre az ellentétre vezethető vissza – többek között – a mostani Mohács-vita nagyrésze is.

A tudomány természetesen nem vállalhatja a hagyományok fiktív elemeinek életbentartását – viszont a szépirodalom, azon belül is a történelmi regény, dráma, epika természeténél fogva alkalmas arra, hogy ezt az életbentartást kieszközölje. Azon nyilvánvalóan fölösleges vitatkozni, hogy a modern kor történeti tudatát, a régítől eltérően, elsősorban a realitásokra kellene fölépíteni. Ennek ellenére a fiktív elem, éppen a közösségi tudat alaptermészeténél fogva, valószínűleg mindig is része marad múlt-képünknek. A történelem tudománnyá válása azonban megköveteli, hogy a két összetevőt, a valóst és az irreálist mindig és mindenkor világosan szétválasszuk. S ha a régi típusú hagyomány-közvetítést egészében meghagyjuk a szépirodalom feladatkörében – pontosan ezt a nagyon is fontos szétválasztást ejtjük meg.

Nem lesz ebből fából vaskarika? A tudomány és az irodalom szétválík, de mindkettő beszél a múltról – a történeti tudatban mégis létezne tehát „kettős igazság”?

Azt azért mégsem. A hagyomány fiktív elemei tulajdonképpen sohasem a múltról szóltak, hanem a jelen követelményeit, normáit közvetítették a közösség számára. A történeti jellegű szépirodalom ugyanígy saját „üzeneteit” tolmácsoltatja a hajdani idők képmásával. Ha tehát a szétválasztás pontos, a kétféle funkció magától elkülönül, a „kettős igazság” aránya eltűnik.

Ezért tekintem erkölcsi kérdésnek a határvonalak precíz kijelölését.

Aki saját szerzői mondanivalójának megfogalmazásában a művészi áttételek mellett (vagy inkább azok helyett) direkt módon, egy meghamisított történelem „realitása” mögé rejtve akarja szavai hatását növelni, az nem csak félrevezeti közönségét, hanem újabb fölösleges ballaszttal terheli meg amúgy is „önérzeti zavarokkal” küszködő nemzeti önismeretünket. Nincs az a jó szándék, amelynek „kegyes hazugsága” megérné azt a kárt, amit a közönség tudatának formálódásában így okozunk.

•

Elméletileg tehát – a fentiek alapján bizonyos vagyok benne – elég világos a helyzet. Most már csak az volna hátra, hogy a gyakorlatban, azaz jelen esetben a mohácsi vitában tisztázzuk, mi az, ami az ismeretterjesztés tárgya lehet. S itt már nehezebb a dolgom. Az 1526-os események körül a szakmán belül is folyik vita, s ízléstelenség lenne, ha abban bíróként akarnék tetszelegni. Azt is fenntartom, hogy pontosan az ilyen polémiák kínálják a népszerűsítés számára az annyira igényelt választási szabadságot. Az az összegezés tehát, amit befejezésképpen fölvezetek, csak saját egyéni álláspontom. Igyekszem ugyan szétválasztani azt, amit vitán fölül állónak, s azt, amit még eldöntendőnek vélek – de mindez együtt nem lehet több, mint (ennyi hivatásos önértetet nézzenek el nekem) az egyik a „szakmai vélemények” közül.

Mondandómat az egyszerűség kedvéért pontokba szedtem:

1. A Mohácsot megelőző évszázadban Magyarország sorsának döntő alakítója lett és maradt a török birodalom. A szultánok államát saját társadalmi berendezkedése, s az ahhoz tökéletesen idomuló mohamedán ideológia állandó hódító háborúra ösztönözte, megadván egyben ahhoz a szükséges gazdasági és katonai erőt is. A valóban szakadatlan terjeszkedésnek azonban végül határt szabott a hadszínterek állandó távolabbra tolódása. Igazat adok Perjés Géának: a török Perzsiában és Magyarországon „akció-rádiusza” határaitra ért. Még abban is vele értek egyet, hogy a hadszervezésben mindig kiváló oszmán katonai vezetés tudatában is volt ennek.

Szakály Ferenc ellenvetései részben mégis jogosak. Minden jel arra mutat, hogy a török a fentiek ellenére igyekezett Magyarországon is végrehajtani a fokozatos bekebelezésnek a Balkánon oly jól bevált receptjét. Az ellentmondást azonban feloldhatónak látom. Úgy vélem, a szultáni udvar a háborúk kérdésében súlyos dilemma elé került. A birodalom szerkezete és a társadalom egészsége megkövetelte, a katonai lehetőségek lehetetlenné tették a további terjeszkedést. A páratlan erejű hadsereg tehetetlenségi nyomatóka a hódítás erőltetésére vezetett – de az ellentmondást nem lehetett föloldani, s az egy évszázad leforgása alatt meg is indította a török birodalom hanyatlását. (Perjés Géza legújabb álláspontján, amely szerint a porta már Mohács előtt fölismerte e dilemmát, lehet vitatkozni.)

2. Magyarország déli védővonala s a bácskai hadszíntér viszont még mindenképpen belül van a nevezetes hatósugáron. A magyar állammal szemben a török veszedelmes hódítóként lépett föl. A négymilliós, közepesen fejlett feudális magyar állam és a tízegynéhány milliós, despotikusan centralizált török nagyhatalom összeclappásának végeredménye csakis hazánk súlyos katonai veresége lehetett.

3. Az egyenlőtlen küzdelemben országunk külső segítséggel talán mégis

talpon maradhatott volna. Az Európában dúló állandó háborúk, az ekkorra végleg kikristályosodott francia–Habsburg ellentét azonban végképp lehetetlenné tették, hogy bárki is megsegítésünkre gondoljon. Ettől függetlenül még közvetlen nyugati szomszédaink sem tartották érdekükben állónak Magyarország esetleges támogatását.

4. Elkerülhetetlen háború nehezedett tehát hazánkra, s abban szükségszerűen vereséget kellett szenvednünk. Magyarország Jagelló-kori történetének visszasságai, s a sokat emlegetett szubjektív tényezők (rossz kormányzás, vezető egyéniségek hiánya, belviszályok) a folyamat lényegét nem, csak lepergésének gyorsaságát befolyásolhatták. Vizsgálandónak tartom azonban, hogy az állandó török háborúk gazdasági, politikai és morális terhe mennyire járult hozzá az államvezetés széttörléséhez. (Ezt a mozzanatot hiányolom például a leginkább Klaniczay Tibor gondolatmenetében is.) Végül pedig teljes mértékben fölülvizsgálatra szorul a korszak eseménytörténete, s a szereplők többnyire szomorúan felületes „személyleírása”. Saját kutatásaimból vett példával illusztrálnám, mire gondolok. Ecsedi Báthori Istvánról a következő, szinte valamennyi történelemkönyvnek ellentmondó megállapításokra kellett jutnom: nádorrá választására nem Szapolyai János vajda ellenében, hanem pontosan annak kezdeményezésére került sor; a részegességéről szóló állítást minden jel szerint egyetlen rosszindulatú követjelentés szülte; s végül a források tökéletes félreértése, hogy Mohácsról menekültében kirabolta volna a pécsi kanonokokat.

Azon a bizonytalan talajon tehát, amilyen Jagelló-kori történelmünk, ajánlatos elkerülnünk az olyan primitív általánosításokat, mint a Nemeskürty–Vekkerdi féle „úri banditizmus” képlet.

5. A töröktől 1526-ban elszenvedett súlyos vereség megnyitotta az utat Magyarország belsejébe. Ennek törvényszerű következménye volt, hogy az oszmánok közelkerülését érthetően nem kívánó nyugati szomszédaink – végső soron a Habsburg-birodalom keleti fele – ezúttal azonnal beavatkoztak. Magyarország területének ellenőrzéséért egyszerre két, hatalmas erőforrásokkal rendelkező külső hatalom is versengett. A magyar állam széthullása ezzel elkerülhetlenné vált.

A török hadvezetés azonban Buda elfoglalásával végképp belebonyolódott fent említett hatósugár-dilemmájába; a német beavatkozás pedig lehetetlenné tette, hogy a szultán konszolidálhassa uralmát a Dráva–Száva vidékén. Így elveszett annak lehetősége is, hogy itt építsen ki új hadműveleti bázist. Ugyanakkor a Habsburgok tevékenysége sem volt korlátlan. Az európai háborúban lekötött dinasztia (most és még majdnem 150 évig) elsősorban Ausztria és Csehország határainak biztosításáért harcolt hazánkban.

A kettős beavatkozás kettős megkötöttsége másfél évszázados hadiállapotot szült Magyarországon – megakadályozva bármelyik fél győzelmét. A Mohács utáni magyar politika alapkérdése tehát az volt, lehetséges-e alkalmazkodni ehhez a tragikus állapothoz, s átmenthető-e valami Magyarország önálló létezéséből? Elég ügyes-e vezető garnitúránk ahhoz, hogy fölhasználhassa az Európához kötő szálak megmaradását, s a „szulejmáni ajánlat” némileg túlzó elméletével jelképezett, de valóban létező török kényszerhelyzetet?

6. Mohács ily módon egy szükségszerűen katasztrófába torkolló út legfontosabb állomása, a pont, ahol az addig lassú folyamatok kitörnek medrűkből, s megállíthatatlan száguldással pár év alatt bevégeznek romboló mun-

kájukat. Kétségtelen, hogy a XVI. század második fele a magyar kultúra kivirágzásának és kiszélesedésének kora. Azt sem lehet vitatni, hogy a török kor kitermelt néhány valóban nagy formátumú államférfit, s rövid időre még virágozni is láthatta a kicsiny Erdélyt. Vekerdi Lászlónak e tényekre fölépített, a magyar fölemelkedésről szóló elméletét azonban több mint különösnek találom. Mintha e néhány virágzó bokor eltakarta volna szeme elől a török kor sorvadó erejét.

Vegyük csak sorba. E 150 év alatt Magyarország népessége alig gyarapodott, egyes vélemények szerint kifejezetten stagnált. Még ez is csak úgy volt lehetséges, hogy a délről és délkeletről érkező délszláv és román menekülők újra és újra feltöltötték a letarolt vilékeket. Európa többi államában ez idő alatt a lakosság átlag megkétszereződött. Abszolút számokban tehát az ország veszteségét nyugodtan tehetjük körülbelül 3 millió főre; a magyarságot tekintve pedig még többre, akár a magyar etnikum felére is. Hogy ez termelő eszközökben és kulturális javakban hasonló pusztulást jelentett, azt nyilván nem kell külön bizonygatnom.

De ne csak a mennyiségi veszteségeket tekintsük. A XVI–XVII. században fullad el a magyar mezővárosok fejlődése, s tűnik el ezzel a lehetőség, hogy a kelet-európai agrár-árutermelés nálunk nemesi helyett paraszti keretek között szerveződjön meg. A társadalmi fejlődés egészét tekintve ez mindenképpen negatív tünet.

Lett legyen bármilyen jól szervezett az erdélyi fejedelemség állama, s volt erősen anarchiára hajlamos, a múltban rekedt gondolkodású a magyar uralkodó osztály – a jövődő szempontjából mindenképpen annak a népnek maradt előnye, amely saját, egységes államalakulatát megőrizve várhatta be a polgári átalakulás kezdetét. Ekkor léphetett az „újkori nemzeti fejlődés útjára” – amitől bizony szegény, részekre hullott, önállóságát veszített hazánk a XVI. századtól egyre távolabb került.

Ami pedig a kulturális föllendülést illeti, nem értem, hogyan állíthatja arról irodalomhoz értő ember, hogy az „nem Mohács miatt, hanem ellenére” következett be. A kor minden fontosabb írott emlékéből szinte kiabál, hogy éppen a vereség érzése, a szenvedés-özön látványa volt az egyik fontos tényező, ami önvizsgálatra, a közös lelkiismeret ébredésére készítette a magyar értelmiséget, a református prédikátoroktól íróinkon át a tudós historikusokig.

Igaz lehet, hogy akkor még nem létezett a szó mai értelmében vett *magyar nemzet* – de ettől még a *magyar nép* (vagy *magyar etnikum*, kinek mi tetszik) olyan vérvesztést szenvedett el e 150 év alatt, olyan hátrányos helyzetbe került, aminek hatását bizonyos tekintetben soha többé ki nem heverhette. Semmi „tündöklően búsongó fennkölt romantika” nem kell ahhoz, hogy e korszak kezdetét utóbb a magyar nép egészét ért legnagyobb csapásként kezdjék értékelni. Hogy pedig ezt „nemzeti” katasztrófának nevezték, annak oka egyszerűen az, hogy abban az időben a nép, nemzet, etnikum stb. fogalmai között még nem létezett a mostani finom megkülönböztetés: a közösséget csak nemzetként tudták megjelölni.

Ennyi volna a véleményem – lehet vitatkozni róla.

*

MAGAM MENTSÉGE MOHÁCS UTÁN

„Ha a sors fekete kockákat csempészett életünk utaiba, csempésszük ki azokat s tegyük fehéreket a helyükbe, elhitetvén magunkkal, s rábeszélvén magunkra, hogy *ezt a sors tette és nem mi.*”

Jósika Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt. 1862. VII. 152.

Kétszeres évforduló ürügyén kényszerülök magamat menteni.

Egyik országos: az 1526-os mohácsi csatavesztése.

Másik személyes: tíz esztendeje immár, hogy viharok tépázta könyvecském, az *Ez történt Mohács után* megjelent.

Ez a munkám a sors ritka kegyeként nem merült feledésbe; a történelem tudományának képesített mesterei lankadatlan buzgalommal támadják, az ilyen képesítéssel nem rendelkező jámbor olvasók viszont gyanútlanul olvassák, nem is sejtve, hogy ezzel önelküket mérgezik.

Bár hitem szerint az írónak műveivel kell a nekszegezett kérdésekre felelnie, s nem feladata a bírálatra önvédelmi ellenbírálattal válaszolni, a Jelenkor most mégis oly lelkiismeret-zaklaton serkent megnyilatkozásra, hogy érzem: valóban mintha már becsületügyi kérdéssé dagadna tartózkodásom; ezért nehogy az legyen a látszat, mintha rettegnék a párbajtól, s nehogy e vélt rettegéssel kirekesszem magamat abból a kaszinóból, amely kizárólagosan elhivatottnak érzi magát fontos kérdések megtárgyalására; továbbá, mert utóbb még a munkáimat kedvelő olvasók is elhiszik, hogy részben tudatlanságommal és feldolgozott anyagban való nem kellő jártassággal, részben pedig ferde nézeteimmel becsaptam őket, s így bánatukban visszazökkennek abba a balhitbe, mintha a mohácsi vészt a sors vagy a gondviselés mérte volna ránk, s mi magunk, illetve eleink ártatlan szenvedői vagyunk a vakvégzetnek: elmondom a magamét.

Tehát lássuk: *mit vétettem én?*

Ez történt Mohács után című könyvemben előadván a csatavesztést követő tizenöt esztendő eseménytörténetét, arra a következtetésre jutottam, hogy az ország igazi tragédiája nem is annyira maga a csatavesztés, mint inkább az ezt követő széthúzás, belháború, önpusztító államvezetés volt. Leírtam azt az amennyire izgalmas, annyira tragikomikus folyamatot, melynek során az 1526-ban még kivonult török hatalom 1541-re beült Buda várába.

Bíráloim kétféle kifogással éltek:

a) tárgyi tévedéseket olvastak fejemre;

b) vitatták szerintük elfogadhatatlan koncepciómat.

Bevallom, a tárgyi tévedésekben való elmarasztalás esett legrosszabbul, mégpedig azért, mert az ilyen vád keltheti a beavatatlan olvasóban azt a gyanút, hogy az író őt félrevezette, illetve tudatlan lévén, kontárként működött. Ráadásul mély meggyőződése, hogy a tényként megismert igazságot megmásítani, elferdíteni nem szabad; amiképpen a kétszer kettő négy, és egyetlen, mégoly zseniális költő se írhatná le, hogy hat; amiképpen tény, hogy a mohácsi csata 1526-ban történt és még a legnagyobb regényíró se állíthatná,

hogy mondjuk 1534-ben; amiképpen a Napról senki sem írhatná ma már, hogy kering a Föld körül: ugyanúgy nekem és minden tollforgatónak kötelessége, hogy a cáfolthatatlan tényként megismert történelmi igazsághoz ragaszkodjék, tehát hogy adatközlésében megbízható legyen. Én magam erre kínos gonddal törekedem is és mondhatom, nagy fáradságomba kerül ez a gondosság, mert *eseménytörténetírásunk* oly csapnivalón elhanyagolt, anynyira szinte nem is létezik, hogy ember legyen a talpán, aki valamilyen régi eseménysort szoros időrendi összefüggésében, hat-hét szakkönyv egybevetése után kisilabizál! Én tisztelem a történetírás tudományát, méghozzá áhitatosan, hiszen ezért merészkedek e tárgykörben megszólalni; csak hogy bűnös fejem úgy van ezzel, mint a régi luteránusok az imádsággal: ők jobb szerették a maguk fejével értelmezni a Bibliát és közvetlenül társalkodni a Teremtővel, míg viszont a római felekezet hívei ezt csak felkent s erre képesített papok irányításával teheték.

No de visszakanyarodva a tényekhez: három bírálóm volt a tíz esztendő folyamán kiméretlenül elmarasztaló – (a dicsérő cikkekre pedig, higgyék el, ilyenek is akadtak, illedelemből nem hivatkozom) – *Perjés Géza* (Látóhatár, 1967. 7–8. sz.); *Szakály Ferenc*, aki megtisztelt azzal, hogy a nyomaték kedvéért kétszer is megbírált (Századok, 1968. 1–2. sz. és Valóság, 1969. 5. sz.), valamint *Barta Gábor* (Valóság, 1975. 12. sz.), aki *Ez történt Mohács után* című könyvemet két másik dolgozatommal együtt bírálta.

A tárgyi tévedésekkel kapcsolatos elmarasztalásaikban az a meghökentő, hogy miközben sommásan általánosítanak, ehhez képest kevés valódi *adatbeli* tévedést olvasnak fejemre.

Perjés, már ami a szorosan vett adatokat, tehát nem koncepciómat illeti, a Kőszeg-fejezetet vitatja, s azzal bizonyítja, hogy tévedek, amikor Kőszegről azt állítom, hogy 1532-ben nem tartozott Magyarországhoz, hogy: „*a várost végül is, 1647-ben, a magyar rendek folytonos sürgetésére visszacsatolták Magyarországhoz*”. De az ég szerelmére, ha a rendek folytonos sürgetésére 1647-ben *visszacsatolták, akkor ezek szerint előzőleg el volt csatolva!*

Fráter György elleni „gyűlöletemet” azzal véli indokolni, hogy ő 1540-ben száműzte hősömnek, Bornemisza Péternek (Bornemisza azért „hősöm”, mert 1959-ben monográfiát írtam róla) atyját. Szomorú példája ez annak, mennyire nem ismerjük a szomszéd tudományokat; ha ismernénk, tudnánk, hogy Bornemisza Tamás, akit György Barát száműzetett, nem volt Bornemisza Péter atyja, talán még rokona sem, lásd erről Schulek Tibor könyvét és a saját munkámat. Egyébiránt, hogy mennyire nem „gyűlölöm” György Barátot, hanem: *ábrázolom*, arra az *Elfelejtett évtized* című könyvem és a *György Barát* című, általam írott tévéfilm is bizonyíték.

Több *tárgyi* tévedésre való utalást nagyítóval se találok ebben a kilenc évvel ezelőtt írott terjedelmes és indulatos tanulmányban, a tudós szerző mégis azt a súlyos következtetést vonja le, hogy koncepcióm mögött a *műveltség hiánya* rejtőzik (696. lap).

Szakály Ferenc említett kritikáiban a következő adatbeli tévedéseket rója föl nekem:

„saját *hiányos ismeretanyagom* kivetülésének” tartja a Kőszeg 1532-es török ostromáról kifejtett véleményemet, miközben 10 sorral korábban azt írja, hogy Nemeskürty Sinkovics professzor „*cikkének elolvasása után is fenntartja . . . elmarasztaló véleményét*”. Ha én valamely cikk *elolvasása után* is fenntartom véleményemet, akkor nem az ismeretanyagom *hiányos* e téren,

hiszen feldolgoztam az „ismeretanyagot”, hanem a *véleményem* más. Mind-egy; a jámbor olvasó mégiscsak arról értesül, hogy „*ismeretanyagom hiányos*”.

Kifogásolja Szakály a mai tudásunkkal jogos fenntartásokkal kezelendő harci létszámadataimat, azt, hogy ezeket egykorú forrásokból kritikátlanul átveszem s egyáltalán, hogy gyakran feltétel nélkül fogadok el bizonyos forrásokat, mely jelenség „a forráskritika szinte teljes hiányát” mutatja. (Századok 262., Valóság 43.) Erre az a válaszom, hogy könyvemben igyekeztem észrevehetően megkülönböztetni saját mai véleményemet az egykorú átlagember véleményének közvetítésétől. Egyfelől talán azért is fogalmazódott saját véleményem néha kihívón hetykévé (amin egyébként állandóan csiszoltam, változtattam, de ezt senki sem vette észre, mert kritikásaim nem vesződtek az újabb kiadások figyelmes újraolvasásával, amire még visszatérek!), másfelől viszont az a fölfogásom, hogy az egykorú ember utólag hamisnak bizonyult értesülése is a korra jellemző történelmi adat, melyet figyelembe kell vennünk! Így kezelem én Szerémit, Oláh Miklós Hungáriáját – (lásd Szakály kifogását Simánd helységről, Valóság 43. lap; Szakály nem hajlandó észrevenni, hogy én itt Oláh-t közvetítem, nem „önmagamat”) – vagy a kortársak által ránk hagyományozott, túlzó létszámadatokat seregekről, halottakról, amiben az az érdekes, hogy a nyilván tévedő vagy túlzó kortársak, általunk ma joggal mellékesnek ítélt csaták véres veszteségét nagyobbban érezték a mohácsiénál!

Egyenest kimondom, hogy a saját koruk eseményeinek megítélésében tévedő kortársak véleményének utólagos tudósi félrepöckölését, lebecsülését tudománytalan nyegleségnek tartom.

Szakály egyetlen találó adatbeli kifogása, hogy György Barát halálát az első kiadásban egy sajtóhiba 1551 helyett 53-ra teszi; hogy ez mennyire csak sajtóhiba, mutatja *Elfelejtett évtized* című könyvemnek György Barát haláláról írott fejezete. De már az, hogy György Barát temetetlen holttestének milyen borzalmas sorsa lett, nem „Nemeskürty fantáziájának” terméke (Századok 262. lap), mint Szakály lekicsinylőleg állítja, hanem például Bornemisza Péter fantáziájának gyümölcse: „*Fráter György kincstartó, mint egy király lévén, házába általlótték, orrát-fülét elmetélvén az utcára vettetett*” (1584-es Prédikációskönyv 396. lap;) – vagy Heltai Gáspáré: „*Mint vesze az álnok kincstartó barát! Mint porba lószar!*” (Száz fabula, 67. mese, 1566.) – és így tovább. Ismét csak azt mondhatom, baj az, ha nem néz valaki a saját szakmáján túl, például az egykorú magyar irodalomra.

A legtöbb ténybeli tévedésben Barta Gábor marasztal el.

Mindjárt cikke elején arról tájékoztatja az olvasót, hogy kollégái – Perjés, Szakály és Sinkovics – kimutatták tárgyi tévedéseimet (Oláh Miklós Simándról; Kőszeg; Fráter György stb.). Nem tanultam a kritikákból, szövegemen nem javítottam. Például „Fráter György megmarad törtetőnek és hazaárulónak.” (95. lap.) Ezt az a Barta állítja, aki már trilógiámról írja kritikáját, benne az *Elfelejtett évtized*-del, s ebben György Barátról írott fejeze-
teimmel... Az a Barta állítja, aki olvasta ezeket a soraimat:

„1971 nyarán befejezett és először 1972-ben megjelent Dózsa-krónikám után több, új megfigyeléseket tartalmazó tanulmány jelent meg a Dózsa-kérdésről. Ezek eddigi ismereteinket módosítják; ahol tehát adataikat, megállapításaikat kétségtelennek tekinthettem, ott a magam szövegén is módosítottam.” (*Önfia vágta sebéit*, 1975. 677. lap.)

És ezután következik az újabb könyvek ajánlása az olvasónak, így Barta Dózsa könyvét is ajánlom, írván, hogy:

„Minderre azért hívom fel a figyelmet, mert elengedhetetlenül fontosnak érzem, hogy az olvasót a könyveimben tárgyalt eseményekre vonatkozó legújabb tudományos eredményekről tájékoztassam. Felhívom tehát a figyelmet Barta Gábor–Fekete Nagy Antal említett könyvére, és minden ezután megjelenendő, e tárgyba vágó munkára. Kérem az olvasót: lapozgasson minden, e korszakra vonatkozó újabb publikációt.” (idézett művem 677–678.)

Ezen kívül egész sor helyen módosítottam, javítottam könyvem adatbeliségén. Ez kimutatható tény.

O'yannyira letagadhatatlanul kimutatható, hogy Barta is idézi, de gúnyosan, elmarasztalólag, ez általam most idemásolt soraim egy részletét (96. lap); ő ugyanis elégedetlen a tőle átvett (általam hitelesnek tartott) adatok számával...

A most szóban forgó *Ez történt Mohács után* című könyvem vélt adatbeli tévedéseit főleg a 99–102. lapokon sorolja fel Barta. Szerintem ezek sem adatbeli tévedések – (kivéve, hogy az országgyűlésre nem október 9-én, mint írom, hanem talán október 19-én küldték szét a meghívókat) –, hanem vitatott koncepcióm elleni kifogások; de ám ítélje meg az olvasó, lehet, hogy elfogult vagyok önmagammal szemben.

Egyszóval tehát műveltségi hiányaim, olvasatlanságom, tudatlanságom *tárgyi adatokat tekintve* mégsem oly egyértelmű, amint azt bírálóim a szememre vetik.

De hogyan kerül mindez ide, a mohácsi csatának és következményeinek elvi vitájához rendelt hozzászólásba? Úgy, hogy e tiszteletreméltó folyóiratban, melynek felkérésére most e sorokat rovom, Barta Gábor változatlan kerekdedséggel tagad ki nemhogy a történelemtől, de még a logikusan gondolkodó emberek közösségéből is:

„Nemeskürty István kérdéses munkája hamis adatok hibás logikai rendbe állításával készült, s így eredményei (a gondolkodás legelemibb szabályainak értelmében) csakis képtelenségek lehetnek.”

Ezért aztán, e bírálatok hatására még a mondandómmal rokonszenvező, a könyveimet szívesen olvasó beavatatlanok is hihetik: vitatható koncepciómon túl és azon a bosszankodáson túl, hogy olyasmibe ártottam magam, amibe csak a felkenteknek van joguk beleszólni, még azért is támadnak „a történészek”, akik csak értik a dolgukat, hiszen ez a szakmájuk, mert könyvem teli van tévedésekkel, be nem bizonyítható, hamis adatom tömegével. Lásd például Beke Kata cikkét a *Valóság* 1976. 3. számában, aki lelkesítően rokonszenvesen fogta pártomat, de mintha elfogadná Barta bírálatának azt a részét, hogy bizony nem vagyok egészen szakszerűen hiteles; vagy lásd Verkerdi László vitaindító cikkét e folyóiratban.

Bármely indítékból fakad is, lehangel a vállveregető elismerés, hogy hát annyi azért tagadhatatlanul tény, hogy én voltam az első, meg hogy sikeremmel rákényszerítettem a tudósokat, hogy végre szakszerűen megírják az igazándi igazat, satöbbi...

Kérem, én nem akarok sehol se első lenni. Nem olimpiai játékokra iratkoztam be, ahol érdem egy tizedmásodperccel jobb időt futni a másik pályatársnál; én mondani akartam és akarok valamit arról, hogy nézzünk szembe múltbeli önmagunkkal, hogy az ég szerelmére, beszéljünk végre a mai ember hangján a tegnapiunkról; azt szeretném, hogy minden embernek, hogy egy

nyolc általánost kinkeservvel elvégzett anyagmozgatónak is tudomása és véleménye legyen a magyar történelemről, hogy az ne vizsgákon és kimittudokon felmondott lecke legyen, hanem élménye legyen, hogy ne higgyük el azt, hogy a történelem, azért mert megismételhetetlenül úgy történt, ahogyan történt, ne történhetett volna másképp is, hogy ne higgyük el azt, hogy nincs anyagivá válható ereje az erkölcsi döntéseknek; azt szeretném elérni, hogy ha valakinek nem tetszik egy író könyve, akkor ne vádolja a ki tudja miért ellenfelének tekintett szerzőt a nemzeti önismeret károsításával.

Mert különben persze hogy vannak adatbeli tévedéseim, ha aprók is, amelyeket bírálóim észre se vettek, de amelyeket én sorra kijavítottam,* de még így is maradt bizonyára jó pár hiba, de mit tegyen az ember, ha nincsen értelmes és részletes eseménytörténetünk, ha nincs egy kézikönyv, amiben például mint irodalomtudós megnézhetném, hogy hol tanult az 1550-es évek elején Balassi András, mert akkor azt is tudnám, hol tanult Bornemisza Péter; ha kioktatólag rámolvassák, mi mindent nem tudok még azokról az 1526–1552. közötti évekről, amelyekről részletes, elemző monográfiát még soha, még egyáltalán nem jelent meg...

De ha így van, akkor: mit vétettem én?

Sejtem.

Azzal a bizonyos koncepciómmal van baj. Hogy kétségbe vonom: nem a mohácsi vész döntötte el sorsunkat, hanem az csupán egy fontos és kihagyhatatlan láncszeme egy folyamatnak, mely folyamat 1552-ben fejeződött be (ha ugyan a történelem folyamata egyáltalán befejeződik valamikor); mely folyamatért nagymértékben felelős az akkori országvezető réteg; szóval, hogy *szerintem nem szükségszerűen kellett annak történnie, ami történt...*

Itt van a bökkenő.

Hadd tegyek először két általános, elvi megjegyzést. Megfigyelésem szerint a magyar történeti szakirodalom művelőinek egy része hajlamos a determinizmusra; arra, hogy mivel minden esemény csak egyféleképpen történt, mégpedig úgy, ahogyan, következőképp szerintük és számukra annak lehetősége is kizárt, hogy az a bizonyos esemény (mindaddig, amíg be nem következett) másképpen is történhetett volna. Pedig hogy mégis úgy történt, ahogyan, az nem azt jelenti, hogy „eleve el volt rendelve”, hogy így és ne másképpen történjék, hanem hogy a termelési viszonyok, a társadalmi körülmények, a politikai helyzet és még sok más tényező együttes hatására valakik így vagy úgy cselekedtek, s e cselekedetük folyománya annak, hogy vagy helyesen ítélték meg az említett körülményeket, vagy helytelenül.

Azért, mert Bárdossy László m. kir. miniszterelnök 1941 júniusában – (tegyük fel: hazája iránti felelősségének tudatában) – a körülmények mérlegelése alapján úgy döntött, hogy a magyar uralkodó osztály által hozott, érvényes törvény megkerülésével, nem fogja a parlament engedélyét kérni a határokon túli hadviseléshez (ilyesmihez ugyanis az 1920-as törvények szerint még a kormányzónak sem volt joga az országgyűlés felhatalmazása nélkül), hanem cselhez folyamodva, egy megrendezett légitámadásra hivatkoz-

* Ez *történt Mohács után* című könyvem szövegén az első kiadáshoz képest a másodikban a következő lapokon változtattam: (az 1968-as 2. kiadás lapszámai): 22, 23, 24, 28, 153, 217, 245, 247, 192, 193, 196. lapok. E javított második kiadáshoz képest az 1975-ös harmadik kiadásban az alábbi, újabb változtatásokat eszközöltem (szintén a 2. kiadás lapszámai): 7, 14, 17, 21, 38, 42, 44, 46, 58, 59, 70, 74, 94, 103, 108, 121, 130, 140, 169, 181, 201, 208, 211, 234, 240, 289, 301, 306. lapok. Ezek hol adatbeli, hol stilisztikai változtatások; aprók ugyan, de „odafigyelésemet” feltétlenül bizonyítják.

va, napirend előtti bejelentéssel fogja a Szovjetunió elleni háborút elindítani; azért, mert a m. kir. miniszterelnök e célja érdekében még a moszkvai magyar követ ama jelentését is elsikkasztotta, mely jelentésben a követ a szovjet kormány tárgyalókészségét közölte: azért még egyáltalán nem mondhatjuk, hogy Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadbalépése elkerülhetetlen és szükségszerű volt, hogy az, még akkor is, ha már megtörtént, ne történhetett volna másképp...

Az ilyen, innen, a mából végérvényesként érzékelt döntések fölötti elmélkedést fontosnak és hazánk erkölcsé érdekében elhagyhatatlan feladatnak érzem, s ez az elmélkedés nem csak szakírók kötelessége, hanem minden állampolgáré.

Ezért mérlegelem tűnődve, méltatlankodva, örvendő, bosszankodva János király, György Barát, Habsburg Ferdinánd, Gritti, vagy az egész akkori magyar politikai vezetés tetteit és lépéseit.

Ismét csak idézni tudom Lukács Györgyöt, mint már *Önfia vágta sebé*t című kötetem előszavában is tettem; ezúttal a Kritika idei augusztusi számában közzétett szavaival érvelek: „...az emberi gondolkodás az ésszerűséggel, a törvényszerűséggel kapcsolatban a racionalitás ontológiai uralmát tételezi fel, miközben valójában – ha szabad ilyen kifejezéssel élnem – a valóságban kizárólag *ha-akkor-szükségszerűségek* léteznek. A korlátlanul abszolút szükségyszerűség a professzorok agyszüleménye...”

A másik elvi megjegyzésem, hogy az oklevelek iránti minden feltétlenül kötelező tisztelet mellett sem szabad felednünk, hogy a régiek élete, tettei, világa nem rekonstruálható csak és kizárólag okleveles bizonyítékok alapján. Már az elhunyt Fekete Nagy Antal évtizedeken át hangyaszorgalommal összegyűjtött adatait magától értetődő természetességgel birtokba vevő Barta Gábornak Dózsa-könyvében is feltűnt nekem, hogy milyen érdekes és veszélyes következményei vannak ama hittudományi buzgalomnak, mely buzgalom csak és kizárólag azt hiszi igaznak lenni, amiről írott emlék maradt. Hiszen akkor jószerint kis híján Dózsa György léte is kétségbevonható...

Saját magunk elröppelő életének példáján tudjuk, hogy adatszerűen rögzíthető életeseményeinknél mennyivel meghatározóbban hatottak ránk hangulatok, időjárási változások, orvos által sem regisztrált betegségek, csalódások, örömek, bánatok... Nehezen kívánható, hogy a történelem tudósai mindezt figyelembe vegyék – (bár a legnagyobbak, például Michelet, megtették!), – írónak viszont egyenest kötelességük, hogy ilyen „*bagatellekkel*” is foglalkozzanak. Mert attól, hogy azt a történelmi kézikönyvek nem regisztrálják, még igenis mindenki életében létezhet egy szakadt villamosjegy, egy tépett zsebkendő, egy hirtelen megdördülő égből alázuduló zivatar, egy átverzett kötés, egy közönyös ismeretlenlől kapott könyéktaszítás, melyre hónapok múltán is emlékezünk és mely talán gondolkodásunkat is megváltoztatni segít. Bizonyos, hogy például János király életében is voltak ilyen oklevelesen nem rögzített mozzanatok.

Magyarán: a történelemről író embernek bizony szüksége van az intuícióra is. Még az sem árt, ha fantáziája van. Akinek pedig nincsen, az ezer éven át is hiába próbálja ezt a fogyatékoságát betűragással és másoknak az értelmesen gondolkodó emberek gyülekezetéből való kiparancsolásával pótolni.

És most ezek előrebecsátása után térjünk a lényegre.

Hogy mi és miért történt Mohácsnál: még mindig nem tudjuk pontosan.

Perjés Géza és Szakály Ferenc sem tud megegyezni bizonyos alapkérdésekben, például abban, hogy miért vezetett a szultán hadjáratot Magyarország ellen 1526 nyarán?

Szakály szerint azért, hogy az országot birtokba vegye, ami szerinte meg is történt, még akkor is, ha a török hadsereg nem szállta meg mindjárt a meghódított területet.

Perjés szerint azért, hogy kétségtelen katonai erőfölényének bizonyításával a magyar államvezetést egyfajta „aktív semlegesség” álláspontjára kényszerítve, jóindulatú vagy közönyös közép-európai szomszédság biztosításával törődhessen a Magyarország birtoklásánál jóval nagyobb haszonnal kecsegtető földközi-tengeri és ázsiai ambícióival.

Bár megvallom, hogy én a Perjés nézetével rokonszenvezek, korántsem tekintem az ügyet bizonyítottnak.

Bizonyítottnak tekintem viszont, hogy Perjés Géza és Szakály Ferenc megállapításaimat, nézeteimet többször magukévá tették; ezt már azonban valóban nem nekem illik kimutatnom. Talán majd egyszer, egy higgadt szakíró elvégzi ezt a munkát. Mint ahogyan Perjés és Szakály tudományos munkássága, amit nagyra becsülök, jómagamat is mondandóm újragondolására készítet.

Viszont remélni merem, hogy a magyar tudományos közvélemény átlátja majd: milyen kártékony és veszedelmes dolog, ha valaki, mint például Barta Gábor, a saját egyéni álláspontját az egyetlen helyes álláspontnak vélvén, önmagát magával *A tudománnyal azonosítja*. Ilyen helyzetekben ismétlődhet meg Calvin és Servetus máglyahalállal végződő tragikus konfliktusa, melyről mai irodalmunk örök dicsőségére éppen nemrégiben írt talán „tudománytalan”, ámde igaz és remekbesikerült drámát Sütő András.

Én most magáról a mohácsi csatáról, annak lefolyásáról és körülményeiről nem is kívánom szaporítani a szót. Csak ismételten rögzíteni kívánom, hogy erről sok mindent nem tudunk. Sőt: kevesebbet tudunk, mint illenék. Olyannyira, hogy Szakály Ferenc „*A mohácsi csata*” című, a csata *előzményeiről* kiváló felkészültséggel tájékoztató tanulmányában magáról a címben ígért katonai küzdelemlről mindössze hat lapon szól, beismerve, hogy az ütközetet eldöntő eseményekkel kapcsolatban „az adatok... áttekinthetetlenek, és szinte teljesen ismeretlen marad a második harcrend támadásának sorsa is” (34. lap); valamint, hogy „hajlamosak vagyunk arra, hogy nagyszabású csatát” keressünk a múltban Mohácsra vonatkozólag, holott „a mohácsi csata nem volt az”. (31. lap.)

Megelégszem tehát azzal, hogy ezt a tényt rögzítve azt kérdezzem: mi lehet az oka annak, hogy négyszáz év óta annyira nem érdekelték senkit ennek a csatának a részletei? Ezt sem ártana kibogozni.

Beszéljünk inkább a csata következményeiről, s itt is azokról a vitatott mozzanatokról, melyek miatt én *in effigie* immár tizedik éve a magyar történettudomány pellengérére kötözve kapkodom fejemet a felém zúdított záptojások elől.

„Kettős” királyválasztás. Ferdinánd és János; felelősségük, szerepük. Magyar uralkodó osztály és bűnei. Kőszeg-legenda.

Már a közhellyé szürkült kifejezés: „kettős” királyválasztás árulkodó. A „kettős” ugyanis azt szuggerálja, hogy *egyszerre* választottak két királyt; holott a nemesség Jánost választotta az ország törvényes királyává, és csak hónapokkal e tény után, tehát miután egy megkoronázott uralkodó már

„adott” volt, kiáltotta ki mintegy ellenkirályul Habsburg Ferdinándot néhány dunántúli főnemes. Így tehát közvéleményünknek I. Jánost kell a jogfolytonosság alapján „A” magyar királynak tekinteni, függetlenül attól, hogy kormányzásáról mi a véleményünk, hogy „jó” király volt-e, vagy „rossz” király; Ferdinándról pedig tudomásul kell vennünk, hogy egy jelentéktelen kisebbség által kikiáltott *ellenkirály*, akinek trónra való jogosságát – függetlenül természetesen Ferdinándnak a trón megszerzésére irányuló ügyeskedéseitől, erőszakos katonai akcióitól, azok átmeneti sikerétől vagy balsikerétől – *csak 1538-tól, a váradi békétől kezdve ismerhetjük el törvényesnek.* (A váradi béke intézkedése szerint I. János halála után Ferdinánd öröklí a trónt.) A váradi békét viszont I. János sürgette, és kötötte, az az I. János, akit még ma is „vajdaként”, „Zápolya”-ként emleget a történetírás. Tagadható-e, hogy ez a látszólag pusztán formai kérdés milyen döbbenetesen mutatja a múlt századi magyar történettudomány Habsburg-orientációját és ennek máig tartó hatását?

I. János uralkodásáról, uralkodói koncepciójáról a mai napig nem született megfelelő elemzés, pedig ez az ember történelmünk egyik kulcsszereplője. Ezt a hiányt csak részben magyarázza az a kétségkívül zavaró mozzanat, hogy János király azonos azzal az erdélyi vajdával, aki 1514-ben a Dózsa-felkelést vérbefojtotta. Ha volnának is I. János uralkodásának értékelendő mozzanatai, szabad-e azokat méltatni, hiszen Dózsa György gyilkosáról van szó? Nem tagadom, munkám írása közben nekem is nehezemre esett előítéletemet leküzdeni; de fokozatosan megértettem: éppen a marxista történelemszemlélet tanít arra, hogy az embert ne tekintsük statikus, változatlan valaminek, hanem a kor és a körülmények szabta jelenségnek, mely tehát változó. *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*, ahogyan már első gimnáziumban tanultuk a jóval Marx Károly előtt élt régiektől.

Nos, kétségtelen, hogy I. János is *változott*. Tudatosan és megfontoltan, bár nem teljes sikerrel igyekezett országának függetlenségét a törökkel ápoló jóviszony fejében megőrizni. Pontosan arra törekedett, amit kedvezőbb feltételek között egy tehetségesebb uralkodónak, például Bethlen Gábornak sikerült elérnie. Ki merné mégis Bethlen Gábort lequislingezni, török kollaboránsnak nevezni, pedig adót fizető okos hűbérese volt a török szultánnak; ezen az áron megőrizte fejedelemsége belső függetlenségét.

János egyik tanácsadója, György Barát későn ismerte fel saját szerepének egy egész ország sorsára kiható jelentőségét. Eleinte csak a saját hasznát kereső, tehetséges reneszánsz politikus volt. Amint azonban – legkésőbb 1541 őszén, Buda török kézre jutása után – felismerte helyzetét és áttekinthette a kezére jutott maradvány ország sorsát: minden tehetségével arra törekedett, hogy azt megmentse. Életének utolsó esztendeiben minden tiszteletünkre méltóan, imponáló tudással és hozzáértéssel kormányozta a János király által rábízott országrészt.

György Barátnak azért kellett orgyilkosok kezétől meghalnia, mert egyrészt arra számított, hogy Ferdinánd és kormánya éppoly okos mint ő, másrészt mert elhitte, hogy Ferdinándnak legfőbb és egyetlen, egyébként ésszerűnek látszó célja a teljes, integer Magyarország megszerzése és a benne való uralkodás. Ferdinánd azonban, bár eleinte valószínűleg komolyan igyekezett az egész Magyarország tényleges királyává válni, csupán zseniális bátyjának, V. Károly német-római császárnak volt és maradt az árnyéka, célkitűzéseinek a tervekbe be sem igen avatott végrehajtója.

V. Károly számára viszont Magyarország egyéb ambícióihoz képest elhanyagolható tényező volt, legföljebb afféle ütközőállamnak, felvonulási területnek, széles védelmi gyeplőnek jó, de érte áldozatokat hozni szerinte fölösleges és haszontalan lett volna. Bizonyíték erre a törököt üldöző birodalmi hadaknak megtorpanása a nyugati magyar határon; az elűgyetlenkedett, tessék-lássék horvát-szlavóniai hadjárat; az 1541 utáni budai ostrom; végül pedig György Barát meggyilkoltatása. Ferdinándot tehát V. Károly visszavonulásáig úgy kell tekintenünk, mint egy császári bátyjának kiszolgáltatott, önállótlan helytartót, aki az Amerikától Prágáig terjedő hatalmas birodalom keleti csücskének zavaros ügyeit volt hivatott intézni korlátozott hatáskörrel.

E két személyiség – Ferdinánd és János – körében mozgott, tervezett, élt, hatott a magyar uralkodó osztály.

Most is csak keserű szemrehányásokkal tudom ezt a vezetőréteget illetni.

A könyvemmel kapcsolatos tudományos visszhang számomra legnagyobb meglepetése, hogy fejcsóválva megróttak azért, mert a Mohács körüli és utáni magyar uralkodó osztályról alaposan megmondottam a véleményemet. Olyasféle, objektívnek tűnő érveket hoztak fel ellenem, hogy csak gyermeki naivitással várhatnánk el egy akármikori uralkodó osztálytól fennkölt gondolkodást, erkölcsösséget, érdekeinek kikapcsolását; hogy a francia, német, olasz, angol főnemesség sem volt jobb, mint a magyar, lám róluk is milyen rosszakat írt Machiavelli, Shakespeare, etcetera... Amire én azt felelem, hogy igen, de a francia, német, angol, olasz satöbbi uralkodó osztályok, bármily kevéssé illik is ténykedésük hit- és erkölcstankönyvekbe, mégsem játszották hazájukat ellenséges kézre, sőt ellenkezőleg, miközben vérfertőztek és dözsöltek és harácsoltak és orgyilkoltak és kölcsönösen följelentették egymást az udvarnál, úgy, hogy Shakespeare nem győzte összeírni rémtetteiket királydrámái számára – hazájuk sorsa, *közreműködésükkel*, egyre jobbra fordult és Angliából meg Franciaországból meg Németországból nagyhatalom lett, ugyanakkor, amikor viszont szegény hazánk ebek harmincadjára került.

Hát persze, vethetné közbe most valamelyik kritikusom, mert őket nem fenyegette a török! Nekik nem volt mohácsi vészük, tehát nem volt hivatkozási alapjuk, mohácsi vész hiányában muszáj volt nekik hazájuk sorsát fölrendíteni.

Tudom és elismerem, hogy a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődés, a termelőerők és a termelési viszonyok alakulása, a katonailag erős, hódítókedvű török nagyhatalom fenyegető szomszédsága megnehezítette helyes döntések hozatalát. Meghökkenőnek tartom azonban, hogy azért, mert a dolgok végül is úgy alakultak, ahogyan, tehát mert *a mohácsi csata után jó huszonöt évvel* (!) a mohácsi győztes birtokba vette Magyarország területének egyharmadát és mert ezt a területet csaknem másfél századon át meg is tartotta: a mai történettudomány minden energiáját annak bizonyítására fordítja, hogy mindez szükségszerűen történt így, hogy a török győzelme elvileg már a csata előtt biztos volt, s egy mégoly hazaszerető, mégoly szervezett, mégoly egységes, mégoly harcra kész sereget kiállító uralkodó osztály is csak veszíthetett volna a korszerűbb, fegyelmezettebb, gazdagabb, erősebb, erőszakosabb török birodalom támadása esetén. Ha ebben már a kortársak is biztosak voltak: miért nem kezdtek tárgyalásokat, miért nem alkudoztak, miért nem igyekeztek elkerülni ezt a háborút? Lett volna rá mód. Vagy ha mégsem, meg lehetett volna kísérelni.

Egyszerűen nem értem, tényleg nem értem azt a sértegetésig indulatos buzgalmat, mellyel mindenkinek a torkának ugranak, aki felteszi, hogy az 1526 körüli évtizedek magyar nemessége legalább megpróbálhatott volna tenni valamit már csak saját jólfelfogott érdekében is az ország bizonyos függetlenségének megtartása érdekében. Nem értem ezt a buzgalmat, mely Török Bálintból mindenáron mártírt akar faragni, mely meghatottan elhiteti önmagával és a világgal, hogy a magyar politikai vezetés tényleg nem tehetett mást akkor ott Mohácsnál, mint hogy elesett, meghalt, hagyta magát lemészárolni; tehát életét adta – *de miért?* Miért adta oda az életét? És ki? És hányan? Tessék elolvasni Zrínyi Miklós ingerült szemrehányásait. Pedig ő csak értett hozzá, ő törökverő hadvezér volt!

Engem különben az életbenmaradottak érdekelnek inkább, az ő felelősségüket tartom nyomasztóan nagynak.

Milyen lehetőségeik voltak ezeknek az életbenmaradottaknak?

Egyik lehetőség: I. János király törökbarát politikájának következetes támogatása.

Másik lehetőség: a Habsburg-dinasztia védőszárnyai alá helyezni az országot.

Mindkét magatartásra tudunk példákat. Az egyik oldalon ott van egy Frangepán püspök, egy György Barát. A másikon egy Nádasdy Tamás.

A harmadik lehetőség: kijátszani, letenni, elkergetni, elpusztítani mindkét uralkodót, ha már egyszer tehetetlenségük bebizonyosult.

Erre is van példa: Perényi Péter, vagy a János király elleni erdélyi összeesküvés.

A baj csak az, hogy egyik nézet sem jutott igazán érvényre, s hogy az országvezető réteg, vagy osztály ereje szétforgácsolódott; hogy valójában a felsoroltakon és még néhány főnemesen és politikuson kívül senki sem akadt, aki képes lett volna az akkori Magyarország egészében gondolkodni és tervezni.

Számomra apróság, de mert minden egyes bírálóm megemlítette, ki kell rá térnem: Kőszeg ügye.

Meghökkentett a nagy felszisszenés. Ez volt könyvem egyetlen olyan mozzanata, mely a szélesebb közvéleményben is vitákat kavart és néhány olvasóban irántam ellenszenvet ébresztett. Ezen eltűnődtem. Két ízben változtattam, csiszoltam, pontosítottam megfogalmazásaimon. Alapjában persze nem változott a fölfogásom. Ezt röviden így foglalom össze:

Kőszeg ostromának nem volt hadjáratot eldöntő, meghatározó szerepe. Helyes, hogy e rokonszenves kis város büszke hősi múltjára; de helytelen, hogy a közseginél sokkal jelentősebb és fontosabb várvédelmek – például Szigetvárnak Horvát Sztancsics Márk általi 1556-os védelme, vagy a György Barát (és Castaldo) vezette törökellenes hadjárat 1551-ben, és így tovább, mellette eltörpülnek; ugyanakkor Kőszeg védelmezésének legendája oly nagygyá terebélyesedik, hogy viszont emiatt a közvéleményben az a hamis elképzelés alakul ki, mintha a magyar állam, vagy nemzet, vagy országlakosság Mohács után se tett volna egyebet, mint hogy hősileg védelmezte a hazát, s így felmentjük Pécs, főleg pedig Esztergom török kézre játszóit a felelősség alól; mi több, ez utóbbi szomorú tényekről nem is igen tud a közvélemény.

Egyszóval tehát *Kőszeget nem szabad Mohács vigasz-párhuzamává tenni!*
De most már bizonyára elfogyott olvasó, kritikus és szerkesztő türelme,

valamint a rendelkezésre álló papírmennyiség is; illendő abbahagyni. Bár amennyi vádat említett kritikusaim tíz esztendő alatt ellenem felhoztak: nem lenne csoda, ha akadna még egy-két szavam ehhez-ahhoz, ha már egyszer szólásra bírtak.

Szigorúan szemem előtt tartom azonban Mohács ügyét; szavahihetőségemet is csak azért bizonygattam e magam mentségében, hogy megmutathassam: nem az ujjamból szoptam a mondandómat, nem hazugságokkal áltatom az olvasót, akit arra buzdítok: tűnődjön csak bátran a maga természetes eszejárása szerint történelmünkön, ismerve, elfogadva, tisztelve és használva persze a tudomány által feltárt adatokat; ne rettenjen vissza a tudás paradicsomkertjét lángpallossal őrző felkentektől, hanem belépve ebbe a kertbe, lépjen rá nyugodtan a fűre is és kérje mindig számon a múlttól és a jelentől, önmagától és az országlakosságtól, hogy *megcselekedtük-e, amit megkövetelt a haza?*

KERESZTURY DEZSŐ

CSAK NÉHÁNY KÉRDÉS

A mohácsi csata és jelentősége körül már jóval a szomorú évforduló előtt sokrétű, nemegyszer hevesen fellobogó eszmecsere alakult ki, s folyik ma is. Öröndetes bizonyossága ez annak, hogy történelmünk – nemzeti tudatunk egyik legfontosabb összetevője – iránt eleven az érdeklődés. Az igény, hogy a hazai múlt eseményeit pontosabban megismerjük és helyesebben értelmezzük, nemegyszer szenvedélyes viták tárgya: tehát szellemi életünk eleven része. S ez nagyon jó.

A mérkőzések egyik legutóbbi fordulójába, mint Pilátus a Krédóba, magam is belekerültem. Barta Gábor, a vita egyik szenvedélyes és a részletekben alaposan felkészült történész-résztevője úgy ültetett a vádlottak padjára, mint a „parahistoriának”, vagy egyszerűbben a „párhuzamos történetírásnak” nevezett eretnokség egyik bűnrészesét.

Egyszerűnek látszanék azzal a kijelentéssel felállnom arról az annyi jogos kétséget keltett padról, hogy eszem ágában sem volt a Barta Gábor kitalálta eretnokségben részt venni. Van talán annyi hitelem a „szakmában” is, hogy mértéket és tárgyat ismerő ember nem minősít olyan szerzőnek, aki jogosnak tartja érdekesen írni „mégha ez tudottan a hitelesség rovására történik”, olyan „párhuzamos történetírás” hívének, amely „éppen a szakmai ismereteket, a pontosságot és hitelességet iktatná ki a múlt-kutatás korlátai közül”. De volt már példa rá elég – különösen a boszorkányperekben –, hogy a személyi hitel semmit sem számított a bírák szemében; arra is, hogy valaki valamilyen ellenkező tan kedvéért egyszerre megtagadta azt, amit addig tanított. De arra is, hogy a szerepek hirtelen megcserélődtek.

Én is megtehetném, hogy botcsinálta bírámát ültessem a vádlottak padjára, mivel megszegte minden felelősségteljes ítéletalkotás alaptörvényét: nem

vizsgálta meg pontosan forrását. Különösen fontos lett volna pedig ez akkor, ha egy színházi lapban, színházi kérdésekkel foglalkozó interjú néhány mondata alapján formál véleményt egy a történetírásban mégsem egészen kezdő szerző módszerbeli, sőt történelemszemléleti felfogásáról. Még az idézett mondatban is – amelyet egyébként sem én magam fogalmaztam – ez olvasható: „az írónak nem csak joga, hanem kötelessége is, hogy, ha valamit kétesnek érez, azt a történelem lehetősége és a dráma parancsa szerint” elmondja. „A történelem lehetősége” – ehhez fűződik az idézetben következő mondat: „egy életen át készültem fel ennek a kornak a tanulmányozására” – tehát nem az utcáról léptem színre tanulatlan svihákként. „Hogy erről való látomásomat meg is fogalmazzam”: ez azt jelenti, hogy nem tudós pontossággal elemzett és módszeres következtetésséggel elrendezett „megállapításaimat” fogalmaztam meg, hanem írói „látomásomat”. Ha Barta kellő figyelemmel elolvasta volna az interjú egész szövegét, nem vádolhatna azzal, hogy olvasóimat „bizonytalanságban hagytam: csak drámát, vagy az élet produktáit valódi drámáknak látnak-e?”, hiszen világosan megmondtam: – tragédiát írtam. Az élet csakugyan produkál drámai helyzeteket, tragikus eseményeket; sőt: igazában *csak* az élet hozza létre a valóságosakat. De hogy ezekből igazi dráma, tragédia, tehát költői mű legyen, a valóság elemeinek hozzá kell illeszkedniök a költészet sajátos törvényeihez.

Ezzel abba is hagyhatnám e törvényszéki szerepjátszást. Mégis megmaradok még a vádlottak padján. Szeretnék szót ejteni néhány lényeges kérdéssel, s zavarna a bírói szék szükségszerű fölénye és megkötöttsége.

Nem egészen értem Barta vitairatának alcímét: „Szaktudomány és ismeretterjesztés.” A munkák, amelyeket bírál, nem az ismeretterjesztés céljával készültek. Nemeskürty – nem egy munkája bizonyítja – van olyan szakember a történelemtudományban is, mint bírálója; Vekerdy László sem csak, s nem főképpen ismeretterjesztő író: – a történettudomány és népszerűsítés viszonyát csupán a vita *egyik* elemének nevezte, cikke is inkább a történelmi szakma vitájába szól bele, mint az ismeretterjesztés körül támadottba. Én egy történelmi tárgyú tragédiával kapcsolatban kerültem a vádlottak padjára, s ha volt bajom az ismeretterjesztéssel, főként a közönség történelmi ismereteinek ijesztő hiányossága miatt. A többi hozzászóló nyilatkozataiban is inkább csak a szakmai vitához fűzött széljegyzet az, ami az ismeretterjesztésre vonatkozik. De lehet-e egyáltalán éles határvonalat húzni szakma és ismeretterjesztés között? A szakma igazi tudósainak nem az-e legfőbb céljuk, hogy eredményeik – persze lehetőleg az ő megfogalmazásukban – közismertek legyenek? S az ismeretterjesztés helyessége vajon csupán a könnyed stílus, a vonzó előadásmód, az érdekes tálalás mikéntjén múlnék? Jogosulatlanok, terméketlenek-e azok a „visszajelzések”, amelyek nemcsak laikusok és dilettánsok, de igen gyakran komoly szakemberek köréből érkeznek, s valóban elképzelhető-e, hogy e „közbeszólások a történelmi kutatás, mint tudomány funkcióját teszik kérdésessé”? Miféle tudomány az, amelyik megijed a céhen kívüli ellenvéleménytől, vagy egyszerűen anatómát kiált?

Barta a hályogkovácsok magabiztosságával mondja ki módszertani eszmefuttatása végén: „Elméletileg tehát – a fentiek alapján biztos vagyok benne – elég világos a helyzet” – bár kedves őszinteséggel így kezdi: „Nem vagyok különösebben jártas elméleti kérdésekben”. A „parahistóriának” nevezett eretnekség jellemvonásait valóban teljes elméleti tájékozatlansággal és naiv belemagyarázásokkal állította össze. Eligazít-e vajon az érintett, s nem is

olyan egyszerű kérdésekben az úgynevezett „józan ész”, a „szakma logikája”, a gyakorlatban ellesett „módszer”? Nem jutunk-e csupán féligazsághoz, vagy teljes tévedéshez, ha megelégszünk a látszatra vitathatatlan közhelyekkel? Kell-e bizonyítani, hogy „a történelem az élet mestere” közhely minden dialektikusan – tehát viszonylag helyesen – gondolkodó ember számára csak ellentétével együtt igaz: „az élet a történelem mestere”? Miért kell tehát a „párhuzamos történetírás” veszélyeiről sikoltani, ha az élet „visszajelenti” a maga igényét, hogy érthetőbb s megnyugtatóbb magyarázatot kapjon olyan fontos jelenségekre, amelyeknek hagyományos értelmezése nem elégíti ki?

„... nem történész íróembereknek... munkájuk csakis és egyedül a tudományos eredmények közvetítése lehet”, olvassuk az eligazítást, s aztán: „a fikció és a lehetőségekhez képest leghűbben ábrázolt valóság egyértelmű szétválasztása szerintem minden írástudói tevékenység elsődendő erkölcsi követelménye”! Közhelyek. Tehát igazságot is tartalmaznak. De ha türelmetlenül alkalmazzuk őket, rendkívül kártékonyak lehetnek. Mert mik „a tudományos eredmények”? Barta maga is elismeri: „A történetírás is akképpen fejlődik, hogy minden művelőjének joga van az ellenőrzött és valós tényeket saját gondolatrendszerében magyarázni – természetesen mindig is a szakma és a logika szabályainak szem előtt tartásával”. Az ismeretterjesztő „nem-szakembereknek csak az effajta véleménykülönbségek közti választás” szabadságát engedélyezi. Hiszen „... minden tudomány éppen attól tudomány, mert a maga szakterületét teljesen beborítja, annak minden részlete hozzá tartozik, s csak hozzá tartozhat”. „Minden olyan írásmű tehát, amely úgy szól a múltról, hogy az elmúlt idők kutatásának törvényeit figyelmen kívül hagyja, sem tudományosnak nem minősíthető, sem semmiféle hitelességet nem követelhet magának”. Csupa olyan közhely-igazságú kijelentés, amely bizonytalan tételekkel akarja törvényerejűvé tenni a bizonytalanokat. Hadd folytassam a kérdéseket. Lehet-e ily határozottan elhatárolni más tudományoktól a történettudományt oly korban, amelynek egyik fő és igen hasznos törekvése a szakbarbár határok lebontása? A fizika behatol a biológiába, ez a lélektanba, ez az etiológiába, ez a tömegpszichológiába, ez a társadalomtudományokba, ezek a klasszikus történelemkutatásba, s valamennyi a szépirodalomba (amelynek azért lényegesen nagyobb a rangja, még az emberi dolgokról adott hiteles értesülések területén is, mint amekkorát Barta megad neki!) Az ifjú szerzőnek nincs tudomása arról, hogy „bármilyen tudománynak ilyen jellegű (mármint a hagyományostól függetlenedő, annak eredményeit továbbgondoló) versenytársa támadt volna valaha is a történetíráson kívül”. Ez a tájékozatlanság nagyon nagy hiba. Mert ugyan kik vitték előre a tudomány fejlődését annak minden ágazatában, ha nem azok, akik „figyelmen kívül hagyták az elmúlt idők kutatásainak kialakult törvényeit”? Nevetséges lenne idevágó példákat felsorolnom.

Az igazság – mondjuk szerényebben és pontosabban: az ismeret – nem olyan finnyás, mint a „szaktudósok”, ha azt nézi, hol, ki által, milyen körülmények közt akar napfényre jönni. Nem tudná Barta, hogy Freud írók – főként Dosztojevszki – műveitől kapott döntő indításokat? (Vagy Freudot dilettánsnak tartja ő is?) Azt gondolja talán, hogy Goethe a természettudományok módszertanáról írt műveivel ezeket termékenyítette meg? – holott esztétikájának fő elveit fejtette ki bennük – szándéka ellenére. Sohase olvasott arról, hogy Einstein mintegy megszállottan, az ihlet gyötrelmes-isteni óráiban napjaiban találta meg a relativitás elméletének fő gondolatait? (Vagy ő is di-

lettáns volna, ahogy a „szakma” egy ideig nevezte?) Nem kellene valamivel szerényebben szólni ezekről a nehéz kérdésekről?

Annyit azért már illik tudni, hogy módszeres kutatással lehet – főképpen az anyagfeltárásban – ismereteket szerezni; szillogizmusokkal aligha. Módszeres vizsgálat, logikai rend arra való, hogy ellenőrizzük, s áttekinthető összefüggések láncolatába helyezzük ismereteinket. Ilyenfajta ismeretekre persze az írónak is szüksége van. De ezt az anyagot az író – ismétlem – a maga látomásába építi bele. Ez a látomás pedig az ihlet pillanataiban születik meg. Az a benyomásom, hogy ilyen ihletett pillanatok, s egyáltalán: némi képzelőerő nélkül a történettudomány is megmarad őrlőmalomnak. Legfeljebb az anyagot adja, amelyből mások sütik a kenyeret.

Ideje felállnom a vádlottak padjáról: máris túl hosszúra nyúlt ez a tűnődő kérdezősködés. Köszönöm a kéréslen bírónak, hogy alkalmat adott rá. Rokonszenvvél nézem szenvedélyességét, bár „aki haragszik, annak nincs igaza”. Lám, megint egy veszélyes közhely! Mert hiszen annak, aki „mérgesen” képvisel valamit, amiben hisz, végül még igaza is lehet, ha szenvedélye kellő mértéktartással és szerénységgel párosul.

F A R A G Ó V I L M O S

EGY VITACIKK ÜRÜGYÉN — AZ ILLETÉKESSÉGRŐL

Ha volna olyan tudományág, amelynek művelői egységesen azonos kutatói és feldolgozóí módszert alkalmaznak, óvakodva bármiféle preconcepciótól, akkor is renitens tollforgatók sértenék meg lépten-nyomon Barta Gábor erkölcsi parancsát a *tudomány* és a *nem-tudomány* kettéválasztásáról. De ilyen tudományág nincsen. A sértegetés legcsekélyebb szándéka nélkül mondom: legkevésbé épp a történettudomány művelőire jellemző a módszerek, „a szabályok, a logikailag kidolgozott gondolatrendszerek” azonossága. Ahány iskola, annyi szabály, annyi logikai út, annyi eredmény, és – esetleg – annyi tévedés. Hogy csak Barta Gábor példáinál maradjak, az általa illetékesnek minősített Szekfü Gyula munkássága *preconcepciók* egész rendszerére épült, és Perjés Géza „akciórádiusz-elmélete” se több meggyőzőnek tetsző – bár tényekkel csak részben igazolt – hipotézisnél. Hiába minősíti hát abszurdumnak a parahistóriát, a szűken vett történettudomány se tesz mást, mint parahistorizál, a *történetírás története* azonos a *párhuzamos történetírás történetével*. Sőt: minden tudomány története – még az egzakt tudományoké is – azonos az egymással vitatkozó elméletek, a korlátolt igazságok, a zseniális tévedések, a szakszerű kudarcok, a dilettáns ráhibázások, az egymást cáfoló hipotézisek és preconcepciók párhuzamos történetével. Mi dönti el az illetékeséget? A tévedhetetlenség nem, mert ilyen nincs, s mert ez a tudomány végét

jelentené. A hozzáértés – mondja Barta Gábor –, hiszen semmiféle tudományt nem lehet hozzáértés nélkül művelni, s ez igaz is általában, dehát a hozzáértés még a szakemberek közt is roppant viszonylagos egyrészt, másrészt *a hozzáértés hiánya-e*, hogy Nemeskürty egy vitára kínált feltételezés jegyében sorakoztatja fel a történelmi tényeket, mert ha ez hozzáértés-hiány, vajon megállhat-e egyetlen *koncepciózus* történész is Barta Gábor szigorú ítélőszéke előtt? Cikkének minősítéseit nem azért találom hát merevnek, mert elfogult tudománypártiságot képviselnek, hanem azért, mert akaratlan tudományellenesség jellemzi őket.

Nincsenek ugyanis végleges-kizárólagos igazságok, amelyeknek bármely szakma fölkeintjei a birtokában lennének; nincsenek merev illetékesség-határok; és olyan erkölcsi parancs sincs, amely szerint fikciót és valóságot egyértelműen szét kell választani a nem-tudományos – értekező és szépirói – műfajokban, mert ez olyan megnyomorítása volna a műnek, amit egy *másik* tudomány, az esztétika is elborzadva konstatálna. Barta Gábor követelményrendszere földhözragadtan ostoba alkotókat feltételez, ami még hagyján, de ennél is földhözragadtan ostoba műélvezőket, akikkel lépten-nyomon közölni kell: Vigyázat, a szerző most eltér „a lehetőségekhez képest leghübben ábrázolt valóságtól!”, amiben nem is a sértés fájna igazán, hanem *a játék csúnya elrontása*. Mert nekem célzott szemrehányásából kiolvashatóan ezt nem látszik végül is méltányolni Barta Gábor: a gondolkodás, a szellem, a kitalálás, az eszméltető meghökkentés-szándék játékait. Azt, amit én *érdekességnek* neveztem lapunk magamentségében. Érdekességnek a szó elmemozdító értelmében, abban az értelemben, amely nélkül nemhogy újságot szerkeszteni, de tudományt művelni se szabad. (Hiszen, hogy ismét saját példájával éljek: ha joggal veti Klaniczay Tibor szemére egy mozzanat hiányát a gondolatmenetben, én is joggal vethetem az ő szemére egy mozzanat hiányát. Kijelentvén, hogy az ország török megszállása elkerülhetetlen szükségszerűség volt – ami igazán nem eredeti és *önmagában* nem is valami termékeny megállapítás –, miért nem engedi meg Nemeskürtynek, önmagának, bárkinek a kérdést: vajon egy 1526 és 1541 közötti jobb politika, végleg ellenállni persze aligha tudván a túlerőnek, nem *késleltethette* volna a véget, nem teremthetett volna *jobb pozíciókat*, netán hosszú *lavírozási lehetőséget*, vagy ha úgy tetszik, *szebb vereséget*? A kérdés úgy érdekes, hogy egyszersmind korántsem tudománytalan, különben nem volna óriási szakirodalma annak a kérdésnek sem: hogyan lehetett volna jobb pozíciókat teremteni 1849 nyarán, elkerülendő a *csúf* vereséget Világosnál, s az akasztófákat Aradon. Mellesleg: ha ilyen történelemvizsgálói kérdések nincsenek, a *szükségszerűség* tudós fogalma merő *végzetté* misztifikálódik, dehát ezt, gondolom, Barta Gábor jobban tudja nálam.)

Ami viszont azt a kérdést illeti, vajon annak a hídnak is az érdekességét dicsérném-e, amely konstrukciós hiba miatt összeomlott, csak annyi a válasszom: neki, a történésznek, tudnia kell – ugyancsak jobban nálam –, hány történettudói elméleti híd omlott már össze konstrukciós hiba miatt, anélkül, hogy bárkinek is a haja szála görbült volna. Ami csak azért lehetséges, mert ez a híd-hasonlat, úgy, ahogy van – összes pillérére sántít.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

*Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük.
A műsort Dénes István szerkeszti.*

*A Pándi Pállal folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el
1976. augusztus 18-án.**

VII.

PÁNDI PÁLLAL BESZÉLGET ERKI EDIT

ERKI EDIT: Pándi Pál Kossuth-díjas irodalomtörténész az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának Felvilágosodás és Reformkori Tanszékén tanszékvezető egyetemi tanár. Most a tanszéken beszélgetünk, de beszélgethetnénk a Kritika szerkesztőségében is. Pándi tanár úr negyedszázada tanít az egyetemen, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, de tudományos munkásságával párhuzamos kritikai és szerkesztői tevékenysége. Az Új Írás egyik alapítója, 1967–71-ig a Népszabadság kulturális rovatát vezette. 1972 óta pedig a Kritika felelős szerkesztője. Munkásságának egyik legszembetűnőbb vonása a sokoldalúság. Alkatából következik ez, vagy a helyzetek alakították így? Véletlennek mondható, vagy a történelmi szükség diktálta?

PÁNDI PÁL: Nehéz válaszolni erre a kérdésre. Azt mondhatnám, hogy első sorban a történelmi szükség diktálta, másrészt kedvem, hajlamom is húzott egyrészt az irodalomtörténethez, oktatáshoz, másrészt a sajtóhoz, napilaphoz, folyóirathoz, tehát a szerkesztéshez. Ez a kettősség fonódik össze az életem mindennapjaiban, hol jól, hol kevésbé jól, vagy éppen rosszul. De ennek eldöntésére nem én vagyok hivatott.

ERKI EDIT: A Magyar Tudomány-ban olvastam egy nyilatkozatát, melynek ez a címadó mottója: „Az irodalomtörténeti feladatot csakis úgy értelmezhetem, mint a jelenhez kapcsolódó szellemi munka részét.” Az egész tudományágra vonatkoztatja ezt, vagy saját tudományos vezérével?

PÁNDI PÁL: Azt hiszem, hogy ez az egész marxista irodalomtörténetírás vezérével kell hogy legyen. Ezt a vezérével természetesen különbözőképpen valósíthatja meg a gyakorlatban ki-ki. Nyilvánvaló például – hogy csak a kortársaimnál maradjak – ugyanaz az elv vezérli Király István vagy Nagy Péter vagy Szabolcsi Miklós munkásságát, ugyanakkor mindegyik más és más, egyéni módszerrel, egyéni látással, szisztémával közeledik témájához, tárgyához, azaz másként, egyéni szabás szerint valósíthatja meg ezt a vezérével.

ERKI EDIT: Minthogy ez a mostani beszélgetésünk műhelybeszélgetés, megkérdezném: eleve irodalomtörténésznek készült? Milyen hatások indították, hogy éppen ezt a pályát válassza?

PÁNDI PÁL: Túlzás lenne azt állítani, hogy irodalomtörténésznek készültem. Tanár szerettem volna lenni, egy olyan korszakban, amikor az is bizonytalannak látszott, hogy az egyetemre be lehet jutni. (A Horthy-korszakban bevezetett és egyre szigorított „numerus clausus” utalok itt.) A hatás elsősorban kétségtelenül otthoni,

* A félóránál hosszabbra nyúlt beszélgetés szövegét a Magyar Rádió illetékesei — húzással, illetve vágással — a megadott műsoridőhöz igazították. Ahol úgy éreztem, hogy a gondolatmenet visszakíván egy-egy elhagyott mondatot, ott kiegészítettem a rádióban elhangzottakat. Néhány mondatról van csupán szó; elhangzott, de kivágott nagyobb szövegrészeket nem illesztettem vissza ebbe a „második kiadásba”. Néhány további helyen viszont — hogy elegyengessem a rögtönzött válaszok stílusos egyenlenségeit —, kisebb stílusos változtatásokat eszközöltem. (P. P.)

apámnak, Kardos Lászlónak a hatása. Ő a Nyugat munkatársaként, kritikusként, fordítóként, irodalomtörténészként, tanáromként nagy hatást gyakorolt rám, és gyakorol ma is. És nyilvánvaló, hogy ez az indítás közelített a humánkultúrához, ezen belül az irodalomhoz. A felszabadulás után kerültem aztán egyetemre és az Eötvös-kollégiumba és tulajdonképpen az Eötvös-kollégium juttatott el ahhoz az ambícióhoz, vagy kedvhez, hogy az irodalomtörténettel foglalkozzam.

ERKI EDIT: Pályája a felszabadulás után indult. Abban az időszakban tehát, amikor a marxista irodalomszemlélet uralkodóvá vált a hazai irodalomtudományban. Gondolom, ez szerencsésnek mondható indulás, hiszen elkerülte a világszemléleti válságokat.

PÁNDI PÁL: Igen, az indulás szerencsés, de nem szabad úgy felfogni ezt az indulást, mintha az ember beszállt volna a földszinten egy liftbe és aztán a lift fölfelé vitte, állandóan emelkedhetett volna vele. Vagy, hogy a mozgólépcső-képpel éljek; a mozgó lépcső vitte volna fölfelé. Sok nehéz, válságos ponton kellett átjutnia nemzedékemnek. Mondok magának néhány példát. Teljesen egyértelmű volt számomra negyvenöt után, rögtön, hogy Magyarország a szocializmus felé fog tartani, helyeseltem, támogattam mindazokat a politikai indításokat, akciókat, amelyek szocializmus távlatába mutattak. Mély hálát és szimpátiát éreztem a Szovjetunió iránt. Tehát sok olyan problémától mentes voltam, ami esetleg másokat akkor gátolt. Ugyanakkor az irodalomszemléletben rendkívül sok belső konfliktusom volt, kezdő egyetemistaként, a marxista kritika akkori képviselőivel. Az én irodalomlátásomban jelen volt az éles elutasítás a horthysta-világ hivatalos, konzervatív, klerikális irodalomtörténetírásával, a Petőfi Társaság-i szellemmel, a régi akadémizmussal szemben. Viszont én úgy nőtem föl diákéveimben, hogy, mondjuk, a Nyugat, vagy Szerb Antal, egy szabadabb, haladó szellemnek számított abban a világban a fasizmus ellenében. Nos, negyvenöt után azt tapasztaltam, hogy a marxista kritika nemcsak arra reagál, hogy a Nyugat, vagy Szerb Antal, vagy Babits a fasizmusnak nemet mondott, hanem arra is reagál, hogy ezek a *nem*-ek a polgári demokratizmus alapjáról hangzottak el, tehát egy ideológiai harc, kritika árán kell vagy lehet marxistaként szeretni vagy megbecsülni ezeket a polgári antifasisztákat. Vagy mondok egy másik példát. Én a marxizmust úgy tanultam, ahogy azt a negyvenes években szemináriumokon, szöveggyűjteményekben, tanfolyamokon tanították, terjesztették, tehát ahogy az agitáció és propaganda akkoriban zajlott. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a marxista klasszikusok szövegeit ismerte meg az ember, amit változatlanul jónak tartok, maradandó érvényűnek, hanem ezzel együtt jókora dogmatikus tehertételt is kaptunk, amit úgy sajátítottunk el akkor, mint természetesen helyeset. Tehát nem alakult ki az emberben, legalább is bennem, tüstént egy ellenérvelő rendszer a dogmatizmussal szemben, hanem a dogmatizmust egy ideig kritikátlanul fogadtam. Amikor aztán kezdtem ráébredni arra, vagy kezdtünk ráébredni arra, hogy sok a dogmatikus tehertétel, sok az olyan sztálini lerakódás az általunk megismert marxista ideológián, amelytől azt meg kell szabadítani, ez egy nagyon nehéz belső küzdelem árán indult meg és folytatódott, hiszen őszintén hittük a marxizmus dogmatikus változatát, később őszintén akartunk megszabadulni – nem a marxizmustól, hanem a dogmatizmustól, és a két őszinteség konfliktusa az embert – hogyan is mondjam – világnézeti válságon, világszemléleti, erkölcsi válságon keresztül szabadíthatja csak meg gondjaitól. Ilyen és ehhez hasonló problémák nem kevés számban adódtak, tehát egyáltalán nem mondhatom azt, hogy ez egy igen sima, válságok nélküli, gondok nélküli, konfliktusok nélküli út volt.

ERKI EDIT: A Lukács-vita nem jelentett konfliktust?

PÁNDI PÁL: Jelentett, jelentett. Ezt azért nem említettem, mert erről írtam már a – ha jól emlékszem – Kritikus ponton című kötetem utószavában. Tehát magamat ismétlem itt. Az első Lukács-vita idején, a vita egyik oldalán én is bekapcsolódtam ebbe a polémiaiba, rosszul, rossz oldalon, Lukács némely nézetével szemben, teljes akkori meggyőződéssel. Utóbb sokat gyötörődtem emiatt, és sokat gondolkodtam azon, hogy hol és miben tévedtem. A legnagyobb tévedésem az volt,

hogy egyáltalán részt vettem, nagyon fiatalon, több mint huszonöt évvel ezelőtt abban a vitában. Az ember ne szóljon bele olyan dolgokba, amelyekhez még nem ért. Az az igazság, sok volt a neofitizmus még akkor bennem, és ez tükröződött az akkori álláspontomban.

ERKI EDIT: Ha az irodalomszemlélet, a megközelítési mód változott is az idők folyamán, az viszont egyértelmű, hogy a tanár úr tudományos munkássága tervezett, szervesen ötvöződő és folyamatosan építkező. A magyar irodalom történetének két területét fogják át kutatásai: Petőfi életművét, a reformkort, illetőleg a XX. század irodalmát. Eleve megkomponálta szakmai munkásságát, vagy aktuális hatások következtében is belefog egy-egy probléma vizsgálatába?

PÁNDI PÁL: Nagyon szeretem a reformkort. A reformkort, Petőfivel a csúcán. Azt mondhatnám, hogy egyetemista korom óta él bennem a vonzódás ehhez a korszakhoz, izgat ez a kor, és ezért foglalkozom vele évtizedek óta. Ugyanakkor újra és újra kedvet érzek ahhoz, hogy a XX. század irodalmi kérdéseivel is foglalkozzam. Számos századunkbeli alkotó áll hozzám közel, számos vonulatnak a helyzete izgat és érdekel, és ebben az érdeklődésben nyilvánvalóan szerepet játszanak aktuális indítások is.

ERKI EDIT: Elsüllyedt irodalom?

PÁNDI PÁL: Hát például az Elsüllyedt irodalom esetében. Ebben a könyvben szerettem volna elmondani, hogy van egy szocialista vonulat a magyar lírában, amelyet negyvenöt előtt nem lehetett igazán megismerni, negyvenöt után pedig nem gondoltunk elég korán arra, hogy ezt a vonulatot kellőképpen megismertessük a közvéleménnyel. Ez volt az egyik lendítő oka ennek a munkának, a másik pedig az az igény, hogy valamiképpen érzékeltessem: József Attila nem véletlen kivétel a magyar lírában, aki abban a helyzetben, amit a Horthy-Magyarország jelentett, a szocialista lírát világirodalmi szintre emelte, hanem a nagy alpesi csúcs mellett voltak hegyek, vagy dombok, egy vonulat létezett, és ebből a vonulatból emelkedett ki József Attila. Tehát a szervesség gondolata az egyik centrális pontja ennek a kis könyvnek. És ezt ma is érvényesnek tartom.

ERKI EDIT: Az irodalmi gyakorlat szépen visszaigazolta tanár úr tudományos megállapítását. Egy rádiósorozatban is hallhattuk az Elsüllyedt irodalom reprezentánsait, és Benjámin László egy nagyon kitűnő antológiát tett közzé tavaly, mely antológia éppen azt igazolja, hogy József Attila mellett valóságosan létezett egy szocialista irodalmi *vonulat* is. Kutatásainak a központjában, mégiscsak Petőfi áll. Érdekelne, hogy Petőfi monográfiájának miért csak az első kötete jelent meg, és miért kezdett a Petőfi előtti kor kutatásába?

PÁNDI PÁL: Igen, ezt többen megkérdezték már tőlem, és mindig azt válaszoltam, hogy munka közben változtatni kellett a tervemen. Valamikor az ötvenes évek végén úgy terveztem, hogy megírom a Petőfi-monográfiát. Kezdetétől a végéig követem Petőfi pályáját. Megírtam az első kötetet és akkor jöttem rá, hogy nem lehet folytatni ezt a munkát a kor szellemi térképének az eddiginél alaposabb felmérése nélkül. Egyszerűen érthetetlennek bizonyult számos jelenség Petőfi költészetében; tovább kellett kutatni, vissza kellett nyúlni a Petőfi előtti évtizedekre, meg kellett vizsgálni azokat a szellemi összetevőket, amelyek Petőfi lírájára hatottak, amelyek Petőfi lírájában jelen vannak. És ez a kutatás önállósult olyan értelemben, hogy megírtam a Kisértetjárás Magyarországon című kétkötetes könyvet. Az első kötet egy ilyen esztétörténeti felmérése az új-szociális eszmék reformkori terjedésének, az utópista szocialista és kommunista gondolatok hazai jelentkezésének; a második kötetben pedig ezeknek az eszméknek a Petőfi lírájára gyakorolt hatásával foglalkoztam. És ez a kutatás juttatott el olyan felismerésekhez, hogy például revideálni kell olyan nézeteket, hogy Petőfi pályáján egyetlen minőségi forradalmi ugrás, vagy ideológiai ugrás van, 1846 elején. A tények azt mutatják, és éppen a szélesebb körű felmérés láttatta meg ezt velem, hogy negyvenöt elejétől kezdve, sőt egy s más vonatkozásban korábban is, mutatkoznak olyan vonások, kezdetlegesen, embrionális formában Petőfi lírájában, amelyek aztán akkumulálódnak, s enélkül sem a Felhők-

ciklus, sem a Felhő-ciklus utáni nagy plebejus-demokrata, vagy forradalmi verseket megérteni nem lehet. Tehát van egy szerves összefüggés a Petőfi-monográfia első kötete és a Kisértetjárás között. Idő, energia és lelki frissesség kérdése, hogy tudom-e folytatni a Petőfi-monográfiát.

ERKI EDIT: Ebben egészen bizonyos vagyok. Ennek a szervességnak a része – gondolom – a Petőfi és a nacionalizmus című kötete is, amelyben egy előadás-sorozatot tett közzé. Előadássorozatában azt vizsgálja, miként keletkezett Petőfi műveiben a nacionalizmus. Ezt a könyvét is nagy érdeklődéssel fogadta a kritika. A napokban olvastam Varga János írását, amelyben úgy véli, hogy tanár úr kissé tartózkodóan ítéli meg Petőfi negyvennyolcas nacionalizmusát. Mi erről a véleménye?

PÁNDI PÁL: Mindenekelőtt köszönettel tartozom Varga Jánosnak ezért a kritikáért, amely elismerésével és kifogásaival is segíti a munkámat. Korrekt, szakemberi kritika ez. A nézeteltérés közöttünk talán Petőfi egy versének az értelmezésénél csúcspontba ér, az *Élet vagy halál!* című vers megítélésében. A dolog lényege az – megint leegyszerűsítve mondva csak –, hogy ez az 1848. szeptember 30-án született költemény nagyon energikus, indulatos, súlyos kirohanást tartalmaz a szomszéd népek, nemzetiségek ellen. Ezzel kapcsolatban kritikusom nyilvánvalóan a nacionalizmusnak, vagy a nacionalizmusnál is valamivel súlyosabb minősítésnek az elhagyását kifogásolja. Nos, erről a következőket mondhatom: az egész előadás-sorozat, de ennek a versnek az elemzése is állítja, hogy Petőfi korának fia volt, a XIX. század közepének a fia, s ilyen értelemben nacionalista volt, a nacionalizmusnak abban az értelmében, ahogyan az akkor volt érvényes. A nacionalizmus is változik történelmileg, a nacionalizmus értéke is változik. Petőfi-ben voltak nem is erőltetett nacionalista vonások, *ebben* a versben *is*, természetesen. Ám nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, miszerint ennek a költeménynek a *helyzetét* az határozta meg, hogy a magyar forradalom, függetlenségi törekvés *ellen* támadó erők akcióinak hatására született. Tehát Petőfi reagál arra, hogy a magyar függetlenségi harc, a magyar szabadságtörekvések *ellen* támadtak a szomszéd népek, nemzetiségek, azok, akiket ő mint szövetségeseket remélt a Habsburgok *ellen*. Petőfi azt remélte, hogy ezek a népek mind együtt lépnek fel – magyarok, románok, szlovákok, horvátok, szerbek –, a Habsburgok *ellen*. Amikor Bécsnek sikerült ezeket a politikai erőket – mert hiszen nem egyszerűen a népről van itt szó; a szlovák népről, a román népről, hanem a politikai vezetőkről –, a politikai erőket, vezetőket a magyarok *ellen* fordítani, akkor Petőfi a csalódottság dühével támadt rájuk és ez a csalódottság benne van az egész költeményben, benne van a versben, hogy ránk uszított benneteket a „hűtelen király”, és jelen van itt egy ilyen káromkodásig, káromlásig feszülő düh. Amikor békés helyzet van, akkor lélektanilag is, politikailag is, taktikailag is, stratégiailag is differenciálni kell és lehet. Amikor háború van, amikor frontvonalak vannak, akkor a kérdés itt: haladás és reakció ütközete. „Leegyszerűsödnek” így a kérdések. Hogy egy modern példával világítsam ezt meg: a második világháborúban a szovjet hadvezetés nem azzal küldte harcba, frontra a szovjet katonákat, hogy vigyázzatok a német katonákra, mert Hegel és Goethe, Marx és Engels, Thomas Mann is német. Nem ezzel küldte őket, hanem azzal küldte, hogy verjétek szét az ellenséget, tiporjátok el a hitleri fasizmust, zúzzátok össze a német betolakodókat. És nagyon helyes, hogy így tette. Abban a pillanatban, ahogy a német katonák közül tízezrek, százezrek hadifogságba kerültek, kezdtek szélektálni, hogy kiket vigyenek antifasiszta iskolákra. Abban a pillanatban, hogy Hitler megverték, az osztályszemlélet közvetlen, direkt módon is érvényesült. (Mindez persze, semmiképpen sem jelenti azt, hogy a Nagy Honvédő Háborúnak nem volt osztálytartalma, történelmi osztályjellege!) Ez a mechanizmus talán segít megérteni ennek a Petőfi-versnek a pszichológiáját, és csak így lehet, a konkrét történelmi körülmények között, reálsan értelmezni ezt a költeményt. Így gondolkodom erről a versről.

ERKI EDIT: Tanár úr munkásságát alapvetően a polematikus szemlélet jellemzi. Nemcsak tudományos munkásságát, közéleti szereplését is, és természetesen szer-

kesztői gyakorlatát is. Legutóbb nagyon nagy port vert föl a tanár úr szerkesztésében megjelenő Kritika című folyóirat Weöres-kritikája. Nemcsak írott vita alakult ki körülötte, hanem a szélesebb irodalmi közvéleményben is elég sok háborgást, ellenérzést keltett.

PÁNDI PÁL: Az, hogy a polémia jellemzik a munkámat, lehet, hogy alkati adottság, sőt lehet, hogy alkati gyengeség; lehet, hogy erősebb vagyok vagy készségesebb vagyok a reagálásra, mint az állításra. Elképzelhető. De úgy gondolom, hogy mindenképpen fontos tényező az, hogy polemikus korba születünk bele. Az első fázisa ennek a korszaknak egy nagy polémia volt a múlttal. Nagy polémia a múlttal. Nem akarom ezt részletezni. A másik fázisa ennek a kornak egy nagy polémia önmagunkkal, a dogmatikus terhelések leküzdéséért. A harmadik fázis: a szocialista demokratizmus előretörése. A szocialista demokratizmus termeli a vitákat. Ez a természet. Tehát minél energikusabban érvényesül a szocialista demokratizmus, annál energikusabb, termékenyebb vitákon keresztül kell ennek zajlani. És a Weöres-kérdést én ebben az összefüggésben mint egy vitamodellt is fontosnak tartom. Weöres rendkívül nagy tehetség. A kérdés az, hogy egy rendkívül nagy tehetséggel kapcsolatban van-e, lehet-e a marxista kritikának kritikai mondanivalója. Én azt hiszem, hogy lehet, anélkül, hogy egzisztenciálisan, társadalmilag, megjelenési lehetőségeit tekintve ezt a kiváló tehetséget ez a vita bármiben is zavarná. A vitában elhangzottak vélemények és ellenvélemények, s ma már talán nem kevesen látják, hogy itt nem a költészet lehetőségeinek beszűkítéséről volt szó, hanem a marxista igény, a realista igény megszólalásáról.

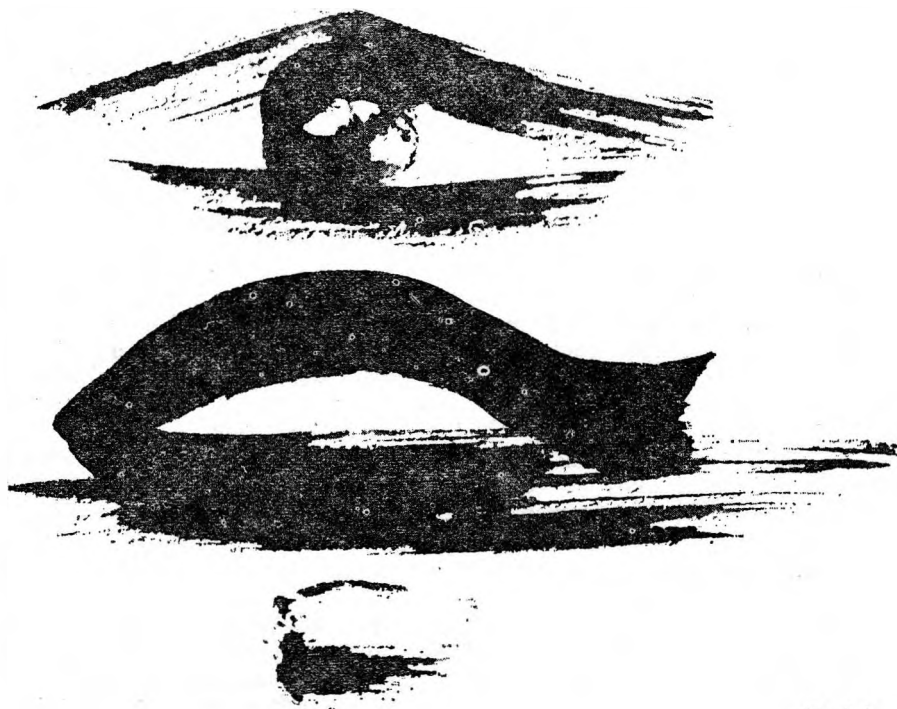
ERKI EDIT: Majdnem mindenben tökéletesen egyetértek a tanár úrral. Hiszen az, hogy lehet-e a marxista kritikának mondanivalója Weöres életművét, vagy más tekintélyes életművet illetően, nem is lehet kérdés. Ez minden marxista számára magától értetődő. Abban viszont már nem lennék egészen bizonyos, hogy ez a vitamoddell szerencsés volt. Mert igaz ugyan, hogy ma már nem követik a kritikát adminisztratív intézkedések, de a rossz beidegzettségek nem múltak el teljesen az emberekből és az irodalmi közvéleményből sem. Szó sincs arról, hogy Weöres életműve körül, vagy *hangsúlyozom*, több más alkotó életműve körül nem látnék szívesen vitákat. De őszintén megmondom, hogy a Szilágyi Ákos indító cikkét nem tartottam szerencsésnek: nem éreztem egészen világosnak, és sem szemléletében, sem módszerében, sem stílusában nem tartottam alkalmasnak egy igazán jó vita alapjául. Lehet, az is befolyásol, hogy az én lapom, az Élet és Irodalom is beleszólt ebbe a vitába, és nem Szilágyi Ákos mellett. De hát ez a véleményem.

PÁNDI PÁL: Itt van köztünk egy kis nézetkülönbség. Ez a nézetkülönbség nem tragédia. Én a Szilágyi Ákos cikkét ma is leadnám, lehet, hogy több körületekintést kérnék tőle leadás előtt. Fiatalember, biztos fog ennél jobb cikkeket is írni még.

ERKI EDIT: Minthogy a fiatalokról került a szó, megkérdezném, hogy tanár úrnak, aki negyedszázada tanít az egyetemen, mi a véleménye a tudományos utánpótlásról, a mai bölcsészhallgatókról?

PÁNDI PÁL: Ez a fiatalság nagyon széleskörűen érdeklődik a világ dolgai iránt. Nyugodtan állíthatom, hogy pszichológiai, szociológiai, filozófiai műveltsége szélesebb körű, mint a miénk volt annak idején, hasonló korban. Úgy tapadnak mindenhez, ami új, úgy szívják magukba a magyar, és nemcsak a hazai könyvkiadás produkcióit, ami, azt mondhatom, irigylésre méltó. Az más kérdés, hogy gyakran nem kellő kritikai érzékkel, és sok olyan újdonság is abszolút tekintély előttük, amiről, ha egy kicsit higgadtabban, évek távlatából visszanezve vizsgálnak meg, kiderül, hogy mulékony divatjelenség volt. Problémám az, hogy az egyetemek és a tudomány kapcsolata nem a legszerencsésebben alakul. A párthatározatnak az a pontja, amely az egyetemek tudományos színvonalának, tudományos műhelyjellegének a fontosságát hangsúlyozta, nem valósult meg úgy, ahogy azt annak idején az illetékes párt- és állami vezetőszervek elképzelték. Az, hogy a budapesti bölcsészkaron nem alakulnak ki kellő számban tudományos műhelyek, ez a hiány tapasztalatom szerint hat az ifjúságra, mert a diákokat igazán jól nevelni akkor lehet, hogyha megéreznek

valamit a tudományos munka öröméből. Ez a lehetőség, mintha szűkült volna, és pedagógiaiilag rossz az, ha egy egyetem (de általában vonatkozik ez az ifjúságpolitikára) nem tud elég korán megbízásokat adni az ifjúságnak. A fiatalok ma hamarabb érnek, mint régebben (tömegkommunikációs eszközök változása, az életszínvonalnak a változása, az életkörülmények változása), tehát a megbízásokat is hamarabb kell megkapniuk. Ez pedagógiai törvény. A megbízatás nélküli fiatalság problémája közprobléma nálunk, amire gondolni kell a felsőoktatásban is. Végül még megjegyzem, hogy a budapesti egyetem bölcsészkarának embernevelő munkáját egyre kinosabban akadályozza az intézmény túlszűfolttsága. Nem kellene-e foglalkozni a pécsi egyetem bölcsészkarának (ha nem is azonnal egy teljes karnak) újraindításával?! Ez sokat segíthetne a túlszűfolt budapesti bölcsészkaron, s előrelendítené közművelődési programunk végrehajtását: részt vállalva a Dunántúl, az ország kulturális besugárzásából.

BM
068

A HELYTÁLLÓ EMBER

– Balogh Edgár köszöntése –

Eléggé hihetetlen, de a lexikonok szerint mégis igaz: már Balogh Edgár naptára is 70 esztendőöt mutat. Indulásától kezdve egy tűzzel lobog; észre se vettük, hogy fölötte is múlnak az évek. Pedig az ő 70 esztendője igazán történelem; eposzokra, legendákra és tragédiákra elégséges mozzanatokkal haladt az élete.

Temesvárt született, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején, Pozsonyban érettségizett – de már az első Csehszlovák Köztársaságban. A nagy államfordulatkor szinte minden egyszerre változott meg körülé; a szülők állásukat veszítették, s „paplan alól hült bokorba” került maga is. Gyermekkkora védett volt, gondtalan, a diáknak már – Prágában volt egyetemi hallgató – nemcsak a napi kenyerét, de a megtartó s eligazító eszméket is magának kellett megkeresnie. Magának, s a vele együtt kisebbségi sorsba került magyar ifjúságnak.

Az eszméket – Ady, Móricz és Szabó Dezső nyomán indulva – meg is találta. Még alig volt húszéves, mikor életre hívta – barátaival együtt – a *Sarlót*, a sorsukra, feladatukra eszmélő csehszlovákiai magyar fiatalok szervezetét, s álmodott – Ady jakobinus vágyaihoz is kapcsolódva – otthont, s békés, testvéri, szocialista jövőt. Nemcsak a szlovenszkói magyarságnak, de a Duna-táj minden népének, egy kelet-európai, magyar, szláv és román konföderáció keretében. Testvériség-vágyára érdes volt a válasz: „rendezetlen állampolgárságára” hivatkozva kiutasították Csehszlovákiából.

Beszédes fordulat: aki annyit kutatta a kelet-európai sorsot: ennek a sorsnak az áramába került; a Szudéták közül Olténiába, a cseh munkások közül a román parasztok világába. Mert épp csak jelentkezett szülővárosában, Temesvárt, s máris besorozták, érettségivel, egyetemi végzettséggel – közlegénynek. Nagy lecke volt ez is a magyar, szláv és román testvériség elszánt vallójának. Csehszlovákiában hontalannak tekintették, Romániában idegennek, s hogy teljes legyen a sor, akkor már Magyarországon is a gyanúsak listáján volt a neve.

Balogh Edgár nem gondolt a sérelemre: továbbra is az apostolok hitével kereszte, hogy a valahol elvetélt kelet-európai néptestvériség csakugyan valósággá váljon, s „a magyar, oláh és szláv bánat” közös öröme változzon. Bakaként masírozva is a kelet-európai könyvkiadáson, s a kelet-európai népek történetének az összehasonlító kutatásán medítált; még a létrehívandó intézetet is elképzelte minden részleteivel...

Leszerelés után is tovább vállalta a magyar, román és szláv testvériséget; irt a *Brassói Lapokba*, a *Korunkba*, munkálkodott a MADOSZ-ban, szervezte a *Vásárhelyi Találkozót*, az erdélyi magyar fiatalok népfrentjét. Aztán dolgozott az észak-erdélyi munkásmozgalom Józsa Béla nevével jelzett vonalán. Ott volt a kolozsvári antifasiszta ellenállás vezérkarában – szervezte a munkásörseget –; neki is része van abban, hogy Kolozsvár viszonylag épségben maradt; a front elvonulása után azonnal indulhatott a termelés, s folytathatta munkáját az egyetem. Aztán, a második világháború után, az új életre induló Erdélyben a *Magyar Népi Szövetségnek* lett az egyik vezetője; sorakoztatott, hívott a román demokrácia építésére erősítésére, s álmodott, tervezett, a kisebbségnek is – vagyis már az *együtt élő nemzetiségnek* – otthont, teljes egyenjogúságot; még a csángóknak is anyanyelvű iskolákat. S dolgozott, kommunistaként, teljes erejével, a terve megvalósításáért. Aztán, aztán a törvénysértések, a konstruált perek idején több harcostársával együtt őt is lecsukták, s hosz-

szű hat esztendő telt a börtönökben... Aztán, szabadulva, cikket írt – a boldogságról. S mintha semmi sem történt volna, mosolygó bizalommal folytatta tovább a munkáját, körülhatároltabb területen, egyetemi tanárként és a végre újra induló *Korunk* főszerkesztő-helyetteseként. A napi feladatokon, a soron lévő munkákon túl azzal a szép szándékkal, hogy tető alá hozza a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* ügyét. Aztán, mikor a nyugdíj-korhatárhoz érkezett, búcsúzott az egyetemről, majd a *Korunk* szerkesztőségétől is. Nem pihenni persze, nem rózsákat oltogatni, hanem írni, rendezni, átadni tapasztalatait, s – tervezni, s álmodni tovább. Mert tervei most is vannak bokrosan, 70. esztendejében is.

S legyenek is; 70 esztendő még nem olyan nagy idő; vezet még tovább az út. Innen azonban, erről a magaslatról már lehet, sőt szükséges is visszanézni a megtett szakaszokra. Az út, amelyen járt, nemcsak az ő nyomát jelzi; nem is csak egy nemzedékét. Egy magatartásnak, egy gondolatnak is útja; immár félszázada.

Balogh Edgárban az Ady által álmodott Duna-táji jakobinizmus teljesedett ki, s nőtt a szocializmusba; a Duna-tájnak nem volt, nemigen lehet nála igazabb értője és szószólója. Ezért írhatta Fábry Zoltán: ha a Duna-táj „népeivel, kultúráival valamilyen államközösséggé summázódott volna”, első elnökének csakis Balogh Edgárt tudta volna elképzelni. – De ez a szövetség nem jött létre – a *Sarlós*-álom a kelet-európai államok konföderációjáról illúzió volt –, Balogh Edgár végül is a publicisztika tanáraként búcsúzott a romániai magyar közélettől, illetve egy folyóirat főszerkesztő-helyetteseként. Maga a *Sarló*, az általa előhívott, oly sokat ígérő mozgalom időnap előtt feloszlott; szétesett a *Vásárhelyi Találkozó* is. Az oly nagy történelmi szerepre hivatott *Magyar Népi Szövetség* is feloszlott; a csángók anyanyelvi iskoláinak már híre sincs. S a nagy gonddal készülő *Irodalmi Lexikon*nak még az első kötete sem jelent meg eddig...

Ha ezt a sort tekintjük, a ma látható eredmények felől, szinte csupa féleredmény, kudarc, sikertelenség; felfelé hajló irányban: fél évszázad alatt a kelet-európai népek sorsának a felvetésétől a romániai magyarság művelődési kérdéseire szűkült a kör. Gondolom, nem a fantázia veszített színeiből, inkább csak a realitás-érzék lett erősebb. Még a helyzet alakult másképpen, s a feladat módosult. Sok-sok tapasztalat emlékeztetett Bethlen Gábor felismerésére: aki a realitásokkal számot kíván vetni, annak „...nem lehet olyan álmot álmodni, amelyet akar; csak amit lehet... Nem is csak amit lehet, de amit *kell*...”

S még azok az álmok sem biztos, hogy mindig valóra válhatnak. Balogh Edgárnak is számos reális elképzelése maradt – különböző okok miatt – megvalósítatlan. De ebből arra következtetni, hogy felesleges volt a lobogása, hogy gyermeki hiszékenységgel épített légvárakat? Még ha minden terve kudarcba fulladt volna, akkor is irodalomba kívánczogna az élete: egy 20. századi messiás-legendához adna anyagot; nemzetiségi hangolásban. Hogy csak ment, pünkösdváros szívével, nagypéntekre nem is gondolva. Hívott, toborzott, szövetségeseket keresett; elhulltak, elestek mellőle, nemegyszer kiütötték a legjobb embereit is, de ő csak ment tovább, még a kilátástalanságok útvesztőin is keresztül, s szölongatott, toborzott újra, kereste a szövetségeseket változatlan bizalommal és mondta és mondta a szívéből táplált ígét.

De hát több a Balogh Edgár élete; munkásságának felmérhetetlenül nagy eredményei vannak. S nemcsak az méri egy küzdelem érdemességét, ami a tervekből közvetlenül, láthatóan megvalósul, de az is, ami a mások munkájába beépül, s ami, akár áttételeken keresztül, szétszűrődik a nagyobb közösségbe. A *Sarló* feloszlott, igaz, de sugallatot adott Csehszlovákián kívül még három más országban az útjukat keresőknek: Romániában az *Erdélyi Fiataloknak*, Jugoszláviában a *Híd* ifjainak, Magyarországon a *Bartha Miklós Társaságba* tömörülőeknek s a *Szegedi Fiataloknak*. Neveltjeik közül sokan eljutottak a munkásmozgalomig, s a *Sarlós*-hagyományból vezetett szál a népi kollégiumok tájaira is. A MADOSZ-ban végzett munkának s a *Vásárhelyi Találkozó*nak ugyancsak történelmi az eredménye: az antifasiszta erőket fogta össze, a román demokratikus erőkkel való közös frontot hirdette; a felszaba-

dulásra, a demokratikus átalakulásra készítette elő az embereket, s ezekre az emberekre építhetett majd mindennekeelőtt a *Magyar Népi Szövetség* történelmi jelentőségű munkájában. S bármi is lett a *Magyar Népi Szövetség* sorsa, elért eredményei máig is hatnak.

Balogh Edgár a kelet-európai történelmet élte és éli kisebbségi, nemzetiségi magyarként; minden tetteiben és gondolatában a román és szláv népekkel szövetségző magyar nemzetiség ethosza, helytállása mutatkozik meg. Minden nép sorsa érdekli – az ő célja is a mindenütt és mindenkre kiterjesztett emberség –, de helyzeténél, kultúrájánál fogva elsősorban a magyar nemzetiség kérdésein keresztül közelíti az egyetemes emberi gondokat is. A kisebbség, illetve az együtt élő nemzetiség minden dolgaért felelősnek érzi magát. Számon tartja kérdéseit, keresi szövetségeseit, figyelmeztet ellenségeire, fürkészi szellemi igényeit; keresi az utat, amelyen a nemzetiség a magyar kultúra hordozásában, állampolgári hűségben és nemzetközi fejlődésben előrejuthat, a módot, ahogyan együtt élő nemzetiségként, hűséges, egyenrangú, alkotó állampolgárként, alakulva, változva, de magyarságát megtartva, az otthon érzésével élhet. Magyarként és internacionalistaként. A helytállást sugallja mindazért – az ő szavait idézem –, „ami a magyar anyanyelv, iskola, társadalmi fejlődés, egyenlő jog, autochton közéletiség követelménye, s a szembeszegülést mindazzal, ami a saját nemzeti fejlődésük szuverén kibontásáig ért csehek és szlovákok, ukránok, románok s a szerbek, horvátok, szlovének önálló államiságát, mint történelmi vívmányt fenyegetné”.

Egyenes, tiszta, szocialista álláspont ez; szemben minden magyar és nem magyar nacionalizmussal. Ezen az alapon folytatja kezdettől a Duna-völgyi párbeszédet. Mindig kezdeményezően, mindig következetesen, mindig a népek testvérisége jegyében, hídépítő szándékkal; a szomszéd népekkel együtt járható utat keresve. A kérdéseket közös magyar, román és szláv eszmélkedésbe ágyazva. Így veti fel a múlt, a történelmi tudat, a haladó hagyomány, a népfront, az irodalom s a jelen élő kérdéseit is.

Még jelezni se igen lehet, mennyi problémáját érintette a magyar, s általában a kelet-európai népek történelmének és jelenének. Ahogy Kántor Lajos írja: „Balogh Edgár munkássága legalább három-négy ország, és öt-hat nyelv komparativistáinak nyújt figyelemreméltó dokumentumokat az utóbbi fél évszázad reális és megálmodott történéseiről.” S kínál a világ minden forradalmi mozgalma számára érvényes gondolatokat, többek között a szocializmus és a humánus, a kommunistaság és a népiség összetartozásáról, s „néppel a népért” népfronti elvének a mindig időszzerű voltáról. S emberi példát: a helytállásról, a tiszta hűségről.

Balogh Edgár az ifjúsági mozgalom, a politika felől indult, munka-keretet azonban, mint a kisebbség legtöbb gondolkodója és eszméltetője, az irodalomban talált. Nem szépítő lett – bár mindig „lírában forr” –, nem szakíró – bár a történelemnek, a szociográfiának, a néprajznak, az irodalomtudománynak is lehetett volna új csapásokat nyitó tudósa –, hanem, ahogy magáról mondja szerényen: közíró, publicista. Publicista, aki „az irodalom és a közügy határsávján” áll őrt, s aki nek az irodalomban is a legfőbb gondja – a népszolgálat. A nemzetiség, a nemzet s az emberiség ügyének az összekapcsolása. Vagyis: kisebbségi írástudó, a nemzetiségi közügyek „állandó szolgálatosa”; mindig résen, mindig küzdelemre készen; „egy szál karddal száz csatában”.

Nagyobbat, a maga helyzetében nem is vállalhatott volna, az írásra váltott gondolat talán még a politikai, mozgalmi munkánál is nagyobb körültekintést és következetességet kíván. A közvetlen cselekvés magán viselheti az időszak „viszonytagait”, a helytálló, vállaló írónak, közírónak azonban – ahogy Balogh Edgár tudja – „hosszú távon is érvényes, erkölcsileg is maradandó tanulsággal” kell hozzájárulni a nemzetiség és valamennyi olvasó szemléletének az alakításához. Eszméletön, hitet adón, vállalóan, magatartásformálóan.

Az irodalom, a közírás így lehet igazán időszzerű és messzesugárzó; időben és térben is. S így emelkedhet a publicisztika is a szépirodalom magasába. Balogh

Edgár publicisztikája, akárcsak Fábry Zoltáné, ezért mindig igazi irodalom; még élessé kalapált, teoretikus igényű mondataiban is lobog a líra. Amit Fábry Zoltán stílusáról írt, az ő publicisztikájára is igaz: írásain, „... mint finom bőrön az ereket, átsüt élete és emlékezete... Ezért olyan lüktető, minden csapásra vérző...” A rokon stílus, a rokon lobogás mögött azonos erkölcsi igény munkál: a felelősség, a vállalás, A helytálló emberség.

S ebben a helytálló emberségben lehet – annyi minden mellett – a szerkesztő és a tanár Balogh Edgár varázsa is. Riedl Frigyesről írták valaha: megédesítette az egyetemi oktatást, mint a Mississippi a tenger sós vizét. Balogh Edgárról is hasonló méltánylással szólnak a tanítványai; vállalon és hűséggel. S ha más elismerése nem volna, már ez is megérné az elfutott évtizedeket; a tanítványokban még a tanár letört reményei is újra hajthatnak. S biztatnak a további munka érdemességével.

Bizonyos, Balogh Edgár túl a 70. évén is folytatni fogja az ifjúságában elkezdet munkát; betölti a sorsába írt törvényt. Nagy példája és publicista őse testamentumát: „az embernek, míg csak van ember, megállni nem lehet”.

Kívánunk kedvet, erőt és időt bőséggel – a további munkához. Várjuk életírása folytatását, várjuk a lexikona megjelenését, történelmi jelenlétét, sugalló gondolatait. Szorongatott helyzetekben változatlanul úgy álmodunk róla, mint egykor a költő Tompa László: Balogh Edgár segíteni siet...

KÜLÖNÖS AJÁNDÉK

Jugoszláviai magyar elbeszélők

Körképnek készült a *Különös ajándék* című antológia, szemlének a jugoszláviai magyar novellairodalom utolsó harminc éve fölött. S rendelkezik is ennél fogva az ilyenfajta válogatások minden erényével és gyengéjével. Magát a válogatást persze kár volna firtatnunk, hiszen a szerkesztők: Bori Imre, Juhász Géza, Szeli István, maguk mondják el rövid utószavukban, hogy minél szélesebb panorámára törekedtek. Amellett pedig minél nagyobb változatosságra, a szerzők kiválasztásában, a tematikában, a modorban, a formálásban egyaránt. Így azután a névsor a múlt század végén született s néhány év óta már halott Szirmai Károlytól és Sinkó Ervintől egészen az alig évtizede indult, 1943-as születésű Gobby Fehér Gyuláig és Brasnyó Istvánig terjed, összesen tizennégy novellistát sorakoztatva fel. A sokoldalú bemutatás céljából szinte valamennyit több írással is szerepeltetve, ami viszont azt eredményezi, hogy egy-két kivétellel a rövid, összefogott, tömörre szerkesztett novellatípus adja az antológia anyagát.

Többféle szempontból is megközelíthetjük ezt a közel ötszáz lapot megtöltő ötvenkét írást. Legegyszerűbb lesz, ha a tematikával, a novellák anyagával kezdjük. S itt éri mindjárt az első meglepetés az olvasót: a szociográfiai láttelet, vagyis az utolsó harminc év társadalmi s ebből következő magánéleti változásainak a közvetlen leírása nagyon kevés helyet kap a *Különös ajándék* novelláiban. Az írások zöme ugyanis a falusi életforma múltját vagy félmúltját választja témájául, sőt, még a ma játszódnak is megmaradnak a továbbélő régi életforma megelevenítésénél. Majtényi Mihály, Herceg János, Németh István, Csépe Imre, Saffer Pál, a fiatalabbak közül pedig Gobby Fehér Gyula szerepelnek itt ilyenfajta novellákkal. Többnyire visszaemlékező írások ezek, első személyben elbeszélve, s lényegüket tekintve sem anyagukban, sem a formálásban nemigen hoznak újat: a tömörkényi, a Móricz Zsigmond-i, s még gyakrabban, érdekes módon, a Móra Ferenc-i hangvételt követik. Herceg János *Három halász meg egy molnár* című rövid életképe például valóban a jó Tömörkényhez méltó; Saffer Pál ugyancsak falusi életképet ad *Vasárnap* című írásában, de a leírásba beleépít még egy rejtélyes, mert gyerekszemmel látott tragédiát is; Csépe Imre remekül sikerült, mosolygósan

szomorú novellájában, a *Tarisznyásokban* Móra Ferenc hangján beszéli el, hogyan tartotta el nagyapja koldulásból a végső nyomorba jutott zsellércsaládot. Ugyancsak a mórai hangvétel jellemzi Gobby Fehér Gyula egyik írását, a *Nővéreink a varjak* címűt, de ebben a novellában a groteszk, jelen idejű történet szerencsésen ellensúlyozza a visszaemlékezés olykor túlzottan érzélgős hangját.

A népies irányzatok követői mellett a másik jelentősebb csoportot a kisvárosi és főleg a kishivatalnoki lét ábrázolói képezik. Kialakult hagyományokat követnek többnyire ők is. Sinkó Ervin *Előjáték* című hosszabb elbeszélésében például a végtelenségig elnyomoritott kishivatalnok sokszor megírt történetét a zsidóüldözések ábrázolásával kapcsolja össze, Varga Zoltán viszont a *Kötéltáncosban* szürke tisztviselő hősének váratlan kitörési kísérletét, s azután e kísérlet tragédiát hozó kudarcát írja le meggyőző erővel.

Ezekhez a realista szándékú, a múltat idéző s mindig egyenesvonalú novellákhoz kapcsolódik Szirmai Károly több írása a reménytelen, perspektívátlan öregkorról; Németh István hasonló témájú, de sokkal feszebben összefogott novellája, az *Élet-társak*, és Herceg János *Tengerkirálya*, mely munkásmozgalmi emléket elevenít föl egy kisfiú szemszögéből. A történelmi múlt-hoz fordul azután az antológia egy-két darabja: *Tomiban most már ősz van* című szép hangú írásában Majtényi Mihály Ovidiusra emlékezik; Varga Zoltán pedig *Nátán* című elbeszélésében egyenesen Dávid király koráig megy vissza.

Nem hiányoznak azután az antológiából az erősen stilizált, olykor nyíltan stílszavak írásai sem: már Szirmai Károly is próbálkozott ilyennel, bár törekvései eléggé idejétmúltnak tetszenek, s nem sokkal több jót lehet elmondani a fiatalabb Deák Ferenc romantikus-szecessziós, többnyire túlstilizált novelláiról, vagy Holti Mária szimbolikusnak szánt, de csak allegorikusra sikerült históriájáról sem.

A mai élet valóságát legközvetlenebbül Major Nándor és Németh István novellái idézik. Ők sem élnek túlságosan eredeti eszközökkel, de mindig elevenen, ötletesen formálnak, s plasztikusan állítják olvasóik elé a városi lét alsó régióiban moz-

gó emberek életét. *Ma este senmi sem fontos* című írásában például Major egy malteroslány életének drámái pillanatát eleveníti meg az *Itéletben* pedig egy gázoló sofőr s nyomorékká lett áldozata találkozását írja meg izgalmasan és elhiteően. Németh István *Szabadulása* hasonlóképpen egyetlen drámái pillanatba sűríti mondandóját: a börtönből szabaduló fiatal lány és szerelmesének találkozása egy egész réteg életformájára, gondolkodásmódjára, erkölcsi felfogására vet fényt.

E tematikai körkép után próbáljuk meg most már a lényegesebb szempontot, az írói megvalósítását előterbe hozni. Milyen összkép bontakozik ki a *Különös ajándék* ötvenkét írásából? Kiemelkedő alkotót, legalábbis az itt közölt írások alapján, egyet sem találunk a szerzők közt, viszont az egész kötetet igen jó átlag jellemzi. Gyenge elbeszélés kevés akad: a jugoszláviai magyar novellairók, különösen a középnemzedék képviselői, Csépi Imrétől Varga Zoltánig, jól elsajátították és többnyire hatásosan alkalmazzák a 20. századi magyar novellairodalom kipróbált formai eszközeit. Eredetét ilyen módon, mivel anyagukat is a múltból vagy pedig már alaposan kiaknázott területekről merítik, nemigen adnak.

Ebből a szempontból az antológia legifjabb nemzedékétől kap az olvasó a legtöbbet, és miután ezek az írók prózaíróknak még valóban fiatalok, a magyar irodalom sokat várhat tőlük. Így például Gobby Fehér Gyulától, aki ugyan még láthatólag kísérletezik, hogy rátaláljon a saját hangjára. Mórát idéző írását már említettem, egy másikban, *A csoda* címűben, nem túlságosan szerencsésen, modern parabolával próbálkozik, annál sikerültebb s emlékezetesebb viszont a *Pedig éjszaka van* című harmadik novellája, amelyben az antológia gyakori témája, a falusi gyermekkorra való visszaemlékezés bukkan fel újra. De Gobby Fehér ebben a témában újat és nagyon lényegest tud mondani azaz, hogy pontosan s magánál a történetnél többet mondóan beszéli el, hogyan igyekszik összeveszíteni egy tízéves kisfiú édesanyját az új mostohaapával. A művészi hatást a novella epilógusa teszi teljessé: a főhős csak később, felnőttként hazalátogatva ébred rá, hogy hajdan a féltékenység vezette, irigylte a szülők sze-

relmét, melyből kizárva érezte magát, s most már azon kell töprengenie keserű szívvel, vajon valóban ő rontotta-e meg az életüket.

Egyéni, senki máséval össze nem tévesztethető hangot üt meg Brasnyó István is, aki többfajta modern törekvést próbál egybeötvözni rövid novelláiban. *A Bugyonnij emléke* címűben nyíltan Iszaak Babelre utal, s szintén nem-magyar mintára vezethető vissza stílustörekvése is: Brasnyó ugyanis roppant méretű, néha áttekinthetetlen, másszor viszont hatásos körmondatokból építkezik. Leglényegesebb próbálkozása azonban, s ebben sokféle mintára támaszkodhat, a köznapi valóság átmitizálása. Itt közölt novellái közül *A fejvadász nehéz élete* címűben sikerült ez a leginkább.

A kötet írói közül azonban a nálunk regényei alapján is jól ismert Gion Nándor a legkiforrottabb novellista. Gion nem anekdotázik, sőt, novelláinak alig van cselekménye, viszont tömören, nagyon hatásonosan szerkeszt, s ami ennél is lényegesebb: remekül ért az atmoszférateremtéshez. Két írása, *A postás, aki egy ujjal tudott tütyülni* és *a Patkányok a napon a gyermekort idézi*: Gion ezekben kitűnően, mert keveset mondva és sokat sejtetve rajzolja meg gyerekhőseinek a felnőtt világgal való fájó ismerkedését. *A Csillagok minden színben* cím alatt két azonos környezetben, méghozzá munkások közt játszódó novellát foglalt össze az író. Közülük főképpen a második sikerült nagyszerűen, mert sokatmondó szűkszavúsága, s a különöst a banálissal vegyítő módszere segítségével mélyen bele tud világítani egyszerű hősei érzelmi-értelmi életébe.

Egész irodalmunk fontos eseménye ennek az antológiának a megjelenése. Új szint, új hangot hoz, s kétségkívül változatosabbá, gazdagabbá teszi mai novellistikánkat. Érdemes jobban figyelni a benne közölt írókra, mert ahogy irodalmunk az elmúlt években Sütöt, Páskándit, Szilágyi Istvánt, Kocsis Istvánt magába fogadta, most lassan fel kell készülnie egy-két sokat sejtető jugoszláviai magyar író befogadására is.

(Forum)

SZÁVAI JÁNOS

ADRIAI TENGERNEK MÚZSÁJA

(*A dalmát tengerpart költészete*)

Válogatta és fordította: CSUKA ZOLTÁN

„Nem képzelte se szebbnek, se nagyobb-nak. Szebb és nagyobb volt annál, amit valaha is elképzelt. Sima, kék végtelen, rajta a bárkák, csorba féldióhéjak és vitorlák, fehér, narancsszín, fekete vitorlák, ferdén rábillenve, mint pilleszárnyak, tik-kadt lepkék, melyek leröppennek a víztükrre s isznak belőle...” — így tör föl Kosztolányi—Esti Kornélból a vallomás az Adriai-tenger láttára. S „kiharsan” belőle „az a versféle, melyet már előbb próbálgatott, az a dithyramb, mely az éjszaka szorongó óráiban fogant meg benne...”

S ha a magyar költőben ilyen rajongást fakaszt a tenger, a mellette élők, a néki kenyeret, hajdan hatalmat, majd rabságot, pompát, majd kiszolgáltatottságot, állandó megújulást és szigorú állandóságot jelentő, hatalmas és mégis meghitt Adriát hogyne ünnepelték-átkozták volna évszázadokon át, hogyne lelkesedtek volna szépségéért, lesték volna változásait, várták volna türellemmel a hajókat, amely a kedvest hozza. Csuka Zoltán jóvoltából kezünkben a „dalmát tengerpart költészete”, a szerb, a horvát, a szlovén, s a crnogorai líra és epika idevonatkozó, válogatott antológiája. Csuka teljesítménye előtt tisztelettel hajlunk meg; a szlovák népballadák, mai makedón és szlovén költők, Prešeren, Njegoš, Krleža kötetei, a szlovén partizándalok, majd alig öt esztendeje a reprezentatív „Csillagpor” című fordításkötet után ismét új mű, szigorúan komponált, fejlődésrajzot ígérő, tárgyyszerű antológia, amelynek rendező elve nem a költő szeszélye, hanem ragaszkodás a célhoz: Csuka bemutatja az örök ihletadót, ahogy a népköltészettől a mai költőig látják délszláv szomszédaink lírikusai. S külön érdeme: arra is rávilágít, hogy e „dalmát” vidék költői rajzolóit nem egy szál fűzi irodalmunkhoz, történelmünkhez. A kölcsönös ismerkedés vitán felüli haszna mellett ismét önmagunkról tudunk meg többet: új vonással bővül Frangepán Kristóf számunkra még igen-csak hiányos lírikusi portréja, a Hunyadi Jánosról verselő, Budán tanult ferences,

Andrija Kačić-Miošić is újabb versrészlettel szerepel a kötetben, Velimir Deželić eddig inkább a magyar jakobinusokhoz közel álló és Kazinczy Ferenc, Dayka Gábor által is tisztelt Maksimiljan Vrhovac életrajz-írójaként volt ismerős (e könyvét a magyar szaksajtó is ismerte), mint ahogy Ivan Gundulićot is inkább magyar témái miatt vettük tudomásul.

Csuka antológiájának van azonban még egy, nem kevésbé lényeges haszna. Épp a Budapesten nemrég megrendezett Összehasonlító Irodalomtudományi Kongresszus tanulságai erősítették meg az irodalomtörténészeket abban, hogy még a nemzeti irodalomra vonatkozó ismereteink is hiányosak, ha beszűkülten, csak az adott nemzeti irodalomra koncentrálunk. Az állandó egybevetés, a tipikus, a jellegzetes keresése, a nemzeti irodalom elhelyezése tágabb perspektívában, szélesebb összefüggésben: ez a célja. Csuka Zoltán fordításai nyomán a magyar irodalommal oly sokban rokon, fejlődésében annyi hasonlóságot mutató délszláv irodalmi jelenségek tárulnak föl. Nemcsak a közös téma, nemcsak a fordítások, közös történelmünk szereplői (pl. a Zrínyiek és a Frangepánok) az okai ennek a ténynek, hanem a rokon társadalmi, gazdasági, államszervezeti stb. szerkezet is. De a hasonlóságok mellett legalább oly fontos az eltérések vizsgálata is. Így a dalmát tengerpart gazdag áradású reneszánsz-irodalmához hasonlót hiába keresnénk a magyar irodalomban. Viszont a szlovén modernnek útkeresésének párája a magyar irodalomban lelünk példákat.

S bár a terjedelem miatt a költők olykor csak egy verssel, illetve vers- vagy drámarészlettel szerepelhetnek, a kötetből kialakuló kép mégis megnyugtató. Ugyanis nem költői portrékat szándékozik adni a fordító, hanem egy témát szeretne körüljárni fordításai segítségével. S ez a törekvése sikeresnek mondható. Természetes, hogy a Marulitól Ignjat Djurđevićig terjedő korszak költészete a legszínesebb, a legváltozatosabb a kötetben, a dalmát városok gazdagsága, kultúrája, majd hanyatlása tükröződik a versekben. A XX. század lírája viszont immár nem annyira az életöröm, a féktelen jókedv, a városi létből származtatható öntudat, az olasz lírával vetekedő formai gazdagság poézisét adja, hanem meditatívabb jellegű, a prózaverstől sem idegenkedő, a végtelenségben is az

ember belső világának problémáit látó költészet. Ekkor már — nem egyszer — a tenger csupán ürügy, olykor allegória, esetleg kiindulópont, a XX. század gyötrelmes bölcsellete hatja át a dalmát partokra térő vagy onnan fölemelkedő ihletet.

Csuka Zoltán három esztendő óta dolgozott az antológián, Hadrovics László és Angyal Endre hathatós segítségével. A délszláv — magyar irodalmi ismerkedés (melynek gazdag hagyományaiból hadd idézzük Kazinczy Ferenc baráti levelét a szerb neoklasszicizmus poétájához, Lukijan Mušickihoz, vagy Kölcsey Ferenc fordítását szerb nyelvből) újabb értékes kötetrel gyarapodott. S bár a dalmát tengerpart Jókai romantikus regényírásából, Kosztolányi idézett Esti Kornéljából vagy újabban Déry Tibor írásművészetéből nem volt egészen ismeretlen a magyar olvasó előtt, kötetünk versei egy állandóan megújuló, évszázados örökséget „megszüntetve megőrző” költészet szépségeivel ajándékoznak meg. A magunk hasznára kívánjuk, hogy legyen még sok ereje Csuka Zoltánnak az utószóban ígért kiegészítésekre, tökéletesítésre. (*Európa*, 1976.)

FRIED ISTVÁN

Takáts Gyula:

HÓDOLAT BERZSENYI SZELLEMEK

Valamely irodalom nagykorúságát, életképességét mutatja: hogyan és milyen mértékben tartja számon múltját, értékeit. Berzsenyi talányos egyénisége, költészetének „titka” nemcsak a kortársakat izgatta (keves magyar író van, akiről annyi nemzedéktársi vallomás — hogy csak a legfontosabbakat említsük: Kis Jánosé, Döbrentei, Vitkovicsé, Kazinczyé, Széchenyié — maradt ránk, mint Berzsenyiről), de az irodalmi utókor is meglepően sokat foglalkozott vele; más-más oldalról, más-más műfajban — esszében, regényben, versben — igyekezett örökségét megközelíteni, fölmérni és meghódítani: Berzsenyi életműve alig másfél száz vers, de a róla szóló költemények gyűjteménye — Vörösmarty

versétől Fodor András ódájáig, Tóth Árpád szonettjétől Weöres Sándor költeményéig — kiadná ezt a terjedelmet. (Más kérdés: Berzsenyi lírája az olvasók, a versszeretők szélesebb köréhez — az iskolán keresztül — miért nem talált máig igazán utat? Arról, hogyan él — illetve nem él — Berzsenyi a mai főiskolások tudatában, egy kiterjedt vizsgálat alapján Várkonyi Imre eléggé borús és elgondolkasztató képet rajzol a *Somogy* 1976. évi 2. számában.)

Az idei kettős Berzsenyi-évfordulóra megjelent nagyszámú és reprezentatív kiadvány között is figyelmet érdemel az a szerény munka, mely Kaposváron, a Kanyar József szerkesztette *Somogyi Almanach*-sorozatban, a levéltár gondozásában látott napvilágot. *Somogy* Berzsenyi öröksége hű sáfárának bizonyult eddig is: sirja fölé 1859-ben emlékoszlopot állított; nevét vette föl az 1904-ben alakult és 1948-ig működő kaposvári irodalmi társaság; a niklai házban 1954-ben — azóta többször átrendezett, fölfrissített — emlékmúzeum nyílt... Az újkori somogyi Berzsenyi-kultusz egyik legavatottabb ápolója, Berzsenyi örökségének a mai magyar irodalomban méltó áthagyományozója Takáts Gyula. A *Somogyi Almanach*-sorozatban megjelent munka *Niklai koszorú* c. versfüzérét, valamint három hosszabb tanulmányát tartalmazza. Melékletként — Kanyar József bevezetőjén kívül — még egy ismeretlen Berzsenyi-arc-képet, Takáts Gyula verskéziratát és egy ismeretlen Berzsenyi-óda fotómásolatát találjuk a füzetben.

A *Niklai koszorú* tizenkét verse közül kilenc 1976-os keltezésű; az *Utolsó niklai tőredék*, a ciklus egyik legszebb darabja 1974-ből való, a Berzsenyi hamvainak harmadik eltemetését idéző *Niklai elégia* 1948-ban született, s Takáts Gyula legkorábbi Berzsenyi-verse, az 1930-ból való *A somogyi klasszikus* is helyet kapott a ciklusban. 1930 és 1976: a költői pálya két, egymástól eléggé távoleső pontja ahhoz, hogy a mai és a negyvenhat éve keletkezett, azonos témájú versek egybevetéséből Takáts Gyula Berzsenyi-képének változását lemérhessük. Takáts 1930-as „somogyi klasszikusa” még a hagyományos, az irodalmi tudatba mélyen ivódott Berzsenyi-képhez kapcsolódik: Berzsenyit a római irodalomhoz, a latin kultúrához, Horatiushoz köti; a vers szókinccse is igazolja ezt, a költő Bacchus bordalát, a Tirrénéi tengert, Quiri-

nál ívét, Ceres fiát, Horatius földjét emlegeti. Takáts Gyula mai Berzsenyi-képe más: a hagyományt tekintve messzibb múltba, a görögségbe mutat; másfelől frissebb, modernebb is: Berzsenyi költészetét az elcsépeelt Horatius-párhuzam helyett a kortárs világirodalomhoz kapcsolja. A *Niklai koszorú* legújabb darabjainak szókinccsét a görögségből választott fogalmak jellemzik: Zeus, Kréta, Pireusz, Jóni-tenger, Akherón, Párka, Hélios... Ezzel a görög antikvitással állítja szembe (másor párhuzamba) Berzsenyi somogyi, berekszéli miliójét: a szelídgesztenyefát, a sombokrot, a „szörtyögő sziget szittyóját”, az ingólápot, a méhest, a békaszót, a zsuptetős házat. A versekben fölfigyelhetünk Takáts Berzsenyi-képének másik új vonására is: a niklai bereknek a tübingeni kert a párja, a kortárs európai irodalomban „Hölderlin és Berzsenyi élete és költői műve áll egymáshoz a legközelebb”.

A kötetben közölt — korábban folyóiratokban publikált — három tanulmány mindegyike eredeti és új gondolatokkal gazdagítja a Berzsenyi-kutatást. Takáts Gyula a kaposvári múzeum könyvtárának apró-nyomtatványai között egy ismeretlen szerzőtől származó verset talált. Történeti, stilisztikai és verstani adatokkal bizonyítja, hogy a Sárdi Somssich Pongráchoz írt óda Berzsenyi utolsó keltezhető, 1832-ben keletkezett verse. (A költeményt sajnos Merényi Oszkár mégsem vette föl Berzsenyi verseinek legújabb, 1976-os kiadásába.) A másik tanulmány a Berzsenyi—Kazinczy levelezéshez fűz eredeti gondolatokat, s költészet, élet és sors különbözőségét és összefonódását vizsgálva igazságot szolgáltat Berzsenyinek, illetve a vitát, mely „azóta is jelen van irodalmunkban”, máig meghosszabbítja. Legtöbb eredetiséget, újszerű fölismerést a *Harmónia és Diótima* című, Berzsenyi és Hölderlin párhuzamokat elemző írás tartalmaz. Illő Takáts Gyulának is igazságot szolgáltatni: ma, amikor különféle fórumokon egyre többen emlegetik ezt a párhuzamot, ne feledkezzünk el arról, aki először és érdemben vizsgálta meg a kérdést. A Hölderlin-párhuzamok megmutatásával Takáts Gyula Berzsenyit a kortársi európai líra eszmevilágába kapcsolja, nem takarva el ezzel természetesen Berzsenyi „igen egyéni színeit” sem. A rokonság igazi alapját a görögség közös tiszteletében, a platóni indításban, a Szép és

a Természet eszményében látja. Nem ismerték, nem olvasták egymást, de egyéniségük és természetük, lelkiállapotuk és költői életstílusuk — mutat rá Takáts Gyula a *Poétai Harministica* és a *Hüperión* egybevetése nyomán — számos rokonvonást őriz.

Takáts Gyula versciklusa és tanulmányai elsősorban Berzsenyi mélyebb, hitelesebb, korszerűbb megismerését szolgálják. Emellett — áttételesen — hozzájárulnak Takáts Gyula költői világának értelmezéséhez, megközelítéséhez is. E versek és a tanulmányok felől nézve ugyanis megvilágosodik, hogy Berzsenyi eszményei a „hasznos szépről”, az „örökkön örökké Szépről” és a Természetről, a művészet és a világ együttéléséről Takáts Gyula lírájába is föl szívódtak, s Berzsenyi eszméi, a „lelkes ráció képlete” mai költészetünkben leginkább az ő életművében él tovább.

TÜSKÉS TIBOR

Csányi László:

VÖRÖSMARTY SZERELMEI

A Vörösmarty-ünnepségek kapcsán jelent meg — Tolna megye tiszteletadásaként — Csányi László: *Vörösmarty szerelmei* című esszé gyűjteménye. A címadó írás mellett tanulmányt olvashatunk: *Vörösmarty Gőrbőn, Bevezetés a Zalán futása olvasásához, Pipiske* (Egy Vörösmarty-vers jelentésváltozásai), *Vörösmarty novellái* és — a költő kortársa és barátja — *Egyed Antal tragédiája* címmel.

Csányi László már 1955-ben — a költő halálának századik évfordulóján — hódolt Vörösmarty emlékének: *Az ifjú Vörösmarty* című tanulmányával. Akkor is, most is az induló Vörösmarty, a tolnai évek — *A völgyi lakos* élete — indították búvárkodásra, amely jóval több a maga vallotta „olvasói reflexionál”: alapos filológiai kutatás, tudás és finom költői beleérzés eredménye.

Csányi László bátran nyúl a megmerevedett Vörösmarty-kép restaurálásához és Gyulai Pálnak a múlt század hatvanas éveiben írt tanulmányával szemben az újabb

Vörösmarty kutatások után is tud újat, izgalmasat mondani.

Gyulai Pál a romantika és a biedermeier nyomán állítja elének Vörösmartyt — ahogy Barabás Miklós festményéből is ismerjük —: a mindig fennköltet, ünnepélyest, a nemzet költőjét. S ebben a szerepben látjuk a szerelem legendáját is: Perczel Etelka csillagát. „Majdnem tíz évig e szerelem egyik fő tárgya költészetének” — írja Gyulai Pál, a közvetlen kortárs. Kétségtelen, hogy az 1820-as évek elején több lírai verset írt, mint — a Laura-korszakot leszámítva — egész pályája alatt. Gyulai azt is megállapítja, hogy „ez az első szerelem aranyozta meg s föllegezte be Vörösmarty ifjúságát”. Házasságáról szólva tovább fűzi gondolatát: „Két nő folyt be elhatározóan költőnk sorsára és költészetére. Az elsőt az ifjú képzelődés, az érezni kezdő szív ábrándjaival szerette, a másikat a férfiú szenvedélyének egész melegségével és hevével. Az első szerencsétlenné tette mind őt, mind saját magát...”

S itt kezdődik Csányi ellenvetése, hogy Etelka is szerencsétlen-e ebben a szerelemben. Ennek lélektani valószínűségét vitatja, hiszen Perczel Etelka éppen tizenhárom éves, amikor — 1820-ban — Vörösmarty Börzsönybe érkezik a Perczel családhoz. És két év múlva is, midőn elhagyja Börzsönnyt, egy tizenöt éves gyereklánytól búcsúzik:

Szive sebét önként elfödi más szem elől,
Azt mégis bánatjában szüntére kimondja,
Hogy bucsuzástól retteg előre nagyon.

(Egyedhez)

Ezeket „legfőljebb egy ábránd áttételeként értheti Perczel Etelkára” — írja Csányi László. Nem az Etelka-szerelmet; a valóság és képzelt szerelem fontosságát kérdőjelezi meg, hanem az Etelkára vonatkozó rész mértékét és túlzott biedermeieres aspektusát. Ebben az időben írt versei sem mind a „légies” szerelem kifejezései, hanem — idézzük Csányi Lászlót — „A húszéves Vörösmarty, mint minden egészséges fiatalember, sokkal közelebbi tüzeknél melegedett.” Ezek valóságtartalmát idézik a két börzsönyi év versei is: „Adj csókot, oh az elsőt életemben.” (Jólához) S itt Csányi véleménye szerint nem arról van szó, „hogy az Etelka-szerelem előtt egy másik szerelem íratta ezeket a verseket, hanem

arról, hogy ezekből a különböző nők iránt érzett szerelmekből szublimálódik egy elérhetetlenné álmódott szerelem élménye, ahol Etelka nem az élmény forrása, hanem csupán – jóval később – tárgya”.

Csányi László még azt is vitatja, hogy Etelka tudott volna a lángolásról, amit Gyulai és utána az irodalomtörténet tulajdonít Vörösmartynak. Így merésznek tűnik ez az állítás, de Vörösmarty költői módszerét kétségtelenül igazolja. A sokféle leányalak, amelyek körülbeigik verseit – akárcsak Berzsenyi költészetében – az eszményi ideálnak szólnak, ahogy a *Csaba szerelme* című versében megvallja:

Lányka, szerelmimben, ha külön
több névre találtál,
meg ne ítélj: egyedül elnevezések azok,

„Vörösmarty képzelete – fejtegeti Csányi László – nem éri be absztrakt hangulatokkal, itt minden tárgyiasul, ennek a világnak pontosan leírható flórája, faunája van. A való világot helyezi át egy új mozgásrendszerbe, amely nem idegenül és elhagyatva áll, hanem rögtön megteremti mágneses terét s bár a valóságból táplálkozik, vissza is hat a valóra s ami létrejön, csak önmagával mérhető.”

S ez így igaz és Vörösmarty költészetében megvalósul. Ez a szerelem ihlette indulásakor, ez érlelte férfivá és így népesítette be álmokképekkel költői világát. A *Zalán futása*-ban a deli Hajna, a *Cserhalom*-ban a szöghajú szép Etelka, az *Eger*-ben Ida alakja, Zenedő a *Széplak*-ban, vagy a szelíd Enikő a *Két szomszédvár*-ban, de még a *Szép Ilonka* is mind Perczel Etelka költői mása, az ábránd és valóság tükrében.

Versein túl baráti levelezése is dokumentálja szerelme élő-ható erejét. Már a *Zalán futása* kész példányaival (zsebében a friss ügyvédi diplomával) jelenik meg 1825 szeptemberében a Perczel családnál, s ekkor írja barátjának, Stettner Györgynek: „Ha az isten angyalai az üdvösség csengettyűivel csengetnének is fülembe, ha a paradicsom legékesebb madara repkedne is körüllem édes dalaival, de bár maga a testesült öröm biztatna is, nem hallok őket. Siket vagyok mindenre, mint a nehéz föld, csak fájdalomra nem.” S azzal a döbönt való-mással folytatja: „Meglett kora vagyok és semmi kilátásom”.

A *Zalán futása* költője néma maradt a földbirtokos Perczel-kúria előtt. (Gondoltnak is csábító, hogy Petőfi húsz év múlva milyen parázs, rebellis módon pattogott volna bármilyen gögös földesúr előtt.) Ez bizonyítja a feudális életszemlélet erős pozícióját még a kor legjelentősebb költőjével szemben is. S a kiábrándult Vörösmarty az epigramma tömörségével írja levelében: „a földi boldogságnak fele képzelődés!”

Egyébként az elérhetetlen „örömmek angyala” nem volt boldog: huszonhat éves korában – a kor fogalmai szerint későn – Bajsai Vojnits Barnabás szabadkai földbirtokos felesége lett 1833-ban és 1866-ban halt meg.

A Laura-szerelme már sokkal egyértelműbb Vörösmarty életében és költészetében. Csajághy Laura több mint húsz évvel fiatalabb a negyvenhárom éves Vörösmartynál. Laura Bajza József sógoránéja. Vörösmarty Bajzaéknál ismerte meg, náluk lakott, ott találkozott a *merengőhöz* műzsájával, aki szerelem helyett csupán tisztetletet érzett a költő iránt. Egyébként Vachott Sándorné feljegyzései szerint is Vörösmartyban „semmi nem volt költői.” (– –) „Tetőtől talpig becsületes, tisztességes táblabíró alakban jelent meg a nagy költő a felületes szemlélő előtt, s kinek képzelőtehetsége őt külső szépségekkel ruházta fel, az a köpcös természetű, alacsony férfiúban, kinek kissé öszbe csavarodott fekete bajusza s körszakálla, kopaszodó homloka s himlőhelyes kerek arca semmi különöset nem mutatott, mindent inkább láthatott, mint költőt.”

A Bajza-ház irodalmi légköre, a biedermeier életérzés, a „nagy feladás” – az öregedő férj elfogadása – segítette Vörösmartyt késői szerelmében, hogy az *Ábránd*, és a *merengőhöz* költészete a rezignált kéreccsel beteljesülhetett:

Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
Ne adj helyette bánatot, könnyűt.

Nem is a női hűség okozott törést későbbi életében, hanem a szabadságharc bukása: a rettegett nyomor. „Reád most sok gond vár – írja feleségének bújdosásában, 1849 novemberében. – Szivedre kötöm magadért, gyermekeidért s megnyugtatósomért, hogy helyzetéről komolyan, jó előre gondoskodjál.” (– –) „Alig merek a jövőre

gondolni. A legjobb esetben is a nyomor az, ami ránk vár saját hazánkban."

Az *Előszó*, az *Emlékkönyvbe*, *A vén cigány*, a *Fogytán van napod* költője megtört, mint maga az álmodott dicsőség, a reformkor vágya és valósága. De temetése – 1855-ben – a nemzet ébredése volt: tüntetés a továbbélő jövőért. A korabeli leírás szerint: „egy uralkodó temetése nem lehet nagyszerűbb”. S a hátrahagyottak sorsáról Deák Ferenc, a költő barátja gondoskodott: a nemzeti gyűjtés százezer forintjával. Laura pedig a „nemzet özvegye” lett.

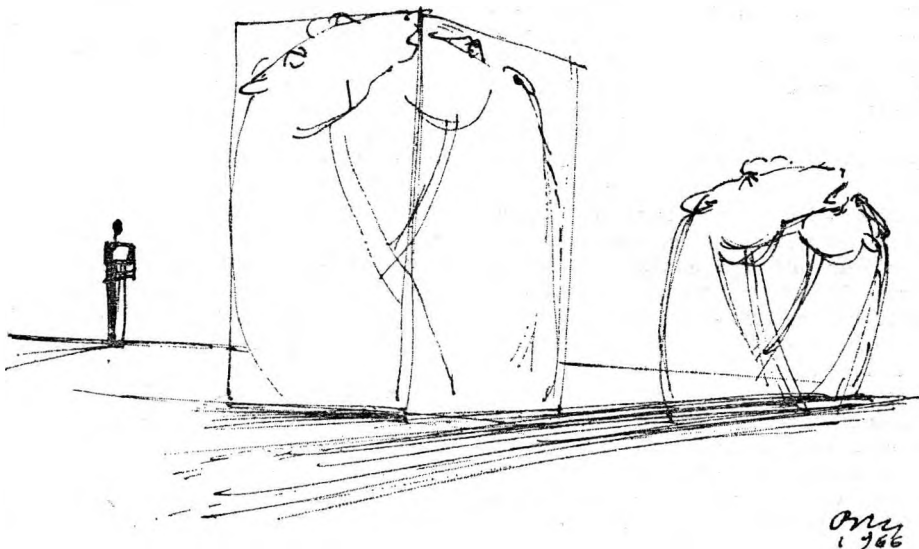
Csányi László festése nem mindig lágy vonalú. Az Etelka-mítoszt jól fejtí ki a biedermeier-kor epekedő, kúsza érzelmeiből. S ehhez felhasználja a józan Deák Ferenc és a realista Kemény Zsigmond véleményét. Hogy ne csupán a fennköltet lássuk, hanem ezek mögött a valót, a teljesebb embert is.

A kiegészítő tanulmányok, – köztük a *Vörösmarty Görbőn és Bevezetés a Zalán futása olvasásához* címűek – még teljesebbé teszik Vörösmarty-képünket. A Görbőn címűben a vidám patvaristát rajzolja meg

baráti körében. Itt kezdte Vörösmarty 1823 tavaszán (Petőfi születése évében) a *Zalán futása*-t és tizenegy hónap alatt elkészült a hatezer soros gyönyörű eposz. Hexaméterei – a Párdusos Árpád dicsőítése – a hazafiúi reménység ébresztője volt a reformkor lázas álomszövéseiben. Anonymus krónikája életre kelt, buzdított, a nemzeti önérzet lángját magasra lobbantotta. Csányi szerint nem olvasni kellett, hanem átélni. De lendületes szavakban arról is szól, hogy Vörösmarty érdeme mégsem csak történetiségében van: „igazi remekmű” született a *Zalán futása*-val. Nemcsak saját szándékát valósította meg „literatúránk ebbeli hiányának” felszámolásával, hanem nyelvi gazdagságával, költői varázslatával remeket alkotott, amely másfél század után sem az „olvashatatlanság szégyenbélyegével bújkal előlünk”.

Csányi László szép vallomása – a *Vörösmarty szerelmei* – erre a szeretetre is suggerálnak bennünket, leemelni a könyvespolcra és olvasni tündökletes sorait és ott-hon lenni versei gazdag világában.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

VEZETŐSÉGVÁLASZTÓ KÖZGYŰLÉST tartott a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja augusztus 26-án Pécsen. Az írócsoport *Pákolitz István* József Attila- és SZOT-díjas költőt elnökké, *Bertók László* költőt pedig titkárrá választotta meg.

*

ÚJ MAGYAR DRÁMÁK a Pécsi Nemzeti Színház idei műsortervében. A mohácsi csata évfordulója alkalmából augusztus 28-án bemutatott *Nemeskürty István*-dráma után a következő művek előadására kerül sor az új évadban: *Sárospataky István: Táncpestis*, *Hernádi Gyula: Bajcsy-Zsilinszky Endre*, *Mándy Iván: Látogatók*, *Illyés Gyula: Dániel az övéi közt...*, *Császár István: Istvánfalva*.

*

A MOHÁCSI CSATA áldozatai emlékének szenteli új számát a *Baranyai Művelődés* c. periodika. Az összeállítást *Fischer János* mohácsi tanácselnök „Mohács a fejlődés útján” c. írása vezeti be. A csata előzményeit, történetét és következményeit *Regőlyi Zolt*, *Rázsó Gyula*, *Molnár Imre* és *Kiss Béla* ismerteti. *Nemeskürty István* írásának témája: A köztudatban élő Mohács-kép változása Zrínyi műveiben. *Dr. Kovács András* jegyzete Kanizsai Dorottyára emlékezik. Mohács történettudományi, néprajzi, irodalmi és képzőművészeti utóéletével foglalkozik *Polányi Imre*, *Dr. Tóth István*, *Hanus Erzsébet*, *Horváth Tamás*, *Dr. Bálint Sándor*, *Müller Géza*, *Bauhoffer József*, *Boros László* és *Pandur József* írása. *Bezerédy Győző* újabb levéltári adatokat ismertet a XVI. századi Baranyából, *Bernáth János* és *Bernáth Jánosné* pedig a mohácsi csata általános iskolai tanításához nyújt segítséget.

*

Kiadványsorozatot indított a pécsi Ifjúsági Házban működő Fiatalkorú Írók Köre. Az első füzethez *Csorba Győző* írt bevezetőt. „Néhány évvel ezelőtt egy tehetséges fiatal társaság verődött össze, s kapott nyilvánosságot, esetenként a Jelenkorban vagy a Dunántúli Naplóban, testületileg a „Készül-

ődések ideje” c. antológiában. A csoport tagjai együtt maradtak, közösségük műhellyé vált, s lankadatlanul dolgoznak tovább. Arcvonásaik egyre határozottabbak, egyre inkább a maguk hangján szólnak. Társaságukban vannak fiatal képzőművészek is...

Valamennyiük legfontosabb erénye, hogy tudnak egy nyelvet. Azt a nyelvet, amit a velük egyvásár fiatalok értenek, igényelnek és beszélnek. És éppen ez az, ami nélkülözhetetlenné teszi őket és munkájukat” — írja *Csorba Győző*.

A kiadványban *Csordás Gábor*, *Jádi Ferenc*, *Meliorisz Béla* és *Pálinkás György versei*, *D. Gál Antal*, *Haller Gábor* és *Szántó Péter* prózai írása, valamint *Gállos Orsolya* műfordításai jelentek meg. A „Határon túli magyar irodalom” c. rovatban *Fülöp Gábor*, *Jung Károly*, *Koncz István* és *Ladik Katalin* írásait közlik. A képzőművészeti munkákat a Pécsi Műhely tagjai — *Ficzek Ferenc*, *Halász Károly*, *Kismányoki Károly*, *Pinczehelyi Sándor* és *Szijaártó Kálmán* — készítették. Szerkesztők: *Kismányoki Károly* és *Pálinkás György*.

*

A ZRÍNYI ÜNNEPSÉGEK keretében tudományos emlékülést rendeztek szeptember 12-én Szigetváron. Az ülésen a következő előadások hangzottak el: *Rázsó Gyula*: Szigetvár a közvéleményben, *Dr. Kovács József*: A veszedelem-ének — egy műfaj útja, mely a Szigeti veszedelemhez vezetett, *T. Mérey Klára*: A történetírás és a közönség.

*

Szeptember 23—26-án Pécsen rendezik meg a dél-dunántúli megyék népművészeti hetét. „A népművészet tegnap és ma” témakörében nyílik kiállítás s hangzanak el tudományos előadások, a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésén.

*

Szeptember 26. és november 14. között rendezik Pécsen az V. Kisplasztikai biennálét, melyen 87 szobrász mintegy 250 művét mutatják be.